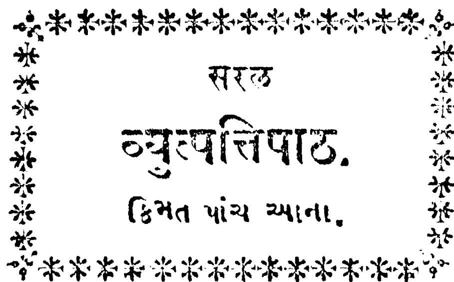

सरल

व्युत्पत्तिपाठ.

કિમત પાંચ આના.

(गायकवाड सरकारना केळवणी खाताने माटे मंजुर)

सरळ

व्युत्पत्तिपाठ.

રચનાર

નવલરામ લક્ષ્મીરામ

(માજી પ્રિન્સિપાલ, કાઠીઆવાડ ટ્રેનિંગ કૉલેજ)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રીમતરામ નવલરામ

EASY MANUAL
OF
GUJARATEE ETYMOLOGY

BY

NAVALRAM LUXMIRAM,

(Late Principal, Kathiawar Training College).

SECOND EDITION.

આવૃત્તિ બીજી.

સંવત ૧૯૪૫. ઇ. સ. ૧૮૮૯.

કિંમત આના પાંચ.

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલી મધ્યે અમદાવાદ યુનાઇટેડ પ્રિંટિંગ અને
જનરલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યો.

પ્રસ્તાવના.

"વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનથી શબ્દનાં રૂપકેવાં આપણી નજરમાં ઠસે છે, તેનો મૂળ (અર્થ). તથા લાક્ષણિક અર્થ (Secondary meaning) કેવી ચોખ્ખી રીતે સમજાય છે, સમાનાર્થ શબ્દમાં (Synonyms) જે સૂક્ષ્મ ભેદ રહેલો છે તે જાણવાને આપણે કેટલા શક્તિમાન થઇએ છઇએ, શબ્દના ઇતિહાસની જોડે જનસ્થિતિ અને જનસ્વભાવનો ઇતિહાસ કેવી રીતે આપોઆપ પ્રકાશ થતો જાય છે, અને ટુંકામાં કહીએ તો એ વિષયનો અભ્યાસ મનને ઊંચી કેળવણી આપવામાં તથા ભાષાની રસિક પંડિતાઇ મેળવવામાં કેટલો અવશ્યનો છે, એ આપણામાં થોડાજ લોકો સમજે છે. વાસ્તવિક જોઇએ, તો આપણામાં હજી ગૂજરાતી વ્યુત્પત્તિ નિશાળોમાં શીખવાઇજ નથી."

આ પ્રમાણે *વ્યુત્પત્તિ પાઠની પ્રથમ પ્રસ્તાવનામાં મારે લખવું પડ્યું હતું, અને એમ લખ્યાને પંદર વર્ષ થવા આવ્યાં તોપણ હજી એ કલંક કંઈ છેક દૂર થયું નથી. એનું વિશેષ કારણ એ છે કે વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનમાં શું જોઇએ તે વિષે ઘણે ઠેકાણે મોટી ગેરસમજુતી ચાલે છે. એમાં જરૂરની વાત પ્રથમ તો એ છે કે શબ્દોના અંગ

* આ પુસ્તક મેં પ્રથમ ૧૮૭૩માં પ્રગટ કર્યું હતું. આજ સુધીમાં ૭ આવૃત્તિ થઈ ગઈ છે. એનો કોપીરાઈટ ખરીદી લેવા બાબત મારે ક્યુરેટર સાથે ન બનવાથી સરકારી કેળવણી ખાતાએ પોતાના ટ્રાન્સલેટર પાસે "વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ" રચાવ્યો અને બુક કમીટીએ ઠરાવ્યું કે મારો ગ્રંથ વધારે શાસ્ત્રીય પણ કઠિણ હોવાથી તે ટ્રેનિંગકાલેજમાંજ અને નિશાળોમાં "વ્યુત્પતિ પ્રકાશ" ચલાવવો. આ ઉપરથી છેલ્લા ચાર વર્ષથી તે છપાવવો મેં બંધ રાખ્યો હતો. પણ ગયે વર્ષે ગાયકવાડ સરકારના વર્નાક્યુલર કેળવણીખાતાના ડીરેક્ટર રા. બા. હરગોવિંદદાસે "વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ" ને ઠેકાણે એ પાછો ચલાવવાની ઇચ્છા જણાવ્યાથી આ આવૃતિ તેમને માટે તૈયાર કરીછે.

(ધાતુ પ્રત્યયાદિ) પ્રથમ જૂદા પાડતાં આવડવા જોઇએ, કે તે ઉપરથી તેના મૂળાર્થ લક્ષાર્થ વિગેરેનો વિચાર કરવાનું સાધન મળે. આ પહેલું પગથીઉં છે અને ત્યારપછીજ ઉત્સર્ગ પ્રકરણ કાંઇપણ ફાયદા ભરેલી રીતે શીખવી શકાય. પણ ઉંધો પ્રથા એવો ચાલ્યો છે કે શરૂઆતમાં તો આ શબ્દ કઇ ભાષાનો છે અથવા ધાર્યું તો એના મૂળ શબ્દ કયો છે એમ પૂછ્યું એટલે બસ. એમ કરવું સહેલું તો પડતું હશે, પણ એવા ગોખણથી ફાયદો શો ? ભૂલવું ન જોઇએ કે વિદ્યાગિરિપર ચઢવાનો માર્ગ તેને ખોદી નાંખ્યા વિના રાજાને માટે પણ સપાટ કરી શકાતો નથી.

તે છતાં, ભણનારની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આ આવૃત્તિમાં ખાસ કાળજી રાખીછે, અને તે અર્થે મૂળ ગ્રંથમાંથી કાંઇ પણ મુખ્ય બાબતો કાઢી ન નાંખતાં તે લગભગ નવેસરથીજ લખવો પડ્યો છે. ધાતુઓના ઉદાહરણોની સંપૂર્ણ ટીપમાં દરેકના આદ્યય પ્રત્યયો પણ દર્શાવ્યા છે. એ વિગેરે બધો રચના ફેર છેવટે શુધ્ધિપત્ર આપ્યું છે તે ઉપરથી માલુમ પડશે.

શીખવવા બાબત કહેવાનું કે જે જે ઠેકાણે ગ્રંથમાં સૂચના આપીછે તે તે ઠેકાણે જો તે પ્રમાણે શીખવવામાં આવશે, અને ૧ લા ભાગ જે માત્ર ચોદેક પૃષ્ટનો છે તે જો ૫ મા ધોરણમાંથીજ તૈયાર કરાવ્યો હશે, તો પછી ભણનારને કાંઇ પણ મુશ્કેલી લાગશે નહિ.

ગ્રીક, લાટિન, તથા ઇંગ્રેજી ભાષાના મળતા ધાતુ કોષમાં જણાવ્યા છે. એ તથા સંસ્કૃત પ્રાકૃતાદિ શબ્દો પણ દાકતર બુલ્હરે પસંદ કરેલા તેજ અહિંયા દાખલ કર્યા છે, અને તે પરિશ્રમને માટે હું તે સાહેબનો મૂળથી અત્યંત આભારીછું.

મુ૦ રાજકોટ. }
તા. ૧-૧૨-૧૮૮૭ } ન૦ લ૦

व्युत्पत्तिपाठ.

भाग. १.

સમાસના શબ્દો જુદા પાડવા વિષે.

૧. એક શબ્દના ભાગ પાડતાં માંહેથી બીજા પણ શબ્દો હાથ લાગે, ત્યારે તે શબ્દોનો સમાસ થએલો છે એમ કહેવાય છે.

૨. સમાસના શબ્દ જૂદા પાડી તેનો અર્થ કહી બતાવવો એને સમાસનો વિગ્રહ કરવો કહેછે;—જેમકે

દૂધ, દૂધ+ભાત, ભાત=દૂધ અને ભાત તે દૂધભાત.

દશ, દશ+બાર, બાર=દશ કે બાર તે, દશબાર.

ગંગા, ગંગા+જળ, પાણી=ગંગાનું પાણી તે, ગંગાજળ.

પરમ, મોટો+ઈશ્વર, ઈશ્વર=મોટો ઈશ્વર તે, પરમેશ્વર.

તપઃ, તપ+ધન, ધન=તપ જેનું ધનછે તે, તપોધન.

क्रिया, क्रिया+पद, શબ્દ=ક્રિયા બતાવનારો શબ્દ તે, क्रियापद

એમાં સંક્ષેપને સારૂ ગણિત ચિન્હો લખ્યાંછે, પણ બોલવામાં "વત્તા"ને ઠેકાણે ને તથા "બરાબર"ને ને ઠેકાણે एटल એમજ બોલવુ. દુધ વગેરે સાધારણ શબ્દના અર્થ કરતી વેળા તેનો તેજ શબ્દ બોલવામાં કાંઈ હરકત નથી પરમેશ્વર શબ્દમાં अने इ મળીને ए તથા તપોધનમાં વિસર્ગનો ओ થયો છે. આ પ્રમાણે હવે પછી જ્યાં જ્યાં સંધિવિકાર થએલો માલમ પડે ત્યાં ત્યાં તે લગતો સંધિનિયમ શીખવવો.

૩. ઉપલા ઉદાહરણો ઉપરથી માલમ પડશે કે સામટો અર્થ કરતી વેળા કોઈ વખત अने કે के, કોઈ વખત વિભક્તિનો પ્રત્યય, કોઈ વખત કાંઈજ નહિ, કોઈ વખત "જેને છે તે" અને કોઈ વખત બીજા શબ્દો ઉમેરવા પડેછે આ પાંચ ભેદ બરાબર લક્ષમાં રાખવાથી સામટો અર્થ કરતાં આગળ મુશ્કેલી નહિ પડે.

अने કે के ઉમેરવા પડે ત્યારે તે સમાસ द्वंद्व, વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉ-

મેળવો પડે ત્યારે तत्पुरुष, કાંઈજ ન ઉમેરવું પડે ત્યારે कर्मधारय "જે છે તે એ ઉમેરવું પડે ત્યારે તે बहुव्रीहि અને બીજાશબ્દો ઉમેરાય ત્યારેતે मध्यमपद लोपी સમાસ કહેવાય છે એમ સામાન્યપણે સમજી રાખવું.

૪. આ નિયમમાં વિભક્તિના પ્રત્યય કહ્યા છે તે છઠ્ઠી-નાજ નહિ પણ કોઈપણ વિભક્તિના હોય. કેમકે બીજી વિ-ભક્તિઓના પ્રત્યયોનો પણ કોઈ વખત ગૂજરાતીમાં લોપ થએલો માલમ પડેછે:—જેમકે,

(द्वि.) मनः, મન+हर, હરનાર=મનને હરનાર તે, मनोहर.

(तृ.) हस्त, હાથ+कृत, કીધેલું=હાથવડે કરેલું તે, हस्तकृत.

(च.) यज्ञ, યજ્ઞ+स्तंभ, થાંભલો=यज्ञनेसारू જે થાંભલો તે, यज्ञस्तंभ.

(पं.) धर्म, धर्म+भ्रष्ट, પડેલો=धर्मમાંથી પડેલો તે, धर्मभ्रष्ट.

(ष.) राज રાજા+भय, બીક=રાજાની બીક તે, राजभय.

(स.) स्वर्ग, સ્વર્ગ+वास, વસવું=સ્વર્ગમાં વસવું તે, स्वर्गवास.

૫. અભ્યાસને સારૂ ભણનારે નીચે લખેલા શબ્દોનો વિગ્રહ પોતાની મેળેજ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

भाईबहेन	पाणिवाणि[1]	दरियाकांठो
महासागर	भूगोळ	भूगोळविद्या
गादीतकीओ	दृढभाजक	भरतखंड
दोरीलोटो	मधमाखी	अहमदनगर
जूनागढ	वर्त्तमानकाळ	वर्तमानपत्र
गुणविशेषण	पूर्णांक	दशांश
पंचराशि	[2]पीतांबर	[3]त्रिभुवन

૧. બાણી છૂટો શબ્દ નથી. અત્રે એનો અર્થ "પાણી જેવું કાંઈ બીજું" એમ થાયછે. એ બબ્બાની બલીહારી કહેવાય છે. અને તે જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં પાછલા શબ્દને લઈ "અથવા તેના જેવું કાંઈ બીજું" એમજ અર્થ કરવો.

૨. એ કર્મધારય સમાસ હોય, ત્યારે પીળું વસ્ત્ર એટલોજ અને બહુ-વ્રીહિ હોય, ત્યારે પીળુ વસ્ત્ર જેને છે તે વિષ્ણુ', એવો એનો અર્થ થાય છે.

૩. ત્રણ લોક. સ્વર્ગ મૃત્યુ, ને પાતાળ.

૬. નીચે લખેલા શબ્દો ગૂજરાતીમાં ઘણીવાર બીજાની

પછીથી આવીને સમાસ નામ કરેછે. તે કઈ ભાષાના છે તે કોષમાં જોડે સૂચવ્યું છે.

શબ્દ	અર્થ	ઉદાહરણ	અર્થ
(સં.) स्थान	ઠેકાણું	દેવસ્થાન	દેવનું ઠેકાણું.
(ફા.) स्तान	ઠેકાણું	અર્બસ્તાન	આરબોનેરહેવાનું ઠેકાણું.
(સં.) नगर	શહેર	જામનગર	જામે વસાવેલું શહેર.
(પ્રા.) नेर	શહેર	ચાંપાનેર	ચાંપાએ વસાવેલું શહેર.
(પ્રા.) वाड	રહેઠાણ	ઝાલાવાડ	ઝાલાઓનું રહેઠાણ.
(પ્રા.) वाडो	રહેઠાણ	નાગરવાડો	નાગરોનું રહેઠાણ.
(ફા.) आबाद	વસેલું	અમદાવાદ	અહમદથી વસેલું
(સં.) पुर	ગામ	જયપુર	જયસિંહે વસાવેલું ગામ.
(સં.) शाळा	ઠેકાણું	પુસ્તકશાળા	પુસ્તકનું ઠેકાણું.
(સં.) कारक	કરનાર	દુઃખકારક	દુઃખ કરનાર.
(સં.) दायक	આપનાર	સુખદાયક	સુખ આપનાર.
(પ્રા.) दाई	આપનાર	આનંદ	આનંદ આપનાર.
(સં.) कर	કરનાર	ભયંકર	ભય કરનાર.
(સં.) कार	બનાવનાર	લોહકાર	લોઢું બનાવનાર લુહાર.
(સં.) आतुर	પીડાતો	શોકાતુર	શોકથી પીડાતો.
(સં.) आलय	ઠેકાણું	વિદ્યાલય	વિદ્યાનું ઠેકાણું.
(સં.) अपि	પણ	તદપિ	તોપણ.
(સં.) आदि*	વગેરે	ઇત્યાદિ	એ વગેરે.

*आदि નો અર્થ તો અગાડીછે, અને પાંડવાદિ શબ્દોનો અર્થ એમ થાય કે પાંડવ જેની અગાડી છે એવા રાજાઓ, એટલે, પાંડવ વગેરે રાજાઓ.

આ શબ્દોના અર્થ ગોખવાને ઠીક પડે માટે આમ લખ્યાછે, તોપણ વિગ્રહ તો બધા ભણનાર પાસે બીજી કલમમાં બતાવ્યું છે તે પ્રમાણેજ લેવો;–જેમકે

देव, દેવ+स्थान, ઠેકાણું=દેવનું ઠેકાણું તે, देवस्थान.

.स्थान આદિક શબ્દોના બીજા ઉદાહરણ ભણનાર પાસેથી કઢાવવાં, અને તેનો પણ વિગ્રહ એમજ કરાવવો.

૭. નીચે લખેલા શબ્દો બીજાની પહેલાં આવી ઘણીવાર સમાસ કરેછે.

(ફારસી.)

બે. વિના+માન, ભાન=ભાન વિનાનો, બેમાન.

બે. ઉલટું+કાયદે, કાયદો=કાયદાથી ઉલટું, બેકાયદે.

,, નઠારૂં+હાલ, સ્થિતિ=જેની નઠારી સ્થિતિ છે તે, બેહાલ.

ગેર, નહિ+હાજર, હાજર=હાજર નહિ તે, ગેરહાજર.

,, ઉલટું+વાજબી, વાજબી=વાજબીથી ઉલટું, ગેરવાજબી.

,, નઠારૂં+વક્ષે, ઠેકાણે=નઠારે ઠેકાણે પડેલું, ગેરવક્ષે.

ના, નહિ+દાનહ, ડાહ્યો=ડાહ્યો નહિ તે, નાદાન.

કમ, ઓછું+બખ્ત, નશીબ=જેનું ઓછું નશીબ છે તે, કમબખ્ત.

બદ, ખરાબ+બો, વાસ=ખરાબ વાસ, બદબો.

(સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત.)

ન, નહિ+અન્યતર, બેમાંથી એક=બે જાતિમાંથી એકે નહિ તે, નાન્યતરજાતિ.

પર, પારકું+અધીન, તાબે=પારકાને તાબે તે, પરાધીન.

સ્વ, પોતાનું+ધામ, ઠેકાણું=પોતાનું ઠેકાણું, સ્વર્ગ, સ્વધામ.

સ્વયં, પોતાની મેળે+ભૂ, હોનાર=પોતાની મેળે હોનાર, ઈશ્વર, સ્વયંભૂ.

સત્, સારી+આચાર, ચાલ=સારી ચાલ, સદાચાર.

પુનર્, ફરીથી+ઉક્તિ, બોલવું=ફરીથી બોલવું, પુનરુક્તિ.

મહા, મોટું+ભારત, ભારત=મોટું ભારત, મહાભારત.

ચતુર્, ચાર+આનન, મોઢું=ચાર મોઢાં જેને છે તે, બ્રહ્મા, ચતુરાનન.

ચો, ચાર+પાઈ, ચરણ=ચાર ચરણનો એક છંદ, ચોપાઈ.

બિન, વિના+ગુનાહ, ગુનોહ=ગુનાહ વિના, બિન ગુનાહ.

એ દરેક શબ્દના તથા હવે પછી આદ્યપ્રત્યય વગેરે જે જે આવે તેનાં કેટલાંક પોતાની તર્ફના ઉદાહરણ છોકરાં પાસે લેતાજ રહેવું, કેમકે પોતાની મેળે શોધવાની મહેનત લીધા વિના કોઈ પણ જ્ઞાન મનમાં પૂરેપૂરૂં ઠસતું નથી.

આદ્યય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ.

૧. પણ ઘણી વખત તો શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાંથી એક શબ્દ અને બીજા તો અક્ષરોજ હાથ લાગે છે. તે અક્ષરો એવા હોયછે કે છૂટા વાપરી શકાય નહિ. પણ બીજા શબ્દની જોડે આવી તેનો અર્થ ફેરવી નાંખેછે. એવા અક્ષરને આદ્યય કે પ્રત્યય કહેછે.

૨. શબ્દની પહેલાં જે અક્ષર આવીને તેના અર્થમાં ફેરફાર કરેછે, તેને आद्यय(आदि, પહેલાં+अय, આવનાર=શબ્દની પહેલાં આવનાર) કહીએ;—જેમકે

अ, નહિ+पार, પાર=જેનો પાર નહિ તે, अपार.

बे, વિના+वकुफ, સમજ=જેને સમજ નહિ તે, बेवकुफ.

એમાં अ એ સંસ્કૃત અને बे એ ફારસી ભાષાનો આદ્યય છે. બધા સંસ્કૃત આદ્યયો હવે પછી આપવામાં આવશે, અને बे વગેરે થોડાક ફારસી છે તેતો સાતમી કલમમાંજ આપી દીધા છે, કેમકે એમાંના ઘણાખરા શબ્દોજ છે.

૩. શબ્દની પછી જે અક્ષર આવી તેના અર્થમાં ફેરફાર કરેછે તે प्रत्यय (प्रति, સામા+अय, આવનાર=શબ્દની સામા-પછીથી-આવનાર) કહેવાયછે;—જેમકે

गरीब ગરીબ+आई, પણું=ગરીબપણું, गरीबाइ.

स्वतंत्र, છૂટું+ता, પણું=છૂટાપણું, स्वतंत्रता.

गुलाम, ગુલામ+गीरी, પણું=ગુલામપણું, गुलामगीरी.

એમાં गीरी એ ફારસી અને ता સંસ્કૃત ભાષાના પ્રત્યય છે. आई મૂળેતો સંસ્કૃતમાંથીજ ઉત્પન્ન થએલો પણ હાલ ગૂજરાતી પ્રત્યય કહેવાય. ફારસી તથા સંસ્કૃત પ્રત્યયોની વિગતવાર ટીપ અર્થ સાથે આગળ આપવામાં આવશે. ગુજરાતી પ્રત્યયો તો સ્વભાષાના હોવાથી ભણનાર પોતાની મેળેજ ઓળખી શકશે. તેનો અર્થ બોલાવવાની જરૂર નથી.

૪. ભણનાર પાસે નીચે લખેલા ઉદાહરણોમાંથી શબ્દ અને પ્રત્યય જૂદા પડાવી સામટો અર્થ કરાવવો, અને એ પ્રમાણે વાંચન પાઠમાં હમેશાં કર્યા કરવું:—જેમકે લોહી શબ્દ+આળ પ્રત્યય=લોહીઆળ, એટલે લોહીવાળો.

લોહીઆળ	ઉડાઉ	મોજીલો	ઉંડાણ.
શેઠાણી	ભોળાપણું	શાણપણ	દળામણ.
ચીનાઈ	લખેલું	ચળકાટ	ગળીઆરો
બોલનાર	મોટાઈ	લખવું	ઢોળાવ
ગડગડાટ	લવારો	હઠીલો	દબેલ
કંપારી	નાનમ	મોટપ	કૂદકો
પહેરામણી	ગળપણ	ગળીઆરો	ગુણવાળી

૫ સંસ્કૃત પ્રત્યયો બે જાતના છેઃ—કૃદંત અને તદ્ધિત.

૬ ધાતુ ઉપર જે આવેછે, તેને કૃદંત પ્રત્યય કહેછે;—જેમકે

वह्, વહેવું+अन, ક્રિયા=वहन, વહેવાની ક્રિયા, વહેવું

કૃદંત પ્રત્યયો વડે ધાતુ ઉપરથી ઘણાં નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાયછે.

૭ નામ વિશેષણાદિક ઉપર જે પ્રત્યયો આવી બીજાં નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાયછે, તેને તદ્ધિત પ્રત્યય કહેછે;—જેમકે

धर्म+इक, વાળો=धार्मिक, ધર્મવાળો.

ઉપલા દાખલા ઉપરથો વિચક્ષણ વિદ્યાર્થી જોશે, કે સંસ્કૃત પ્રત્યયો લાગતાં મૂળ શબ્દમાં પણ કોઈ વખત ફેરફાર થઈ જાયછે. અહિંયા "ध" નો धा થયો તથા "म" માંનો સ્વર ઉડી જઈ તેમાં इ ભળી ગઈ. કોઈ અક્ષર ઉડો જાય, ત્યારે તેનો लोप થયો એમ કહેવાય છે. અક્ષરોને જોડાઈ જવાના નિયમોને संधिनियमो કહેછે. મોટા મોટા સંધિનિયમો તો આ પ્રસંગેજ શીખવવા, કેમકે નહિતો સંસ્કૃત શબ્દના ભાગ પાડતાં વિદ્યાર્થીને કદી પણ બરાબર આવડશે નહિ.

—❧•❧—

ફારસી પ્રત્યયો.

પ્રત્યય	અર્થ	ઉદાહરણ.
दार	વાળો	આબરૂદાર.મામલતદાર,કામદાર,વગેરે.
बान, वान	,,	મહેરબાન, દરવાન, પહેલવાન, ,,
मंद	,,	અકલમંદ, દાનેશમંદ, દોલતમંદ, ,,
वार	ભરેલો	ઉમેદવાર, વિગતવાર,તપસીલવાર, ,,
गर	કરનાર	ચૂડગર, જાદુગર, કારીગર, ,,
गरो,री,रूं	,,	વાતગરો, કલ્લાગરી, કાજગરૂં. ,,
गार, गारो	,,	જુલમગાર,મદદગાર,કામણગારો, ,,
बाज	,,	દગાબાજ,કસરતબાજ,નજરબાજ,,
खोर	,, ખાનાર	દગાખોર, હરામખોર, દારૂખોર, ,,
दान	ઠેકાણું	કલમદાન, પાનદાન,કદરદાન, ,,
दानी	,,	ચાહેદાની,*ગુલાબદાની,મચ્છરદાની,
खानुं	,,	હાથીખાનું,તોપખાનું,કારખાનું, ,,
ची	રાખનાર	ખજાનચી, મસાલચી, ટબલચી. ,,
गीर	જીતનાર	જહાંગીર, આલમગીર, ,,
गीरी	પણું, ધંધો	ગુલામગીરી, મહેતાગીરી, ,,
ई	,, ,,	બહાદુરી, કારકુની, ગુલામી, ,,

*ગુલાબ એ સામાસિક શબ્દ છે, અને તેનો અર્થ ફારસીમાં ગુલાબજળ (गुल, ગુલાબનું ફૂલ+आब, પાણી) થાયછે તેજ અત્રે કરવો. ગુલાબજળ એ શબ્દ ફારસી પ્રમાણે અશુદ્ધ છે, અને એમાં પાણીનો અર્થ નકામો બેવાર આવે છે.

સંસ્કૃત તદ્ધિત પ્રત્યયો.

૧ ભાવવાચક, એટલે, "પણું" એવો અર્થ દેખાડનારા પ્રત્યય ચાર છે.

તા દુષ્ટતા, ક્રૂરતા, મમતા (મમ, મારૂં), વગેરે
ત્વ દાસત્વ, કવિત્વ, તત્વ (તે પણું), ,,
ય ધૈર્ય (ધીર, ધીરો), આતિથ્ય (અતિથિ, પરૂણો), ,,
અ યૌવન (યુવન્, જુવાન), ગૌરવ (ગુરૂ, મોટું), ,,

૨ એજ પ્રમાણે નીચેના શબ્દોના ભાગ પાડવા.

અપૂર્ણતા શૌર્ય ગુરૂત્વ શૌચ દેવતા
ચૈતન્ય બ્રહ્મત્વ કાવ્ય કવિત્વ આયુષ્ય

૩ સંબંધ દર્શક, એટલે "વાળો" એ અર્થના પ્રત્યયો.

વત્ ભગવત્ (ભગ, શક્તિ), જ્ઞાનવતી (જ્ઞાનવત્+ઈ નારિજાતિનો પ્રત્યય), સરસ્વતી, વગેરે
વંત ગુણવંત, બળવંત, ધનવંત, દયાવંત, ,,
વાન્ ગુણવાન્, કુળવાન્, ભગવાન્, ભાગ્યવાન્, ,,
મત્ શ્રીમદ્ (શોભાવાળું) ભાગવત, ધીમત્, ,,
મંત શ્રીમંત, ધીમંત, બુદ્ધિમંત, વગેરે.
માન્ બુદ્ધિમાન્, ભક્તિમાન્, શક્તિમાન્, મતિમાન્, વગેરે.
*ઇન્નો ઈ રોગી, ભોગી, પક્ષી, શાસ્ત્રી, ધની(ધણી). ,,
વિન્નો વી તેજસ્વી, તપસ્વી, મનસ્વી, યશસ્વી, વગેરે.
આલ, આલુ રસાલ, વાચાલ, દયાલુ, માયાલુ, કૃપાલુ, ,,
ઇક ભાવિક, નૈયાયિક, દૈનિક (દહાડાની), ,,
અ તાપસ, (તપસ્, તપ) વૈષ્ણવ (વિષ્ણુ+અ=વિષ્ણુ વાળા, વિષ્ણુને માનનારા), જૈન (જિન+અ=જિનને માનનારા) શાક્ત (શક્તિ+અ), ચૈત્ર (ચિત્રા નક્ષત્ર-વાળો મહીનો), આશ્વિન,

૪ "તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું" એવો વિશેષ સંબંધ દેખાડનારા પ્રત્યયઃ—

अ કૌરવ (કુરૂ+અ)=કુરૂ રાજાથી ઉત્પન્ન થએલા.
,, સૈંધવ (સિંધુ+અ)=સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થએલો, સિંધવ.
य દૈત્ય (દિતિ+ય)=દિતિના દીકરા.
,,—ગાર્ગ્ય (ગર્ગ+ય)=ગર્ગ ઋષિનો પુત્ર.
ईय—દેશીય (દેશ+ઈય)=દેશમાં ઉત્પન્ન થએલું.
,, ,, સજાતીય, સરખા સ્થાનના અક્ષર.

૫ ई, आ, ને आनी એ નારી જાતિ દર્શક પ્રત્યયો છે, અને તે બીજા કોઇપણ પ્રત્યયની સાથે ભળેછે ત્યારે તેના અર્થમાં નારિ જાતિનો અર્થ વધારે છેઃ—જેમકે, દેવી, દેવની સ્ત્રી અથવા દેવરૂપ સ્ત્રી; ચતુરા, ચતુર સ્ત્રી; ગુણવતી (ગુણ+વત્, વાળો+ઈ) ગુણવાળી; ભવાની (ભવ=શિવ), શિવની સ્ત્રી; બ્રહ્માણી; ઠક્કુરાણી; વગેરે.

૬ इन् સાથે ई મળીને इनी પ્રત્યય નારિજાતિનો એક સાધારણ થઈ પડ્યો છે, અને તે ઉપરથી અપભ્રંશ થઈ ગૂજરાતીમાં एण અથવા अण પ્રત્યય ચાલેછેઃ—જેમકે, માલિની=માળા, હાર+ઈન્+ઈ=હાર ગુંથનારી=માળેણ, માળણ. તેમજ યોગિની, જોગેણ, જોગણ; પદ્મિની; કામિની; કુંભકારિણી, કુંભારણ; સોનારણ, પટલણ, ધોબણ, દરજણ, વગેરે.

૭ मय, બનેલું, ભરેલુંઃ—જેમકે ગોમય (ગો=ગાય) ગાયમાંથી બનેલું; જળમય; ચિન્મય; તન્મય.

૮. वत्, પેઠેઃ—માતૃવત્ (માનીપેઠે), શાસ્ત્રવત્, પૂર્વવત્.

૯. त्र, ઠેકાણેઃ—સર્વત્ર (સઘળે ઠેકાણે), તત્ર, યત્ર.

૧૦. दा, વખતેઃ—સર્વદા (સઘળે વખતે, હમેશાં), યદા, કદા.

૧૧. था, રીતિઃ—યથા (જે રીતે), તથા, સર્વથા.

૧૨. धा, રીતિઃ—સહસ્રધા (હજાર રીતે), નવધા, બહુધા.

૧૩. क, સમુદાયવાચકઃ—પંચક (પાંચ દિવસનો સમુદાય), શતક (સોનો સમુદાય, સેંકડો, સૈકો), ચતુષ્ક (ચોક), ષટ્ક (છક), સપ્તક, અષ્ટક, કુલક.

૧૪. क, લઘુતાવાચકઃ—બાળક (છોકરડું, છોકરૂં); બાળિકા (છોકરડી, છોકરી) દીપક (દીવડો), ગોપિકા.

अक ની પેઠે આ બંને અર્થના क પ્રત્યયના રૂપમાં પણ નારિજાતિએ इका થઈ જાયછે.

સંસ્કૃત કૃદંત પ્રત્યયો.

૧. અત્યાર સુધી શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાંથી એક પણ ઓળખાય એવો શબ્દ હાથ લાગતો હતો, પણ અહિંયા તો ધાતુને પ્રત્યયજ ઓળખી કાઢવાના છે. અમે પ્રત્યેક ઉદાહરણની સાથે ધાતુ તો દેખાડીશું અને બીજાં ઉદાહરણ વિદ્યાર્થીએ ધાતુ પ્રકરણમાંથી શોધીને તૈયાર કરવાં.

૨. अ, अन, તથા य એ ક્રિયાવાચક તથા કર્તૃવાચક બંને થાયછે, એટલે તેનો અર્થ ગૂજરાતી પ્રત્યય વું તથા નારની સમાન છે:—જેમકે,

ધાતુ	પ્રત્યય*	શબ્દ	શબ્દાર્થ
ભંજ્, ભાગવું	અ	ભંગ	ભાગવાની ક્રિયા.
દિવ્, પ્રકાશવું	,,	દેવ	પ્રકાશનાર.
છિદ્, કાપવું	અન	છેદન	કાપવાની ક્રિયા.
વદ્, બોલવું	,,	વદન	બોલનાર મોઢું.
કૃ, કરવું	ય	કાર્ય	કરવું, કામ
આ+ચર્, મર્યાદામાં ચલાવવું	,,	આચાર્ય	મર્યાદામાં ચલાવનાર.

*પ્રત્યયના અનેક અર્થ હોય ત્યાં તેનો જે અર્થ અમુક શબ્દમાં લાગુ પડતો હોય તેજ વિચારીને કહેવો.

૩. ति, न, ને अस् એ કેવળ ક્રિયાવાચક પ્રત્યય છે:—

ગમ્, જવું	ति	ગતિ	જવાની ક્રિયા.
યત્, મહેનત કરવી	न	યત્ન	મહેનત કરવાની ક્રિયા.
તપ્, તપવું	अस्	[તપસ્], તપ.	તપ કરવું.

૪. अक, *तृનો ता, र, અને उ એ કેવળ કર્તૃવાચકજ પ્રત્યયો છે. નારી જાતિમાં अक નો इका થઈ જાય છે. र લઘુતાવાચક પણ છે.

ધાતુ	પ્રત્યય	શબ્દ	શબ્દાર્થ
વચ્, બોલવું	અક	વાચક	બોલનાર, દેખાડનાર.

ભૃ, ભરવું   તૃ,નો તા ભર્તા ભરણ પોષણ કરનાર, ધણી.
સાધ્ સાધવું   ઉ   સાધુ સાધનાર, પ્રમાણિક માણસ
જીવ્, જીવવું ઈકા,   જીવિકા જીવવાનું સાધન.
નમ્, નમવું ર   નમ્ર   નમનાર.

*તૃનો સંસ્કૃતમાં પ્રથમા વિભક્તિમાં તા થવાથી આપણી ભાષામાં તો બહુધા તે તા રૂપેજ દેખાયછે, પણ ભાવવાચક તાથી ઓળખવા માટે એને તૃનો તા કહેવો.

+ક્રિયા તે કર્તૃવાચક પ્રત્યયોના અર્થ કોઈ વેળા સાધન, ફળ, સ્થળ, કર્મ વગેરે પણ થઈ જાયછે તેથી અમુક શબ્દના અર્થ ઉપર લક્ષ રાખી ત્યાં તેવા અર્થ કરવા,

૫ त्र, इत्र કરણ એટલે ક્રિયાનું સાધન:—જેમકે,

वस्त्र, (વસ્=ઢાંકવું) શરીર ઢાંકવાનું સાધન.

वादित्र (વદ્=અવાજ કરવો), અવાજ કરવાનું સાધન

પ્રત્યય તથા અર્થ બંને હવેથી પોતાની મેળે ઓળખીને બોલવા. માત્ર હવે ધાતુ તથા તેનો અર્થજ અમે તો કોષમાં દર્શાવીશું

૬ त, इत, ને न એ ભૂત કૃદંતના પ્રત્યયોછે:—જેમકે,

जित (જિ=જીતવું) જીતેલો; खंडित, ભાગી ગએલું.

उत्पन्न (ઉત્+પત્=પેદા થવું) પેદા થએલું, વગેરે.

य, अनीय, त्य, तव्य એનો અર્થ યોગ્ય થઈ શકે એવું અથવા કરવાનું એમ થાયછે:—જેમકે

दृश्य (દૃશ્=જોવું) જોઈ શકાય એવું.

भोज्य (ભુજ=ખાવું) ખાવા યોગ્ય.

भाज्य (ભજ્=ભાગવું) જે ભાગવાનો છે તે.

रमणीय (રમ્, રમવું) રમવા યોગ્ય, સુંદર.

रक्षणीय (રક્ષ્=રક્ષણ કરવું) રક્ષણ કરવા યોગ્ય.

कृत्य, કરવાનું જે હોય તે.

भोक्तव्य (ભુજ=ભોગવવું) ભોગવવાનું જે છે તે.

૮ मान અને अत् અથવા त् એ વર્તમાન કૃદંતના પ્રત્યયછે;—જેમકે,

वर्द्धमान (वृध=वधवुं),वधतुं, वृद्धिपामतुं.

वर्त्तमान (वृत=वळवुं,चालवुं), चालतो (काळ,बनाव.)

यजमान (यज्=यज्ञ करवो) यज्ञ करतो, यज्ञ करनार.

जगत्(गम्=जवुं बेवडाई जगत्,)जतुं,नाशवंत (दुनिया).

विश्वजित्, विश्वने जितनारो.

૯ तु,म,अने मन् के तेनो म ए क्रिया,क्रियानुं फळ,कर्म,स्थळ, वगेरे अनेक अर्थ देखाडे छेः—जेमके,

तंतु (तन्=ताणवुं),ताणवाथी जे थायछे ते. (फळ).

धर्म (धृ=धारण करवुं),जे धारण करेलुं छे ते.(कर्म.)

धाम (धा=धारण करवुं) धारण करवानुं ठेकाणुं.(स्थळ.)

मर्मन्-मर्म (मृ=मरवुं),मरवानुं ठेकाणुं, तेवुं अंग.

કેટલાક વિવિધાર્થ પ્રત્યયોનું પુનરાવર્તન.

પ્રત્યયોના અર્થ વિવિધતો થાયછેજ,પણ જેના અર્થ બહુજ વિધવિધના થાયછે તેની સામટા પુનરાવર્તનને માટે અહિંયા એક નોંધ આપી છે.

अ=क्रिया; જેમકે તોલ, લાભ, સંતોષ, ખેદ.

,,=करनार; જેમકે, દીપ, કર (કરનાર, હાથ), ચર.

,,=पणुं; જેમકે, શૌચ (પવિત્રપણું), મૌન.

,,=वाळो; જેમકે, સાર્વભોમ (સઘળી ભૂમિ-દેશવાળો).

,,=ते उपरथी उत्पन्न थएलुं; પાર્થિવ (પૃથિવિ-માટીનું બનેલું).

य=क्रिया; જેમકે બ્રહ્મચર્ય (બ્રહ્મ=વિદ્યા તરફ જવું).

,,=करनार; જેમકે છાદ્ય—છાજ (ઢાંકનાર).

,,=पणुं; જેમકે, સામાન્ય (સમાનપણું).

,,=साधन; જેમકે, શય્યા (શી=સૂવું. સૂવાનું સાધન).

,,=योग्य; જેમકે, ભાર્યા (ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય).

,,=वाळो, જેમકે, અંત્ય (છેડાવાળો, છેડા ઉપરનો).

,,=ते उपरथी उत्पन्न थएलुं; જેમકે, આદિત્ય (અદિતિ ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલા, દેવો, સૂર્ય).

સંસ્કૃત આદ્યય.

अ, (ગ્રી A.); નહિઃ—અચળ(હાલે નહિ તે), અયોગ્ય, અન્યાય, અખંડ, અકાળ, અપક્ષપાત, અપૂર્ણાંક, અકસ્માત્, વગેરે,

*अन्, (પ્રા)अण, (ગ્રી. An. લા. In. ઈં. Un.); નહિઃ—અનંત, (જેનો અંત નહિ તે), અનાદિ, અનેક, અનાચાર, અનુપમ, અનાદર, અનાવૃષ્ટિ, વગેરે.

* પછીથી સ્વર આવે ત્યારે अन्. અને વ્યંજન આવે ત્યારે अ આવેછે એ ઉપલા ઉદાહરણો ઉપરથી સમજાશે. अन् ઉપરથી પ્રાકૃતમાં अण પ્રત્યય થયોછે તેમાં કાંઈ આવો ભેદ નથી;—જેમકે અણજાણ્યું અણદીઠું, અણહદ, અણઘડ, વગેરે.

वि (ફા. બે) ૧. વધારે. ૨. વિનાઃ—૧—વિભાગ (વધારે ભાગ, ભાગના ભાગ), વિજ્ઞાન, વ્યુત્પત્તિ, વગેરે. ૨—વિધવા (વિ=વિના+ધવ=ધણી+આ, નારિજાતિનો પ્રત્યય=ધણી વિનાની), વિદેહી, વ્યર્થ, વગેરે.

अंतर्, (લા. Inter. ફા. અંદર); માંહે, વચમાંઃ—અંતઃકરણ (માંહેથી કરવાનું સાધન), અંતઃપટ (અંતર=વચમાં+પટ=લૂગડું=વચમાં ધરેલું લૂગડું, અંતર્પટ), અંતર્ગોળ, અંતઃપુર (જનાનો), વગેરે.

सु, (પ્રા.) स, (ગ્રી. Eu.); સારૂં, ઘણુંઃ—સુવાસ (સારી વાસ), સ્વલ્પ (સુ+અલ્પ=ઘણુંજ થોડું), સપૂત(સારો છોકરો), સકોમળ (ઘણું કોમળ) વગેરે.

कु, (પ્રા.) क; નઠારૂંઃ—કુકર્મ (નઠારૂં કામ), કપૂત (નઠારો છોકરો), કુતર્ક, કુમાર્ગ, કપાત્ર, કવેળા, કઢંગું, વગેરે.

दुस् (ગ્રી. Dys. Dus.) ૧.—મુશ્કેલાઈથી. ૨. નઠારૂંઃ—૧.—દુઃસહ (મુશ્કેલાઇથી ખમી શકાય તે); દુર્ગ (दुस्+गम्+अ=સ્થળ) મુશ્કેલાઇથી જ્યાં જઈ શકાય તે, પહાડી કિલ્લો; દુસ્તર (दुस्+तॄ, તરવું+अ) મુશ્કેલાઇથી તરી

શકાય તે; વગેરે.—૨.—દુરાચરણ (નઠારૂં આચરણ); દુષ્કાળ (નઠારો કાળ); વગેરે.

निस्. **૧ નહિ ૨. બહારઃ**—૧ નિઃસંશ (જેમાં સંશય નહિ તે); નિરંકુશ (જેની ઉપર અંકુશ નથી તે); નિષ્કપટી ૨.—નિઃશ્રેણિ—નીસરણી (બહાર જવાનું સાધન), નિરીક્ષા, નિર્ધાર, વગેરે.

स, सह. **સાથે, સરખું**:—સવિસ્તર (વિસ્તાર સાથે), સવર્ણ (સરખી જાતના અક્ષર), સરસ, સજાતીય, સટીક, સાર્થક, વગેરેઃ—સહવાસ (સાથે વસવું) સહધર્મી (સરખા ધર્મવાળા), સહકુટુંબ, સહગમન, સહવર્તમાન, વગેરે.

सम्, (ગ્રી. Syn. લા. Con. Cum. Co.). **૧. સાથે. ૨. સુંદર રીતે. ૩ બિલકુલ**:--૧. *સંગમ (સાથે જવું મળવું), સંવાદ, સંસાર, વગેરે.—૨—સંસ્કાર (સુંદર રીતે કરવું, સુધારવું, કેળવવું.) સંસ્કૃત (સુધારેલી ભાષા), સંખ્યા સમર્પણ, વગેરે.-૩-સંરક્ષણ (બિલકુલ રક્ષણ), સંહાર, સંન્યાસ, સમસ્ત વગેરે.

सम्ની સાથે કોઈપણ વ્યંજન આવ્યાથી એ ગૂજરાતીમાં सं લખાયછે.

+सम्ની સાથે કૃ ધાતુનું રૂપ કોઈ આવવાથી વચમાં स् વધેછે: જેમકે સમ્+કાર=સમ્+સ્+કાર=સંસ્કાર.

उप. (ઇં. Up. ગ્રી. Hypo. Hupo)**૧. પાસે,૨.ઉતરતા દરજ્જાનું**:—૧—ઉપસર્ગ (ધાતુની પાસે આવનાર), ઉપયોગ, ઉપમા, ઉપકાર, વગેરે. ૨—ઉપગ્રહ (હલકા દરજ્જાનો ગ્રહ), ઉપશિક્ષક, ઉપવન, ઉપાખ્યાન, વગેરે.

अति. **પેલીતરફ**.—અતીંદ્રિય (ઇંદ્રિઓની પેલીતર્ફ, ઇંદ્રિયોથી જેનું ગ્નાન મળી શકે નહિ એવો વિષય), અત્યંત અતિશય, અતિસાર, વગેરે.

*बहुज એવા એનો અર્થ થાયછે તે માત્ર લાક્ષણિક અને ગૂજરાતીમાંજ આણી શકે;—જેમકે, અતિ નિદ્રા, અતિ લોભ, અતિ સ્નેહ, અતિ દુઃખ વગેરે.

अधि. (લા. Ad.) ઉપરઃ—અધિરાજ (ઉપર પ્રકાશનાર રાજા), અધિકાર, અધિપતિ, અધ્યક્ષ (ઉપર નજર રાખનાર)

अनु. (ગ્રી. Ana.) **પાછળ, તે પ્રમાણે, સાથેઃ**-અનુચર (પાછળ ચાલનાર, ચાકર), અનુસરવું (કોઈની પાછળ પાછળ ચાલવું, તે કરે તે પ્રમાણે કરવું), અનુપાન (વૈદના ઔષધની સાથે ક્વાથ વગેરે કાંઈ પીવાનું કહેછે તે), અનુષ્ઠાન, અનુક્રમ, અનુપ્રાસ, વગેરે.

अप. (લા. Ab. ગ્રી. Apo. ઈં. Off.)**ખોટું, ઉલટુંઃ**-અપકાર (ખોટું કરવું), અપરાધ (રાજી કરવાથી ઉલટું, ગુનોહ), અપકીર્તિ, અપભ્રંશ, અપમાન, વગેરે.

अभि. (ગ્રી. Amphi. લા. Am. ઈં. By.) **પાસે, તરફ, ઘણુંઃ**—અભ્યાગત (પાસે આવેલો, પરણો), અભિષેક (તર્ફ છાંટવું), અભ્યંતર (ઘણું અંદરનું), અભિલાષા અભિમાન, વગેરે.

अव, **૧. નીચે ૨. નઠારૂંઃ**—અવતાર (નીચે ઉતરવું), અવદશા (નઠારી અવસ્થા), અવલોકન, અવગુણ, વગેરે.

आ. **મર્યાદાઃ**—આકાર (મર્યાદા કરનાર, હદ બતાવનાર), વ્યાકરણ (ભાષાની વધારે મર્યાદા કરનાર), આગ્રહ, આચરણ, આવાસ, આરંભ, આલય વગેરે.

अपि. (ગ્રી. Epi. લા. Ob. ઈં. Up.Be.)**ઉપરઃ**—અપિધાન (શરીર ઉપર ધારણ કરવાનું, લુગડું.)

ऊत. (ઈં. Out.) **૧. ઉંચે, બહાર, ૨. ઉલટુંઃ**—જેમકે ઉત્કંઠા (ડોકી ઊંચી થવી, આતુરતા), ઉત્પત્તિ (બહાર પડવું, પેદા થવું) ઉત્કર્ષ, ઉદય, વગેરે. ૨. ઉત્થાપન (સ્થાપવાથી ઉલટું, ઉઠાવવું)

नि. **૧. માંહે, પાછળ ૨. વિનાઃ**-નિવાસ (જેમાં વસે તે, રહેઠાણ) નિદાન (પાછળથી-છેવટથી-આપવું, રોગની બધી પરીક્ષા કર્યા પછી તે વિષે જે અભિપ્રાય આપવો તે), નિકું-

દન (મૂળ વિનાનું કરવું),નિપાન—નવાણ, નિગમ, વગેરે.

પરા. ૧ પાછું. ૨ **મોટું.** ૩-ઉલટું:—પરાવર્ત્તન (પાછું વળવું); પરાક્રમ (મોટાં ડગલાં ભરવાં, બહાદુરી કરવી), પરાજય (જયથી ઉલટું), પરાભવ, પરાકાષ્ઠા, વગેરે.

પરિ. (ગ્રી. Peri લા. Per.) ૧. **ચોતર્ફ. ૨. ઘણું:**— પરીક્ષા (ચોતર્ફથી જોવું), પરિશ્રમ (ઘણી મહેનત), પરિમિતિ, પરિમાણ, પરિપૂર્ણ, પરિપક્વ, વગેરે.

પ્ર. (ગ્રી. Pro. લા. Pro.) **આગળ, શ્રેષ્ઠ:—પ્રચાર** (આગળ ચાલવું,ચાલ),પ્રભુ (શ્રેષ્ઠ રીતે હોનાર, ધણી,પરમેશ્વર) પ્રદેશ, પ્રભાત, પ્રખ્યાતિ, પ્રબળ. વગેરે.

પ્રતિ. (ગ્રી. Pros. લા, Re.) ૧. **સામું, પાછું.** ૨, **દરેક:**—જેમકે, પ્રતિપક્ષી (સામા પક્ષવાળો), પ્રત્યાઘાત (પાછો આઘાત થાય તે), પ્રતિદિન (દરરોજ); પ્રતિસ્પર્ધી, પ્રતિવાદી, પ્રત્યુત્તર, પ્રતિબિંબ,પ્રતિવર્ષ,પ્રત્યેક,વગેરે.

ભાગ ૨ જો.

બહુ વપરાતા સંસ્કૃત ધાતુ.

ગૂજરાતી શબ્દોનો મોટો ભાગ આટલાજ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન થએલો છે. માટે, એ પ્રત્યેક ધાતુના શાખાગ્રણી શબ્દો અત્રે તમામ આપ્યા છે. તેની વ્યુત્પત્તિ વિશેષ કાળજીથી તૈયાર કરવી. વિદ્યાર્થીને એમ કરવું સુગમ પડે તે માટે એ શબ્દો પ્રત્યયવાર ગોઠવ્યા છે, એટલે, પ્રથમ બાળબોધ અક્ષરે પ્રત્યય લખ્યોછે, પછી માત્ર ધાતુ સાથે તે મળીને જે શબ્દ થયો તે કાળે અક્ષરે દેખાડયોછે, અને જો તે ગુજરાતીમાં નહિ વપરાતો હોય તો તેની આસપાસ આવો કોષ [ ] મૂકયો છે. પછી આધયાદિકના સંયોગે થનારા શાખાગ્રણી શબ્દો તો તમામ લખ્યાછે. એ આધયાદિક પણ જરૂર જણાઈ ત્યાં શબ્દની પૂર્વે લખી બતાવ્યા છે. અપભ્રંશ શબ્દો, જે ઉપરથી તે ઉત્પન્ન થયા હોય તેની જોડે, નાના કોષમાં આપ્યા છે.

૧. इ (अय्).—લા. Eo.)—જવું:—

अ.–[**અય.**]; અનુ, [१]અન્વય; અપ, [२]અપાય; ઉપ, ઉપાય; ઉત્, [३]ઉદય; અભિ+ઉત્, [४]અભ્યુદય; પ્રતિ, પ્રત્યય; વિ, [५]વ્યય; [६]અવ્યય; સમ્, સમય; સહ, સહાય.—[**આય**] અંતર્, અંતરાય; નિ, ન્યાય; પરિ, પર્યાય; સમ્+ઉત્, સમુદાય.—अन.—**અયન**; ઉત્તર, [७]ઉત્તરાયણ; દક્ષિણ, દક્ષિણાયન; પાર, પારાયણ; રસ, રસાયન (રસાયણ, રેસાણ); રામ, [८]રામાયણ; પરા, પરાયણ-પલાયન.—त—[**ઈત**]; ગુણ+અતિ, [९]ગુણાતીત; ઉત્, ઉદ્દીત; વિ+પરિ, [१०]વિપરીત.

अधि+इ(મૂળધાતુ તો હમેશાં કહેવોજ. કોષનું રૂપ અમુક દાખલામાં લાગતું હોય, તો તે પણ ત્યાં બોલવું.)=ભણવું:—अ-અધ્યાય (અધ્યો), [११]અનાધ્યાય, સ્વાધ્યાય; ઉપાધ્યાય [१२](ઉપાધ્યો).—अन.—અધ્યયન; અધ્યાપન.-अक અધ્યાપક, ઉપાધ્યાપક,—त—અધીત.

૧.—એકની પછાડી એક આવે તે, અનુક્રમ, પધના શબ્દો ગધને અનુક્રમે ગોઠવવા.—૨.—અડચાણ, દુ:ખ.—૩ બહાર આવવું, ઉગવું.—૪. ધણો ઉદય, આબાદી.—૫. ખર્ચ.—૬. જેને ખર્ચ એટલે ફેરફાર થતા નથી તે

શબ્દ.—૭. સૂર્યનું ઉત્તર તર્ફ આવવા માંડવું તે ઉતરાયણ, અને દક્ષિણ તર્ફ જવા માંડવું તે દક્ષિણાયન.—૮. રામનું વનવાસ જવું, તે વિષેનું સંસ્કૃતમાં કાવ્યછે તે.—૯. ગુણની પેલેપાર ગએલો, નિર્ગુણ.—૧૦. ચોતર્ફથી ઉલટું ગએલું રોત કરતાં ઉંધું.—૧૧.—ન ભણાવવાનો દિવસ.—૧૨.—હલકા દરજ્જાનો ભણાવનાર, ઉપશિક્ષક, અને તેથી કેટલાક બ્રાહ્મણોના કુળનું નામ.

૨. ईक्ष्—જોવું:—

अ+आ.—[ઈક્ષા]; અપ,[1] અપેક્ષા; ઉત્, ઉત્પેક્ષા; ઉપ,[2] ઉપેક્ષા; નિઃ,[3] નિરીક્ષા ([4]નીરખ); પરી, પરીક્ષા.—अक—[5]પરીક્ષક (પરીખ, પારેખ).

ગૂ. ધા.—૧. પરખવું (परिक्ष्). ૨. પેખવું (प्रेक्ष्).

૧.—પોતામાં ખોટું—ખામી હોય—તે જાણવું, ખામી, ઈચ્છા, કેમકે પોતાની ખામી જાણ્યાથી તે ટાળવાનું મન થાયછે.—૨.—બે પરવાહી.—૩.—દુરબીનમાંથી તારા વિગેરે જોવા, તપાસવું.—૪. તપાસ કરી સરકારે જે ભાવ ઠેરવ્યો હોય તે.—૫.—ચોતરફ જોનાર, તપાસનાર.

૩. कम्—ચાહાવું, ઈચ્છવું.

अ—કામ; કામી; કામિની; કામધેનુ; નિઃ,[2] નિષ્કામ; સ, સકામ.—अन—[કામન] (કામણ); કામના (आ.); મનઃકામના.—त—[3]કંત, (કાંત, કંથ); કાંતા (आ)—ति—કાંતિ.

૧.—આપણે ચાહીએ તે આપનારી કલ્પિત ગાય.—૨.—ભક્તિ બે પ્રકારની ગણાય છેઃ—જેમાં ફળની ઈચ્છા તે સકામ, અને નહિ તે નિષ્કામ.—૩.—ચાહેલો, વહાલો, ધણી.—૪.—ચાહાવાપણું, ખૂબસુરતી.

૪. कृ—(લા. Creo.)—કરવું:—

अ.—[1]કર; કિં (શું, કાંઈપણ), [2]કિંકર; શ (કલ્યાણ)+અમ્ (દ્વિતીયા વિભક્તિનો પ્રત્યય), શંકર; સુખકર; સમ્, [3]સંકર.—[કાર]; લોહ=લોઢું, લોહકાર (લુહાર); અહં=હું, [4]અહંકાર; અંધકાર; સત્કાર; [5]અધિકાર; [6]આકાર; પ્રકાર.—अक.—કારક; આશ્ચર્યકારક.—तृनो ता—કર્ત્તા (કિરતાર, કરતાર); જગત્કર્ત્તા.—अन.—કરણ; સુખકરણ; [7]અધિકરણ; [8]અનુકરણ; પ્રકરણ (પગરણ); વિ+આ, વ્યાકરણ; સમ=બરાબર+ઈ, એ શબ્દ સાધનારો પ્રત્યય, [9]સમીકરણ;

કરણી; કારણ.—मन्—કર્મ (કરમ); કર્મક; અકર્મક; સકર્મક; અકર્મી (અક્રમી); કર્મણિ (इ. સપ્તમી વિભક્તિનો પ્રત્યય)—य.—કાર્ય (કારજ, કાજ); અકાર્ય (અકારજ); ક્રિયા; ક્રિયાપદ; પ્રક્રિયા;—ति—કૃતિ, આકૃતિ; પ્રકૃતિ; પ્રકૃતિ+અ=પ્રાકૃત; અહંકૃતિ.—त.—કૃત; કૃતાર્થ; [10]કૃતઘ્ન; [11]કૃતજ્ઞ; સુકૃત.—त्य.—કૃત્ય; દુષ્કૃત્ય.—तव्य.—કર્તવ્ય.—मान.—ક્રિયમાણ.

अप+कृ=ખોટું કરવું:—અપકાર, અપકારક, અપકૃત.

उप+कृ=ભલુંકરવું:—ઉપકાર, ઉપકારક, પરોપકાર.

वि+कृ=ફેરફાર કરવો:—બગડવું:—વિકાર, વિકૃતિ, વિક્રિયા.

सम्+कृ=સુંદર કરવું:—સંસ્કાર (સ વચમાં વધે છે), સંસ્કારી, સંસ્કૃત.

अलं+कृ=શણગારવું:—અલંકાર, અલંકૃતિ, સાલંકૃત.

स्व+कृ=પોતાનું કરવું, કબુલ રાખવું:—સ્વીકાર; સ્વીકૃત.

ગૂ. ધા.—સ્વીકારવું, સિકારવું, સકારવું.

૧.—કરનાર, હાથ.—૨.—કાંઈ પણ કહ્યું હોય તે કરનાર, ચાકર.—૩ ભેળા થવું, મિશ્રણ, એક જાતની સ્રી અને બીજી જાતના પુરૂષથી ઉત્પન્ન થએલો, વર્ણસંકર, (હાફકાસ્ટ).—૪. હું હું કરવું, અભિમાન.—૫. ઉપરરહીને કરવું, ઉપરીપણું, અમલ.—૬. મર્યાદા કરનાર—દેખાડનાર, કેમકે આકારથી કેઈપણ પદાર્થની મર્યાદા જણાયછે.—૭. જે ઉપર—જે સ્થળે—કાંઈ ક્રિયા થાયછે તે સ્થળ.—૮. કોઈની પ્રમાણે કરવું, નકલ. અવાજની નકલ.—૯. ગણિતનાં બે પદને બરાબર કરવાં.—૧૦—(हन=નાશ કરનાર) બીજાના કરેલા (ઉપકારનો) નાશ કરનારો, ભુલી જનારો, ઉલટો અવગુણ કરનારો.—૧૧.—(ज्ञ=જાણનાર) બીજાના ઉપકાર જાણનારો.

૫. क्रम—પગલું ભરવું:—

अ.—ક્રમ; અનુક્રમ; [1]ઉપક્રમ; [2]પરાક્રમ; પરિક્રમા (પરકમ્મા, પડકમ્મા); [3]વિક્રમ; વિ+ઉત્, વ્યુત્ક્રમ; (ધાતુ બેવડાયાથી), ચક્ર (ચાક).—अन.—ક્રમણ; પરિક્રમણ.-ति.—ક્રાંતિ; [4]ક્રાંતિવૃત્ત; સંક્રાંતિ.

૫.-૧. પાસે પગલાં ભરવાં, આરંભ કરવો.—કોઈની સામાં પગલાં

ભરવાં, બહાદુરીનાં કામ.—૩. વિશેષ પગલાં ભરવાં, બહાદુરી. બહાદુરી કરનારા એક બહાદુર રાજાનું નામ. ૪. સાથે જવું, સૂર્યનું કોઈ રાશિમાં આવવું; મકર રાશિમાં આવવું.

૬. खड् (खंड्). ભાગવું, નાશ કરવો.

अ.—ખંડ (ખાંડ, ખાંડું)—अन.—ખંડન; [ખંડનક] (क=લઘુ.પ્ર.) (ખાંડણિયો); [ખંડની] (ખાંડણી-ખાણણી-ખાંયણી).—ईय.—ખંડનીય.—इत.—ખંડિત (ખંડિયો); અખંડિત.—ग.—[1]ખડ્ગ (ખડગ).

ગૂ. ધા.—ખંડવું, ખાંડવું.—ગૂ. શ.—ખંડણી (खंडनीय, કે खंडनी?) ખંડેર—ખંડિયેર; ખડી(?).

૧.—નાશ કરનારું હથીઆર, એક જાતની તરવાર.

૭. ख्या.—કહેવું, વખાણવું, પ્રસિદ્ધ કરવું:—

अ+आ.—[ખ્યા.]; વિ+આ; [1]વ્યાખ્યા.—अन. આખ્યાન; [2]રૂપાખ્યાન; [3]રૂપાખ્યાપન; વ્યાખ્યાન (વિખાણ, વખાણ).—त.—[ખ્યાત]; પ્રખ્યાત, અપ્રખ્યાત; વિખ્યાત. ति.—ખ્યાતિ (ખ્યાત); પ્રખ્યાતિ; વિખ્યાતિ.—इका—[4]આખ્યાયિકા.

सम्+ख्या=ગણવું, ગણીને એટલે બરાબર વિચારીને કહેવું:—(अ+आ)સંખ્યા; [5]અસંખ્ય; [6]સાંખ્ય. —त— [7]અસંખ્યાત.

ગૂ. ધા.—વિખાણવું-વખાણવું.

૧.—વિશેષ મર્યાદા બતાવીને કહેવું.—૨. શબ્દનાં રૂપ કહેવાં.—૩. શબ્દનાં રૂપ કહેવડાવવાં.—૪. નાની વાર્તા, ઉપકથા.—૫. જેની સંખ્યા નથી તે, અગણિત.—૬. ગણીને—સંપૂર્ણ વિચાર કરીને-કહેનાર, સિદ્ધાંત બતાવનાર, દર્શન અથવા શાસ્ત્ર, એક અમુક દર્શન. આપણામાં ધર્માનુકૂલ ૭ દર્શનો ગણાય છે:—બે મિમાંસા (જૈમિનિકૃત પૂર્વમિમાંસા અને બાદરાયણ વ્યાસકૃત ઉત્તર મિમાંસા અથવા વેદાંત); બે ન્યાય (ગૌતમકૃત અને કાણાદકૃત); તથા બે સાંખ્ય (કપિલ કૃત અને પતંજલી કૃત. છેલ્લું યોગશાસ્ત્ર એ નામથી પણ ઓળખાય છે).—૭. નહિ ગણેલું.

૮. गण्—ગણવું:—

अ.—ગણ, [1]ગણેશ (ईश), ગણિકા (ગુણકા).—अन—ગણના, અવગણના.—इत.—ગણિત, અંકગણિત, અક્ષરગણિત, મિશ્રગણિત, અગણિત.

ગૂ. ધા.—ગણવું.

૧.—શિવના જેગણ—ટોળાં—કહેવાયછે તેનો ઉપરી—સેનાપતિ. મનુષ્યના ટોળાંનો એટલે તમામ જગત્નો ઉપરી, પરમેશ્વર.

૯. गम्.—જવું.

अ.—[ગમ]; પ્લવ=કૂદકારો, [1]પ્લવંગમ; વિહ=આકાશ, [2]વિહંગમ; [3]નિગમ; સંગમ; (ધાતુ બેવડાયો) [4]જંગમ.—[ગ], ખ=આકાશ; [5]ખગ;—ન=નહિ, [6]નગ; [7]નાગ(अ.); નગર (र); નગર+अ= [8]નાગર;—પદ્=પગ+ન=નહિ, [9]પન્નગ; ભુજ=વાંકું વળવું, [10]ભુજંગ; [11]દુર્ગ; [12]દુર્ગા(आ.); સંગ. સંગી (સગાં); (ધાતુ બેવડાયો) ગંગા (आ).—अन.—ગમન; નિર્ગમન.—इन्—[ગામી], [13]ગરૂડગામી, [14]ગજગામિની(इनी)—य.—ગમ્ય; અગમ્ય; સુગમ્ય (સુગમ), સુગમ્યતા (ता).—त्र.—[15]ગાત્ર.—त.—ગત (ગયો); ગત+આગત=ગતાગત; અવગત (અવગતિયું);—ति.—ગતિ; દુર્ગતિ; નિર્ગતિ (નિર્ગત); સંગતિ (સંગત);—त्.—(ધાતુ બેવડાયો) [16]જગત્; જગદીશ (ईश); જગન્નાથ.

आ+गम्=આવવું:—अ—[17]આગમ.—अन.—આગમન.—त.—[આગત]; અભિ, [18]અભ્યાગત; [19]આગતા સ્વાગતા (आगताः+सु+आगताः)

ગૂ. ધા.—ગમવું, ગમ પડવી, નિર્ગમવું.

૧.—કૂદકારો મારીને ચાલનાર, વાંદરો. એક જાતનો છંદ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતે કૂદકારો મારતી છે.—૨. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી. ૩ માંહેનું જ્ઞાન, આત્મામાંથી ઉપજેલું જ્ઞાન, વેદ—૪. ચાલ ચાલ કરનાર, જે પદાર્થ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જાયછે અથવા લઈ જઈ શકાય છે તે.—૫. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી—૬. ન ચાલનાર, ચાલી ન શકે તે, પર્વત, ઝાડ.—૭. પર્વતમાં ઉત્પન્ન થએલા, સર્પ, હાથી.—૮. નગરમાં રહેનાર, શહેરી. એક

જાતના બ્રાહ્મણ, કેમકે તેમનું મૂળ વતન વડનગર (વૃદ્ધનગર) ગૂજરાતમાં પહેલ વહેલું નગર હોય એમ સંભવેછે.—૯. પગે નહિ (પેટ ઘસડીને) ચાલનાર, સર્પ.—૧૦. વાંકો વાંકો ચાલનાર, સર્પ.—૧૧. જ્યાં જવું અઘરૂં છે તે સ્થળ, પહાડી કિલ્લો.—૧૨. પાહાડી કિલ્લા અથવા પહાડમાં રહેનારી (દેવી), પાર્વતી.—૧૩. ગરૂડપર બેસીને જનાર;વિષ્ણુ.—૧૪. હાથીની પેઠે (મલપતી ચાલે) ચાલનાર સ્ત્રી.—૧૫. ચાલવાનું સાધન, શરીરના સાંધા, શરીર—૧૬. ચાલી જતું, નાશવંત, આ દુનિયા—૧૭. આવનાર (ઇશ્વર—શિવ તરફથી) આવેલું જ્ઞાન, તંત્રના ગ્રંથો. મંત્રના ગ્રંથો નિગમ કહેવાયછે.—૧૮. આપણી તરફ (આપણે ત્યાં) આવેલો, પરૂણો, અતિથી.—૧૯. "આવ્યા તે ભલે આવ્યા" એમ કહી અતિથિનો આદર સત્કાર કરવો તે.

૧૦ गृह्, ग्रह्. (લા. grex.) લેવું, ઝાલવું:—

અ.—ગૃહ (ઘર); [1] ગૃહસ્થ (સ્થ=રહેનાર); ગૃહિણી (ઘરૂણી); ગ્રહ, ઉપગ્રહ, અનુગ્રહ; આગ્રહ; પ્રતિગ્રહ; [2]વિગ્રહ, (વિઘરો, વઘરો); સંગ્રહ, સંગ્રહિણી (इन्+ई) (સંગ્રરણી);—(એના વૈદિકરૂપ गृभ ઉપરથી) ગર્ભ (ગાભ, ગાભો); ગર્ભિત (इत); સગર્ભા.—ગ્રાહ.—इन्—[ગ્રાહી]; ગુણગ્રાહી, પલ્લવગ્રાહી.—अन.—ગ્રહણ (ઘરણ); પાણિ=હાથ, [3]પાણિગ્રહણ—अक.—ગ્રાહક (ઘરાક).—य.—[4]ગ્રાહ્ય.—इत—ગ્રહિત.

ગૂ. ધા.—ગ્રેહવું, ઘેરવું (?), ગ્રહણ કરવું.

૧.—(બ્રહ્મચર્ય—વિદ્યાભ્યાસ—પૂરો કરી) ઘરમાં રહેનાર; પરણેલો, ઘરબારી, સંસારી બધાં ખરચ કરી શકે એવો, પૈસાવાળો, આબરૂદાર, દક્ષિણા ન લેનારો બ્રાહ્મણ.—૨. (કોઈથી) ઉલટું પકડી રાખવું; લડવું—૩.—હાથ પકડવો, પરણવું.—૪. લેવા યોગ્ય, લઈ (સમજાઈ) શકે એવું.

૧૧. चर.—૧ જવું ચાલવું, ફરવું. ૨. ચરવું:—

અ—ચર; [1]ખેચર; ગોચર; [2]અગોચર; જલચર; ભૂચર; [3]વનચર; [4]અનુચર; [5]સચર+[6]અચર=[7]સચરાચર; [8]સહચરી; (ई).—[ચાર] આચાર; સત્, સદાચાર; અન્, અનાચાર; ઉત્, ઉચ્ચાર; [9]ઉપચાર; દુરાચાર; પ્રચાર; વિચાર; વિ+અભિ, વ્યભિચાર; સંચાર; સમ્+આ, સમાચાર.—अन.—ચરણ, [10]ચરણારવિંદ (અરવિંદ=કમળ); ચરણામૃત; આચરણ; સત્, સદાચરણ; મંગળ, મંગળા-

ચરણ—ચારણ—अक. પ્રચારક.—इन्—[ચારી]; બ્રહ્મચારી, બ્રહ્મચારિણી; દુરાચારી; વ્યભિચારી, વ્યભિચારિણી; અવિચારી.—य.—[ચર્ય]; [૧૧]બ્રહ્મચર્ય; મુખ્યચર્યા (आ), આ, આશ્ચર્ય.—[ચાર્ય]; આચાર્ય (આચારજ, આચારી); ધર્માચાર્ય.—इत्र—ચરિત્ર—इत—ચરિત.—मन्.—ચર્મ, (ચામ, ચામડું); ચર્મકાર, (ચમાર.)

ગૂ. ધા.—ચરવું; ઉચ્ચરવું, ઉચરવું, ઓચરવું; વિચરવું; વિચારવું; સંચરવું, સાંચરવું.

૧.—આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી, ગાંધર્વ.—૨. ગાયો વિગેરેને ચરવાની જમીન; ગો એટલે ઈંદ્રિયો જેમાં જઈ શકે—જે જાણી શકે—તે; જેમકે દૃષ્ટિગોચર. નહિ જાણી શકાય—છૂપું—તે અગોચર—૩. વનમાં ફરનાર, જંગલી, પશુ.—૪ પછાડી પછાડી ચાલનાર, હજુરી ચાકર.—૫. ચાલવાપણા સહિત, જિવવાળા.—૬. જેનામાં ચાલવાપણું નથી તે, જિવ વગરના.—૭ જિવવાળા અને જિવ વગરના તમામ પદાર્થોમાં જે વ્યાપી રહેલો છે તે, પરમેશ્વર.—૮. સાથે ફરનારી, બહેનપણી.—૯. (મોંમાથી) બહાર કાઢવું.—૧૦. ચાલનાર, પગ. છંદનો એક ચતુર્થાંશ. વેદ ભણનારાઓની શાખા Shool).—૧૧. બ્રહ્મ એટલે વેદ—વિદ્યા—તરફ જવું; વિદ્યાભ્યાસ; કુંવારાપણું; કેમકે વિદ્યાર્થીએ કુંવારાજ રહેવું જોઈએ એવો ડહાપણ ભરેલો વિચાર વેદકાળમાં હતો.]

૧૨. चल्—હાલવું; ચાલવું:—

अ.—[ચલ]; [૧]અચલ; હીમ, હીમાચલ; નિશ્ચલ; અવિચલ; (ધાતુ બેવડાયો) [૨]ચંચલ, [૩]ચંચલા, ચંચળતા, ચાંચલ્ય.—ચાલ.—अन.—ચલન (ચલણ); [ચાલન] (ચાળણ); ઉત્, ઉચ્ચાલન; [ચાલની] ચાળણી.—ईय.—ચલનીય (ચલણી)—इत.—ચલિત, પ્રચલિત, વિચલિત.

ગૂ. ધા.—ચાલવું, ચળવું, ચાળવું.

૧.—હાલી ચાલી શકે નહિ તે, સ્થિર, દ્દઢ. પર્વત, કેમકે તે હાલતો ચાલતો નથી.—૨. હાલ હાલ કર્યા કરનાર; બુદ્ધિની ગતિવાળો, હોશીઆર; જેનું મન જલદીથી ખસી જાય તે.—૩. લક્ષ્મી કેમકે તે જેની પાસે હોય ત્યાંથી જલદીથી ખસી જાયછે.

૧૩. चि.—એકઠું કરવું, ઢગલો કરવો:

अ.—[ચય]; નિઃ, નિશ્ચય્ (નિશ્ચે); [૧]પરિચય; સંચય

(સંચે) (સંચો!); સમ્+ઉત્, સમુચ્ચય.—त—[चित]²ચિતા (આ.); નિશ્ચિત; સંચિત.

ગૂ. ધા.—સંચવું, સાંચવું; સંચય કરવો; નિશ્ચય કરવો.

૧.—ઘણું એકઠા થવું—મળવું, ઓળખાણ, મહાવરો.—૨. ઢગલો કરેલો, મુડદાને બાળવા સારૂ લાકડાનો ઢગલો કર્યો હોય તે.

૧૪. चित्.—જાણવું, વિચારવું:—

क्विप्.—(આ પ્રત્યય નામનોજ છે. ધાતુ હોય તેવોને તેવોજ રહે, પણ કર્તા ક્રિયા વિગેરેના અર્થો તેમાં વધે.)

ચિત્; ચિદાનંદ, ચિદ્ઘન; ચિન્મય; સત્=હમેશાં જે છે તે, સચ્ચિદાનંદ.—अ.—[ચેત]; અચેત; સચેત.—अन.—ચેતન; ચેતના; ચૈતન્ય(य); સચેતન.—त.—ચિત્ત.—र.—ચિત્ર; ચિત્રકાર (ચીતારો); ચિત્રા; ચૈત્ર(अ); વિચિત્ર; વૈચિત્ર્ય.

ગૂ. ધા.—ચેતવું; ચીતવવું; ચીતરવું.

૧૫. चिंत्.—વિચારવું; ફિકર કરવી:—

अ.—ચિંતા.—अन.—ચિંતન—त.—[ચિંત]; નિશ્ચિંત (નચિંત, નચીંત).—इत.—ચિંતિત, અચિંતિઓ, (અચિંત્યો, ઓચિંતો;)

૧૬. छद्.—ઢાંકવું, સંતાડવું:—

अन.—આ+છાદન=¹આચ્છાદન.—इत. —આ+છાદિત=આચ્છાદિત.—न.-[છન્ન] (છાનું)—य.—છાદ્ય(છાજ).

त्र.—²છત્ર (છત્તર); છત્રી (ई).—ली.—³છલ્લી (છાલ).

ગૂ. ધા.—છાહવું, છાંદવું.—ગૂ. શ.—છજું, છત, છાજલી.

૧.—ઢાંકણ.—૨. વર્ષાદ અથવા તાપથી શરીર ઢાંકવાનું સાધન.—૩. ઝાડ અથવા ફળ ઉપરનું ઢાંકણ.

૧૭. छिद्—(લા. scindo.)—કાપવું, ભાગકરવા:—

अ.—છેદ; સમ=બરાબર, સમચ્છેદ; ઉત્, ઉચ્છેદ;

પરિચ્છેદ.—इत.—ઉચ્છેદિત (ઉછેદિયો).—न.—छिन्न; [1]અવિછિન્ન—अन.—છેદન, છેદનબિંદુ, છેદનલીટી.—अक.—છેદક, ઉચ્છેદક.—र—छिद्र (છીંડું).

ગૂ. ધા.—છેદવું, છીનવું.—ગૂ. શ. છીની—છીણી.

૧.—જેમાં કાંઈ ભંગ પડતો નથી એવી વર્ષાદ કે ભાષણની ધારા.

૧૮. जन्.—(લા. Gigno. Geno.)-પેદા કરવું, પેદા થવું:

अ.—જન, દૂર+ઇ=દૂરના, દૂરીજન; મહાજન; સજ્જન; સર્વજન, સાર્વજનિક; દુર્જન; નિર્જન; પરિજન; સુજન; સુજનતા; સૌજન્ય.—[જ]: અંડ=ઈંડું, [1]અંડજ; તનુ=શરીર, તનુજ (તનુ, તન); દ્વિ=બેવાર, [2]દ્વિજ; પંક=કાદવ, [3]પંકજ; પૂર્વજ; મન:, [4]મનોજ; વંશજ; [5]અજ; ઉત્કભિદ્, ઉદ્ભિજ્જ; નિજ; [6]સહજ (સહેજ); [7]અનુજ, રામાનુજ; પ્રજા.—अक.—જનક; દુઃખજનક.—अन—જનન; જનની (જનુની)—तृ.—જનિતા, જનિત્રી (જનિતા, જનેતા). इत.—જનિત.—त.—જાત (જાયો), અજાતશત્રુ.—ति. जाति (જાત), વિજાતીય, સજાતીય, સુજાતિ (સજાત)—य. જન્ય; [8]જાયા (आ)—मन्.—જન્મ; જન્માંતર.-तु-જંતુ.

ગૂ. ધા. જણવું, જન્મવું, જન્મ આપવો.

૧.—ઇંડામાંથી જન્મનાર પ્રાણીઓ.—૨. બેવાર જન્મનાર, જે વર્ણો (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, ને વૈશ્ય) ને જનોઈ દેવાય છે તે, કેમકે યજ્ઞોપવિત એટલે વિદ્યાસંસ્કારથી માણસનો બીજીવાર જન્મ થયો એમ કહેવાયછે.—કાદવમાં ઉત્પન થનાર, કમળ.—૪. મનમાં ઉત્પન થનાર, કામદેવ.—૫. જેનો જન્મ નથી તે, બ્રહ્મા, ઇશ્વર.—૬, સાથે જન્મનાર, જન્મગુણ, સ્વાભાવિક, થોડી મહેનતે થઈ શકે એવું, જૂજ.—૭. પછીથી જન્મનાર, નાનો ભાઈ.—૮. જણનારી, સ્ત્રી, રાણી.

૧૯. जि.—જીતવું:—

अ.—જય (જે); [1]ધનંજય; [2]પરાજય; વિજય, દિક્=દિશા, [3]દિગ્વિજય; વિજયા; [4]વિજયાદશમી.—न.—[5]જિન;

[6]જૈન (अ).—त.—જિત; જિતેંદ્રિય; અજિત; વિક્રમા-જિત.—त्.—જિત્, [7]ઇંદ્રજિત્.

ગૂ. ધા. જીતવું.

૧.—ધનને જિતનાર, ઈ.—૨. જયથી મેળવ્યું, હારવું.—૩ દિશાઓ-ને એટલે ચોતરફના દેશોને જિતવા.—૪. વિજય કરવાની દશોમ, દશેરા. ચો-માસામાં બંધ પડેલી લડાઈઓ પાછી ચલાવવા આ દિવસે અસલ રાજાઓ કુચ કરતા હતા.—૫. ઈંદ્રિયોને જિતનાર. જૈનમાર્ગ પ્રથમ ચલાવનારા સાધુઓ. ૬. જિન સાધુએ ચલાવેલા માર્ગને માર્ગને માનનારા, શ્રાવક.—૭. ઇંદ્રને જિતનાર, રાવણનો પાટવી કુંવર.

२० जीव्.—(લા. Vivo)—જીવવું.

अ.—જીવ; નિર્જીવ, સજીવ.—इन्.—[જીવી]; [1]અનુ-જીવી; ચિરંજીવી.—अन.—જીવન (જીવણ); સજીવન; સંજીવન; મૃત=મુએલું, [3]મૃત સંજીવની (इन्)—त्—[જી-વત્]; જીવત્ક્રિયા.—इका.—જીવિકા, આજીવિકા; ઉપ-જીવિકા.—इत.—જીવિત.

ગૂ. ધા. જીવવું.—ગૂ. શ. જીવડું, જીવાત.

૧.—એકની પછાડી જે બીજા લોકોનું જિવન ચાલેછે તે, ચાકરો વિગેરે, આશ્રિત વર્ગ.—૨. લાંબું જિવનાર: (આશિર્વચને) પુત્ર; કદી મરતાજ નથી એમ માનેલા જે સાત જણછે તે:—બળિરાજા, પરશુરામ, વિભીષણ, હનુમાન, વ્યાસ, અશ્વત્થામા, અને કૃપાચાર્ય.—૩. મુએલાંને જિવતાં કરે એવી કલ્પિત ઔષધિ કે વિદ્યા.

૨૧. तप्.—(લા. Tepeo.)—તપવું.

अ.—તાપ (તાવ); તાપી (ई); પશ્ચાત્=પછાડીથી, [1]પ-શ્ચાત્તાપ (પસ્તાવો); પરિતાપ; પ્રતાપ; સંતાપ—अस्—[ત-પસ્] (તપ); તપોધન (તપોદન); તપશ્ચર્યા; [2]તાપસ (अ); તપસ્વી (विन्); તપસ્વિની (विन+ई)—त.—તપ્ત (તાતો); સંતપ્ત.

ગૂ. ધા.—તપવું, તાપવું, તાવવું, પસ્તાવવું.—ગૂ. શ. તાપેલું—તપેલું-પાતેલું; તાપતો—તપેલો; તાવ-તવી; તા-વડી; તાવણી; તપત.

૧.—નઠારૂં કામ કર્યા પછી જિવમાં જે બળાપો થાયછે તે.—૨. તપ કરનારો, તપસ્વી.

૨૨. तुल्.—(લા. Tollo.)—તોળવું, બરાબરી કરવી.

अ.—**तोल** (તોલો, તોલુ); [1]અતુલ; (અતોલ);[2] તુલા (તોળા) [સંતોલ] સંતોલો.—अन.—તોલન, તુલના (તોલના) य.—તુલ્ય; અતુલ્ય.

ગુ. ધા.—તોળવું—ગુ. શ. તોલાટ.

૧. જેનો મુકાબલો નથી તે. ૨.—કાંટો, એ આકારની એક રાશિ. તોળવું, મુકાબલો કરવો. માણસની સામા અન્ન, સુવર્ણ, વિગેરે પદાર્થોને તોળી દાનમાં આપી દેછે તે.—

૨૩. तुष्.—સંતોષ પામવું.

अ.—**તોષ**; સંતોષ(સંતોખ, સંતોક); અસંતોષ; અસંતોષી (इन्).—त.—તુષ્ટ (તૂઠો, તૂઠ્યો, ત્રૂઠ્યો). સંતુષ્ટ.—ति.—તુષ્ટિ તુષ્ટિદાન.—मान.—તુષ્યમાણ (તુષ્ટમાન)

ગૂ. ધા.—તૂઠવું-ત્રૂઠવું; સંતોખવું; સંતોષ પામવું:—

૨૪. तॄ.—(લા. Terminus.)—તરવું, ઓળંગવું, ઉછળવું, ફૂટી નીકળવું:—

अ.—[तर]; [1]તરંગ (તુરંગ); [2]તરંગિણી; દુસ્તર; [3]તરી;—**તીર.—તાર**; [4]અવતાર ([5]ઓવારો, આરો); નિસ્તાર.—अन.—**તરણ**; અવતરણચિહ્ન;—**તારણ**;—**તૃણ** (તરણું). अक.—તારક ([6]તારો).—तृ.—ત્રાતા.—उ.—[7]તરૂ.—य. [ઉત્તાર્ય](ઉતાર)—थ તીર્થ (તીરથ). તીર્થંકર——अनि.—[8]**તરણિ**; [9]**તરણિજા.**

ગૂ. ધા.—તરવું; તારવું; અવતરવું; ઉતરવું.

૧.—ઉછળીને ચાલનાર, પાણીનાં મોજાં, પવનની લહેરો, મનના બુટ્ટા—કલ્પના.—૨. મોજાંવાળી, નદી.—૩. હોડી, હોડીનો રસ્તો, જળમાર્ગ.—૪. નીચે આવવું, ઉતરવું. સ્વર્ગમાંથી ઉતરીને આ લોકમાં દેવતા જે જન્મ ધરે તે, આત્મા એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જાય તે.—૫. નદીમાં ઉતરવાનું ઠેકાણું.—૬. તારનારો, તરવામાં ઘણો હોંશિયાર. આકાશમાં જે તારા દેખાય છે તેની આ વ્યુત્પત્તિ સમજવી નહિ, અગર જો સંસ્કૃતમાં એને પણ "તા-

૨૬ગ્જ કહેછે. ઇંગ્રેજી star વિગેરે અન્ય ભાષાના એ અર્થનાજ શબ્દો સાથે મુકાબલો કરતાં એમ સાબીત થયું છે કે એની વ્યુત્પતિ स्तृ ધાતુમાંથી છે.—૭. ફણગો ફૂટી નીકળનાર, ફણગો, છોડ, ઝાડ.—૮. દૃષ્ટિમર્યાદા ઓળંગી જનાર, સૂર્ય.—૯. સૂર્યથી ઉત્પન થએલી; યમુના નદી, કેમકે તે સૂર્યની પુત્રી કહેવાય છે.

૨૫. दा, दद्. (લા. Do.) આપવું:—

અ.—[દ]; દુઃખદ; સુખદ; નર્મ=આનંદ, નર્મદા.—अन.—દાન (દાણ, દેણ); અપ+આ, અપાદાન; નિદાન; સંપ્ર· દાન; [દાપન] (દાપું).—अक.—દાયક; સુખદાય.—त—દત્ત દત્તક(ક=લઘુ પ્ર.) ઉત્+આ+દત્તમાંથી દનો લોપ, [૧]ઉદાત્ત; અન્; અનુદાત્ત.—य.—[૨]દાય; વિદાય; સંપ્રદાય.—इन.—દાયી (દાઈ.)

ગૂ. ધા.—દેવું; દાન કરવું.

૧.—ઉંચેથી આપેલો, જે સ્વર ઉપર બહુ ભાર મૂકવામાં આવેછે તે. ભારને હિસાબે માણસના ઊચ્ચારણમાં ત્રણ સ્વર (Accents) આવે છે:—ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, અને સ્વરિત. ઊંચેથી બોલાય તે ઉદાત્ત, નીચે બોલાય તે અનુદાત્ત, અને મધ્યમ રીતે બોલાય તે સ્વરિત. એ ભેદ હજી વેદ ભણવામાં કાયમ રહેલો છે.—૨. આપવાનું, વારસો.

૨૬. दिश्.—(લા. Dico.) જોવું, દેખાડવું, હુકમ કરવો.

क्विप्.—દિક્(દિશનું પ્રથમાંત રૂપ), [૧]દિગંત (अंत); [૨]દિગંબર (अंबर); દિક્પાળ (દિગ્પાળ); દિગ્વિજય; દિઙ્મૂઢ; દિશા (દિશ); [૩]ઉપદિશા—अ.—દેશ; દેશાંતર (अंतर)=બીજો); [૪]આદેશ; ઉત્, ઉદ્દેશ; ઉપદેશ; ઉપદેશક (अक); નિદેશાલંકાર; [૫]વિદેશ; પ્રદેશ; [૬]સંદેશ (સંદેશો).—य.—દેશ્ય—ईय.—દેશીય (દેશાઇ).

ગૂ. ધા.—દીસવું.

૧.—ચારે દિશાનો અંત જે ગોળ વૃત્તમાં થતો દેખાયછે તે, દૃષ્ટિ મર્યાદા.—૨. દિશાજ જેના વસ્રો છે તે; નાગો બાવો; જૈન માર્ગના એક અમુક પંથના સાધુઓ.—૩. હલકા દરજ્જાની દિશાઓ:—વાયવ્ય, ઈશાન, અગ્નિ, અને નૈઋત્ય કોણ.—૪. રાજા કે યોગીની આજ્ઞા.—૫. દેશથી ઉલટું, પરદેશ.—૬. સારી રીતે કહી દેખાડવું, કહેણ.

૨૭. दिव्.—૧ પ્રકાશવું. ૨ રમવું.

अ.—દેવ; દેવાલય (દેવલ); દેવગૃહ (દેહેરૂં); દેવી, દેવતા; દેવત્વ દૈવ (अ); દૈવત્વ (દૈવત); દૈવી (इन्).—य.—દિવ્ય.—न.—દિન; [१]દિનકર; [२]દિનમાન; દૈનિક—अस्.—[દિવસ્]; [१]દિવાકર; દિવસ (अ)—त.—દ્યૂત (જૂઉં); દ્યૂતકારી (कृ+इन) (જુગારી).

૧.—દહાડો કરનાર, સૂર્ય.—૨. દહાડાનું માપ, કેટલી ઘડીનો અમુક દહાડો છે. તે.

૨૮. दीप्—બળવું, પ્રકાશવું:—

अ.—દીપ (દીવો); દીપાલી (આલી=હાર) (દીવાળી); દીપતેલ (દીવેલ); દીપમાળા (દીપમાળ); દીપવર્તિ (દીવટ, દીવેટ)—अन.—દીપન; [१]ઉદ્દીપન.—अक.—દીપક (દીવડો); દીપિકા (દીવી).—ति—[२]દીપ્તિ.—त.—[દીપ્ત]; [३]પ્રદીપ્ત—मान.—(ધાતુ બેવડાયો) [४]દેદીપ્યમાન.

ગૂ. ધા. દીપવું.

૧. વધારે પ્રકાશિત કરનાર, રસમાં વધારો કરનાર.—૨. પ્રકાશવાપણું, દીપવું, શોભા.—૩. વધારે બળતો જાગૃત.—૪. અતિશય પ્રકાશતું, ઝળાં ઝળાં થઈ રહેલું.

૨૯. दृश्—જોવું:—

क्किप्.—[દૃશ્]; તત્=તે, [१]તાદૃશ્; [२]સદૃશ્; [३]સાદૃશ્ય.—अ.—આદર્શ (આરસો, આરસી).—अन.—દર્શન, પ્રદર્શન, સુદર્શન.—अक.—દર્શક; દૂરદર્શક; સૂક્ષ્મદર્શક.—य. દૃશ્ય, અદૃશ્ય—अनीय.—દર્શનીય (દરશણીઉં).—त.—દૃષ્ટ (દીઠો); [४]અદૃષ્ટ (અદીઠો); દૃષ્ટાંત.—ति.—દૃષ્ટિ; કુદૃષ્ટિ, દૃષ્ટિમર્યાદા.—तृ.—દૃષ્ટા.

ગૂ. ધા. દેખવું.

૧.—તેવું.—૨. સરખું,—૩. સરખાપણું—૪. નહિ દીઠેલું, નશીબ.

૩૦. धा, धि—ધારણ કરવું.

क्रिप्.—[धि]. અવધિ (અવધ);—[૧]આધિ, [૨]ઉપાધિ, [૩]વ્યાધિ,સમાધિ. (સમાધ)—[૪]નિધિ; [૫]પ્રતિનિધિ; સંનિધિ; સાંનિધ્ય (य);-સંધિ, [૬]સંધ્યા(य+आ); અપ્=પાણી, [૭]અબ્ધિ ઉદ=પાણી,[૭]ઉદધિ (દધિ): [૭]જલધિ; પયસ્=પાણી, [૮]પયોધિ;ઓષ=ઉષ્ણતા, [૯]ઓષધિ; ઓષધ (अ).—अ.—[ध]; સંધ (સાંધો); સ+અવ, સાવધ; [૧૦]સુધા(आ);વસુ=દ્રવ્ય, [૧૧]વસુધા.—अन.—[धान]; અભિધાન; અંતર્ધાન;—અવધાન (ઓધાન); અષ્ટાવધાની (इन्); શતાવધાની (इन्); વ્યવધાન;સ, સાવધાની;—આધાન; ગર્ભાધાન; સમ્, સમાધાન.—પ્રધાન; પ્રાધાન્ય (य).—નિધાન; સંનિધાન; પરિધાન (પહેરણ);વિધાન; સંધાન(સાંધણ);[૧૨]અનુસંધાન;—ઉર્ધ્વ=ઉપર, ઉર્ધ્વધાની (ઉદ્ધાણી); રાજધાની.—म. ધામ.—तृ. ધાતા; ધાત્રી; વિધાતા; વિધાત્રી—त.—હિત; પુરસ્=આગળ,[૧૩]પુરોહિત (પરો'ત);વિહિત; [૧૪]સંહિતા(आ).

ગૂ. ધા.—પેહેરવું; સાંધવું.

૧.—મનનું દુઃખ.—૨. પાસેથી—આસપાસથી—આવી પડેલું દુઃખ.—૩. મનના દુઃખથી ઉલટું, શરીરનું દુઃખ, રોગ.—૪ માંહે ધારણ કરનાર, ખજાનો.—૫.સામાની—બીજાની—તર્ફથી અધિકાર પોતામાં ધારણ કરનાર.—૬. જોડનારી, રાત દિવસને જોડનારી વેળા, સવાર કે સાંજ ગમે તે; સાંજ, સાંજ સવાર જે ઝળઝળીયું દેખાય છે તે; સાંજે, સવારે, તથા બપોરે જે ધર્મક્રિયા દ્વિજોને કરવાની કહીછે તે.છેલ્લા અર્થમાં એ શબ્દનું મૂળ "ध्यै ધ્યાન કરવું" એ ધાતુ ઉપરથી પણ હોય.—૭. પાણીને ધારણ કરનાર, સમુદ્ર;—૮. પાણીને ધારણ કરનાર, સમુદ્ર; વાદળું.—૯. ઊષ્ણતા ધારણ કરનાર, વનસ્પતિ. આ ઉપરથી જણાય છે કે પ્રાચીન આર્યો જાણતા હતા કે વનસ્પતિને ઉગવાને સારૂ ગરમી અવશ્યની છે.—૧૦. અમૃત.—૧૧. દ્રવ્યો એટલે નાના પ્રકારના ખનિજ પદાર્થને ધારણ કરનારી, પૃથ્વી.—૧૨. એકની સાથે બીજાનું સંધાવું, લાગે લાગ મેળવવો અથવા મળવો, સંબંધ મેળવી દેવો.—૧૩. યજ્ઞાદિ ધર્મ કર્મમાં જેને આગળ એટલે પ્રમુખ ઠેરવ્યો છે તે, ગોર. ક્ષત્રિય વગેરે કેટલીક નાતના ગોરને હાલ પરોત કહે છે.—૧૪. સાથે ધારણ કરેલું; ગોઠવીને સંગ્રહ

કરેલો. વેદની સંહિતા કહેવાય છે, કેમકે તેના મંત્રો છૂટા છૂટા ચાલતા હતા તેનો વેદવ્યાસે અનુક્રમે ગોઠવી હાલના આકારમાં સંગ્રહ કર્યો છે.

૩૧. धृ, धीर. धुर.—ઝાલી રાખવું.

अ.—[ધર]; [૧]ગંગાધર; જલંધર (જળંદર), પયસ, [૨]પયોધર, [૩]ભૂધર; વસુ, [૪]વસુંધરા—[ધાર] સૂત્ર=દોરી, [૫]સૂત્રધાર (સુતાર); નિર્ધાર; ધારા(આ).—[ધાર]; આધાર; જગત્, જગદાધાર; વિશ્વાધાર; દુગ્ધ=દૂધ, દુગ્ધાધારી (દૂધાધારી) (इन्); નિઃ, નિરાધાર.—ધીર, (ધીરો); ધીરા; ધૈર્ય (य) (ધીરજ); અધીર (અધીરો).—ધુર; ધુરંધર; ધૌરેય (ईय) (ધોરી); ધુરી (ધરી)—अन.—ધારણ; સ+આ, સાધારણ, સુધારણ; ધારણા;—ધરણ; ધરણી, ધરણીધર.—तृ.—ધર્તા; ધરિત્રી (ધરતી)—अक.—ધારક, સુધારક.—मन्.—ધર્મ, ધર્મી, ધાર્મિક.—इन—[ધારી]; વેષધારી, નામધારી; [ધારિણી], વિશ્વધારિણી.—त.—[ધૃત]; [૬]ધૃતરાષ્ટ્ર; વિ, વૈધૃત (આ)

ગૂ. ધા.—ધરવું; ધારવું; નિર્ધારવું, સુધારવું.

૧.—ગંગાને ધારણ કરનાર; મહાદેવ, કેમકે ભગીરથ રાજા જ્યારે સ્વર્ગમાંથી ગંગા લાવ્યો, ત્યારે ઉપરથી પડતાં મહાદેવે પોતાના માથા ઉપર તેને ઝીલી લીધી હતી.—૨. પાણીને ધારણ કરનાર, વાદળું.—૩. પૃથ્વીને ધારણ કરનાર, પરમેશ્વર. પૃથ્વીએ જેને ધારણ કરેલા છે તે, પર્વત (આ અર્થ ગુજરાતીમાં ચાલતો નથી.)—૪. દ્રવ્યને ધારણ કરનારી, પૃથ્વી.—૫. દોરીને ઝાલી રાખનારો; પૂતળાં નચાવનારો, નાટક મંડળીનો ઉપરી; સુતાર કેમકે તે માપવા સારૂ હમેશાં દોરી હાથમાં લઈને ફરેછે.—૬. રાષ્ટ્ર એટલે દેશ જેણે (જુલમથી) ઝાલી રાખ્યોછે તે, રાજ્ય પચાવી પડનાર કૌરવોનો બાપ.

૩૨. नम्.—નમવું:—

अ.—[નામ]; [૧]પરિણામ; પ્રણામ—अस्.—નમઃ, નમોનમઃ (નમઃ+નમઃ); નમસ્કાર; [૨]શ્રીગણેશાયનમઃ—अन.—નમન (નમણું)—त.—[નત]; [૩]નતાંશ; ઉત્, [૪]ઉન્નત; [૫]ઉન્નતાંશ; પ્રણત.—र.—નમ્ર (નરમ); નમ્રતા.—ति.—[નતિ], ઉત્, [૬]ઉન્નતિ; વિનતિ (વિનંતિ).

ગૂ. ધા.—નમવું; નામવું; પ્રણમવું. ગૂ. શ.—નમનતાઈ.

૧.—ચોતરફથી નમીને જ્યાં જાય તે, ઇંવટ, ફળ, અસર.—૨. શ્રી ગણેશને નમસ્કાર. "ગણેશાય" ચતુર્થીનું એક રૂપ છે.—૩. કોઈ આકાશી પદાર્થ વિશુવદ્વૃતથી જેટલા અંશ નમેલો—દૂર—હોય તે.—૪. નમેલાર્થ, ઉલટું, અક્કડ, અમરૂર. ૫. કોઈ આકાશી પદાર્થ ક્ષિતિજથી જેટલા અંશ ઉંચો હોય તે.—૬. ઉંચે આવવું, ચડતી.

૩૩. નશ્ (લા. Nocco.)=**જતા રેહેવું; નાશ પામવો:-**

અ.—નાશ; વિનાશ; વિનાશી (इन्); અવિનાશ; અવિનાશી.—अक.—નાશક; વિનાશક—त. નષ્ટ (નાઠો, નઠારો ?)

ગૂ. ધા.—નાસવું; નાશ પામવો; વણસવું.

૩૪. ની—દોરી જવું, પમાડવું:—

અ.—[૧]**નય;** [૨]વિનય, [૩]નિર્ણય; [૪]પરિણય.—अन.—[૫]**નયન** (નયણ, નેણ, નેન); કમળનયની; [૬]ઉપનયન.—अक.—[૭]**નાયક;** [૮]વિનાયક; નાયિકા (आ).—तृ—નેત્ર; [૯]ઉપનેત્ર. —त.—નવ=નવું, [૧૦]નવનીત.—ति.—**નીતિ;** રાજનીતિ; અનીતિ.

ગૂ. ધા.—આણવું (आनय); **પરણવું** (परिणय.)

૧. સુખને પહોંચાડનાર, નીતિ, ડહાપણ.—૨. વિશેષે કરીને સુખને પહોંચાડનાર, નમ્રતા, સભ્યતા.—૩. બહાર દોરી જવું, વિચારોને બહાર એક નિશ્ચય રૂપે કાઢવા.—૪. પરણવું. લગ્ન.—૫. હરવા ફરવામાં દોરી લઈ જનાર, આંખ.—૬. હલકા દરજ્જાની આંખ. વિદ્યાગુરૂ પાસે બાળકને દોરી લઈ જવો; શાળામાં મોકલવો; વિદ્યાર્થી અવસ્થાનાં ચિન્હ દાખલ જેમ હાલ ઈંગ્રેજી પાઠશાળાઓમાં અમુક પોશાક પહેરાવે છે તેમ તે સમે જે બાળકને ઘાલતા હતા તે, જનોઈ, જનોઈ દેવાની ક્રિયા. એમ કહેવાય છે કે અસલ આર્ય વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિ વર્ષે છૂટીને વખતે પાછા ઘેર આવતા ત્યારે જનોઈ ત્યાં મુકીને આવતા અને પાછા જતા ત્યારે તે પાછું ત્યાં ધારણ કરતા હતા, અને એ બંને પ્રસંગે અમુક ક્રિયા કરતા, એ બને ક્રિયા હાલ બ્રાહ્મણો શ્રાવણીને દિવસે ભેગીજ કરે છે, પરંતુ પહેલાં ઉપાકર્મ (જનોઈ પાછું પહેરવાનું કર્મ) કેટલાક વખતને આંતરેજ કરવામાં આવતું.—૭. દોરી લઈ જનાર, આગેવાન; ભવાયાની ટોળીનો ઉપરી; સિપાઈઓનો ઉપરી; કાવ્યાદિકમાં જે પુ-

રૂપનું મુખ્યત્વે વર્ણન કર્યું હોય તે; રસ શાસ્ત્રમાં રસને મૂર્તિમાન્ કરનારાં જે જે પાત્ર વિવિધ પ્રકારના થઈ શકે છે તે.—૮. વિશેષે કરીને—મે ઠે. ઉપરી; ગણપતિ,—૯. ઘરમાં.—૧૦ નવું ખેંચી કાઢેલું; માખણ.

૩૫. पच्—(લા. coquo. ગ્રી. Puso.)**રાંધવું, પકવવું:-**

अ.—**પાક;** પાકશાળા; પાકશાસ્ત્ર.—अन.—પાચન.—व (ભૂતકૃદંતના અર્થમાં)—પકવ (પક્કું, પાકું; પક્વાન્ન (અન્ન); પરિપકવ; પરિપકવતા.

ગૂ. ધા.—પાકવું; પકવવું; પચવું—ગૂ. શ. અપચો.

૩૬. पत्—પડવું:—

अ.—[[1]પત]; [2]પતંગ (પતંગીઓ).—**પાત;**[3] અશ્રુપાત; પક્ષપાત; ઉત્પાત; નિપાત; વિ+અતિ, વ્યતીપાત (વતીપાત); સંનિપાત (સંનેપાત).—अन.—**પતન;** પતનકોણ (कोण=ખૂણો); प्र+નિ, પ્રણિપતન.—अक.—[3]પાતક. ઉત્પાતક (ઉત્પાતીઓ)—र.—[4]**પત્ર;** પત્રાલી; પત્રાવલિ; [5]પત્રી, [5]પત્રિકા.—[6]इत.—[6]પતિત.

ગૂ. ધા.—પડવું; પાડવું; ઉપ્તતવું.

૧.—પડવું.—૨. પડતો પડતો ચાલનાર; પતંગીઓ; એક જાતનો કનકવો.—૩. પાડનાર, પાપ.—૪. પડનાર પાંતરૂં; પુસ્તકનું પાનું; લખવાના કાગળ; લખેલો કાગળ.—૫. ચીઠી.—૬ ધર્મમાંથી પડેલો, ભ્રષ્ટ, પાપી.

૩૭. पद्—(લા. Pedis. ગ્રી. Pates)—**૧ ડગલું ભરવું. ૨ મેળવવું.**

क्विप्.—[[1]પદ્, [2]પત્]; પન્નગ; [3]પદ્ધતિ (हति=હણવાપણું); આપત્ (ફા. આફત); આપદા (आ); વિપત્; સંપત્.—ति.—[पत्ति]; આપત્તિ; ઉત્પત્તિ (ઉત્પત્ત;) વિ, વ્યુત્પત્તિ; વિપત્તિ (વિપત્ત); સંપત્તિ (સંપત્ત).—अ.—[4]**પદ;** [5]અષ્ટપદી, ષટ્પદી (છપઈ, છપય, છપ્પો); પદ+અતિ =ચાલનાર, પદાતિ (પ્યાદું); પદાર્થ; [6]પદવી (व+ई)—**પાદ** (પાયો, પા); [7]સપાદ (સવા); પાદુકા (उ+क+आ); પાદુકી

(પાવડી).—अन.—ઉત્પાદન; પ્રતિપાદન; સંપાદન.—अक —ઉત્પાદક;—પ્રતિપાદક; સંપાદક—य.—પદ્ય, પાદ્ય, પ્રતિપાદ્ય.—न (ભૂ. કૃ.)—[पन्न]; ઉત્પન્ન, વ્યુત્પન્ન; સંપન્ન.—म.—[8]પદ્મ; [9]પદ્મનાભ; [10]પદ્મા; પદ્મિની (પદમણી).

ગૂ. ધા. ઉપજવું (उत्पद्यते); સંપજવું (संपद्यते?); સાંપડવું, સંપાદવું.

૧,- પગ.—૨. પદાંત "द्" નો "त्" થઈ જાયછે.—૩. પગવડે હણનાર; પગ પડવાથી પડેલો માર્ગ, પગથી—કેડો; માગ; ચાલુ રીત.—૪. પગ; શબ્દ; ગાવાની કવિતા.—૫. જયદેવ કૃત ગીત ગોવિંદનાં ગાયન.—૬. ડગલાં ભરવાનું ઠેકાણું, રસ્તો, પગથીઆં; દરજ્જો.—૭. પાદ એટલે પા (ચતુર્થાંશ) સહિત.—૮. કમળ.૯. જેના નાભી કમળમાંથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા તે, વિષ્ણુ.—૧૦. લક્ષ્મી.

૩૮. पा.—પાળવું:—

अ.—[प]; [1]ગોપ; ગોપી; ગોપિકા; નૃ=માણસ, [2]નૃપ; [3]ભૂપ; મંડ=શોભા, મંડપ (માંડવો); મહી=પૃથ્વી, [3]મહીપ. तृ.—પિતૃ; પિતા; પ્રપિતા; પિતામહ; પૈત્રિક (પિત્રાઈ).—ति.—[4]પતિ; પત્ની; [5]સપત્ની; નૃપતિ.

૧.—ગાયોને પાળનાર, ગોવાળીયો—૨. માણસને પાળનાર, રક્ષણ કરનાર, રાજા.—૩. પૃથ્વીને પાળનાર, રાજા.—૪. પાળનાર (અહિંયાં ति નો અર્થ કરનાર થાય છે), ધણી.—૫. પોતા જેવી બીજી પણ જે ધણીયાણી હોય તે, શોક્ય.

६

૩૯. पा,पी.—પીવુ

अ.—[प]; [1]દ્વિપ; દ્વિપક (દીપડો); મધુ=મધ, [2]મધુપ. अस्.—[[3]પયસ્] (પય); [4]પયોદ; પયોધર.—अन.—પાન; [5]અનુપાન; નિપાન (નવાણુ).—ईय.—[6]પાનીય (પાણી). —य.—[7]પેય.—त्र. [7]પાત્ર.—क्विप्.—મદ્યપી, સુરાપી.

ગૂ. ધા.—પાવું; પીવું.

૧—બે રીતે (સૂંઢને મોંથી) પીનાર, હાથી—૨. મધ પીનાર, મધમાખી, ભમર, ભમરો.—૩. પીવાનું. પાણી, દૂધ.—૪. પાણી આપનાર; વાદળું—૫. વૈદ્યની માત્રા સાથે બીજુ કાંઈ પીવાનું કે ખાવાનું ઓસડ કહ્યું હોય તે,

—૬. પીવા યોગ્ય, પીવાનો પદાર્થ.—૭. પીવાનું સાધન, આબખોરો (ફારશીમાં એનો અર્થ પાણી પીવાનું વાસણ એમજ થાય છે); ગમે તે વાસણ (એ ઠેકાણે पा નો પાળવુ' એ અર્થ લેવો વધારે ઉચિત છે.)

૪૦. पाल्—પાળવું:

अ.—[પાલ] (પાળો, વાળો પ્રત્યય); ક્ષેત્રપાલ (ખેતરપાળ); ગોપાલ (ગોવાળ, ગોવાળીઓ;) ગોપાલિની (ગોવાળણી, ગોવાળણ); દિક્પાલ (દિગપાળ); રક્ષપાલ (રખવાળ), (રખેવાળ); ભૂપાલ; સુખપાલ, પ્રતિપાલ; [પાલી](પાળી, પાળ, પાર-પાર્ય).—अक.—પાલક (પાલખ, પાળીઓ); પાલકી (પાલખી?) પ્રતિપાલક.—अन.—પાલન (પાલણ, પાળણું-પાણણું-પાયણું); પ્રતિપાલન.

ગૂ. ધા.—પાળવું, પળવું—

૪૧. पू.—ચોખ્ખું કરવું; પવિત્ર કરવું:—

अन.—[1]પવન; પાવન; [2]પતિતપાવન.—अक.—[3]પાવક.—त्र.—પુત્ર (પૂત); રાજપુત્ર (રજપૂત); પૌત્ર (अ); પ્રપૌત્ર; પુત્રી; પૌત્રી; પ્રપૌત્રી.—इत्र.—[4]પવિત્ર (પવિત્રું); [5]પવિત્રી.—इत. [6]પુનિત.

ગૂ. ધા.—ઉપાણવું (उत्पवन.)

૧ ચોખ્ખું કરનાર, પવન.—૨. પાપીને પવિત્ર કરનાર, પરમેશ્વર.—૩. ચોખ્ખું કરનાર; અગ્નિ, કેમકે તેમાં નાંખીને તપાવ્યાથી ધાતુઓ ચોખ્ખી થાયછે.—૪. પવિત્ર કરવાનું સાધન, જનોઈ.—૫. એક જાતનું જનોઈ.—૬. પવિત્ર.

૪૨.—पृ, पूर, पर्व्.—ભરવું:—

अ.—પુર(પરૂ); પુરી; પૂર.—अस्.—[1]પુરઃ; [2]પુરઃસર, [3]પુરશ્ચરણ; [4]પુરા, [5]પુરાણ.—अन्.—પર્વ; સુપર્વ (સપરવો, સપરમો); [5]પર્વણી (ई); પર્વત.—अन.—પૂરણ, પૂરણી.—न (ભૂ. કૃ.) પૂર્ણ (પૂરણ); પૂર્ણાંક; અપૂર્ણ; અપૂર્ણાંક; [[6]પૂર્ણમા]-પૂર્ણિમા (પુનમ, પુનેમ); પરિપૂર્ણ; સંપૂર્ણ.

ગૂ. ધા.--પૂરવું, પૂર્ણ કરવું.

૧.—આગળ.—૨. આગળ જનાર. વિધિપુર:સર એટલે વિધિ જેમાં આગળ જનાર છે તે, વિધિ પ્રમાણે, યથાવિધિ.—૩. આગળ ચાલવું, તૈયારી કરવી.—૪. પહેલાં, પૂર્વે.—૫. પહેલાનું, જૂનું.—૫. અમાસ પુનેમ, કેમકે એ દિવસે દરિયામાં પાણી બહુ ભરાય છે—ભરતી આવે છે.--૬ દાકતર બેનરજી ધારે છે કે "પૂર્ણ માસ"નું આ બગડેલું રૂપ હશે.

૪૩. बध्, बंध्—(ઇં. Bind)—બાંધવું:—

અ.—બંધ (બાંધો); [બંધક] (બંધિયો); અનુબંધ; નિબંધ; પ્રતિબંધ; પ્રબંધ; સંબંધ (સબંધ, સમંધ);—અન.—બંધન (બાંધણ); [બંધની] (બાંધણી)—ઉ.—[૧]બંધુ, બાંધવ (બા)—ત.—બદ્ધ (બાંધો, બંધો); બદ્ધકોષ્ઠ (બંધકોષ).—ઇર.—બધિર (બહેરો).

ગૂ. ધા.—બાંધવું.—ગૂ. શ. બંધી, પગડબંધ.—ફા. શ. બંદ, બંદીવાન.

૧.—સગાઈથી બંધાએલાં પંરગોત્રી; મામાફોઈના કે માસીમાંસીનાં છોકરાં; એમ તે રીતનાં સગાં;—ભાઈ.

૪૪. बुध्.—(ઇં. Bode)—જાણવું:—

અ.—[૧]બુધ; કુબુધ; [૨]વિબુધ; સુબુધ.—બોધ, પ્રતિબોધ; પ્રબોધ; સુબોધ, સુબોધિની (इनी).—અન.—બોધન; પ્રબોધન; સંબોધન—ત.—[૩]બુદ્ધ, બોધ, (અ.)—તિ.—બુદ્ધિ, સુબુદ્ધિ (સુબુધ).—અ.—બોધક, પ્રબોધક.

ગૂ. ધા.—બૂઝવું (बुद्ध-यते), બોધવું, સંબોધવું, પ્રબોધવું.

૧. જાણનાર, વિદ્વાન; એ નામનો ગ્રહ; એ ગ્રહના નામનો વાર.—૨. વિશેષ જાણનાર, દેવ.—૩. પૂર્ણ જ્ઞાન પામેલો, શાક્ય મુનિ.]

૪૫. भज्.—ભજવું:—

અ.—[૧]ભગ; ભગવત્; ભગવદ્ગીતા; [૨]ભાગવત (બા); ભગવતી;—ભગવંત, ભગવાન્; ભગિની (બહેન); સુભગ.—[ભાગ]. ભાગ્ય; સુભાગ; સુભાગિની (સુહાગણી, [૩]સુહાગણ); દુર્ભાગિણી ([૪]દુહાગણ); [૫]સૌભાગ્ય (સોભાગ,

સોહાગ); સૌભાગ્યવતી (સૌભાગ્યવંતી), અભાગી (इन्); અભાગિની (અભાગણી, અભાગણ, અભાગીએણ).—અન.—ભજન; ભજનિક (ભજનિયો)—ईय.—ભજનીય.—त.—ભક્ત (ભગત).—ति.—ભક્તિ (ભગતી).

ગૂ. ધા.—ભજવું, ભજન કરવું. ગૂ. શ. અભાગિયો.

૧.—ઈશ્વરી શક્તિ; સૌંદર્ય; ધર્મ.—૨. ભગવત્ સંબંધી, એ નામનું પુરાણ.—૩. સારા ભાગ્યવાળી, રાજાની માનીતી સ્ત્રી.—૪. નઠારા ભાગ્યવાળી રાજાની અણમાનીતી સ્ત્રી.—૫. સારૂં ભાગ્ય, ધણીની હયાતી, હેવાતણ.

૪૬. भंज्, भज्.—ભાગવું:—

અ.—ભાગ; ભાગી (ભાગિયો); ભાગાકાર; વિભાગ; વિભાગી; સમભાગી;—ભંગ; ભંગા (ભાંગ); [1]અભંગ.—અન.—ભંજન; ભંજની (ભાંજણી).—अक.—ભાજક; દ્ઢભાજક.—उर.—ભંગુર, ક્ષણભંગુર.—त.—[2]ભક્ત (ભાત); [3]વિભક્ત; અવિભક્ત.—ति.—[4]વિભક્તિ—न.—ભગ્ન; અશાભગ્ન.—य.—ભાજ્ય, અવિભાજ્ય.

ગૂ. ધા.—ભાંજવું, ભાગવું, દુભાગવું.—ગૂ. શ. ભગંદર, ભંગાણ, ભંગાર, ભાગિયો,

૧.—જેમાં ભંગ પડતો નથી તે; એક જાતનો છંદ.—૨. ભાગેલી (ઝાંગેર), ચોખા.—૩. ભાઈઓ વિગેરે ભેગા રહેતા હોય તે અવિભક્ત, અને છૂટા પડયા હોય તે વિભક્ત કહેવાય છે.—૪. વિશેષે કરીને ભાગ પાડવાપણું, નામ વિગેરેનાં અંગને પ્રત્યય છૂટા કરી દેખાડવા, એવા પ્રત્યય અથવા તેથી જે અંગમાં અર્થનો વધારો થાયછે તે.

૪૭. भाष्.—બોલવું:—

અ.—ભાષા; [1]બાલભાષા; [2]પરિભાષા.—अन.—ભાષણ; ભાષણકર્ત્તા; મૃદુભાષણી; સંભાષણ.—इत. [3]સુભાષિત.—य.—[4]ભાષ્ય,

ગૂ. ધા.—ભાખવું.—ગૂ. શ. દુભાષિયો (द्विभाषिक).

૧.—માગધી ભાષા, કેમકે જેમ બાળક બોલતાં ભાષાને અપભ્રંશ કરીને બોલેછે તેમ એ સંસ્કૃતમાંથી થએલી છે.—૨. અમુક શાસ્ત્રના સાંકેતિક બોલ.—૩. રસાલંકૃત છૂટક કવિતા.—૪. એક પુસ્તક વિષે બોલવાનું જે બધું હોય તે, સંપૂર્ણ ટીકા.

૪૮ भिद् (લા. Findo. ઈં. Bite.) પેસવું, ભાગ પાડવા, ભીંજવું:—

અ.—ભેદ; જાતિભેદ; અભેદ; ભેદાભેદ; [1]ઉપભેદ—અન.—ભેદન.—અક.-ભેદક.—ઉ—[2]ભેદુ.—ભેદ્ય (ભેજ); અભેદ્યતા; નિર્ભેદ્યતા.—ન.—[3]ભિન્ન (ભીનું); અભિન્ન; ભિન્નાભિન્ન; ભિન્નતા.—તિ.—[ભિત્તિ] (ભીત, ભીંત.)

ગૂ. ધા.—ભેદવું, ભીજવું-ભીંજવું.

૧.—ભેદનો ભેદ, પેટાવર્ગ.—૨. પેસી જઈને ખબર લાવનાર, છાની વાત જાણનારો, તે કહી દેનારો.—૩. ભાગ પડેલું, જૂદું;—ભીંજેલું.

૪૯ भुज्—વાંકું વાળવું:—

અ.—ભુજ; ચતુર્ભુજ(ચત્રભુજ); ચતુર્ભુજા; [1]ભુજગ,ભુજંગમ, ભુજંગ(ભુયંગ,ભોરંગ); [2]ભુજંગ પ્રયાત; [3]ભુજંગી.—इन्.—[3]ભોગી.

૧. વાંકું વાંકું ચાલનાર, સર્પ.—૨. સર્પની પેઠે ચાલનાર. એ નામનો એક છંદ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતની છે—વાંકું વાંકું ચાલવાવાળો; સર્પ. (જુઓ એજ શબ્દનો બીજો અર્થ નીચલા ધાતુની નોટમાં).

૫૦ भुज्—ખાવું; ભોગવવું:—

અ.—ભોજ-ભોગ; [1]ભોગી; ઉપભોગ; વિભોગ; વૈભોગ; સંભોગ—य—[2]ભોજ્ય; અભોજ્ય; ભોજ્યાભોજ્ય; [3]ભોગ્ય; અભોગ્ય.—अन.-ભોજન —अक—[4]ભોજક—तृ – ભોક્તા. तिं—[5]ભુક્તિ.—स्+आ—(ધાતુ બેવડાઈને) બુભુક્ષા (ભૂખ)

ગૂ. ધા.—ભોગવવું, (?) ભૂંજવું.

૧.—ખાનાર, ભોગવનાર, વૈભવી.—૨. ખાવા યોગ્ય,—૩. ("જ" નો "ગ" થઈને) ભોગવવા યોગ્ય, ભોગવવાનું—૪. ખાનાર, એ નામના જૈન માર્ગના આશ્રિતો, કેમકે એમ કહેવાય છે કે તેઓ મૂળે બ્રાહ્મણ હતા, પણ એક વખત છ મહીના સુધી પાટણમાં શ્રાવકોની નોકારશી (જમણવાર) ચાલી ત્યારે તેઓ લલચાઈને વટલી ગયા, અને "શીરા સારૂ શ્રાવક થાય" એ કહેવત તે વખતથી નીકળી.

૫૧ भू. (ઈં Be. લા. Fio.)—હોવું:—

क्विप्—[ભુ]; પ્રભુ (પરભુ); વિભુ; શંભુ; સ્વયંભુ—સ્વયંભૂ.—ભૂ; ભૂધર; ભૂપ; ભૂમિતિ. અ.—[1]ભવ; ભવાન્

(આનો); [2]અનુભવ; પરાભવ; વિભવ; [3]વૈભવ; [4]સંભવ; સંભવિત.—ભાવ; ભાવિક; [5]પ્રાદુર્ભાવ; અભાવ (અભાવો); અનુભાવ; માહાનુભાવ (માનુભાવ); પ્રભાવ; વિભાવ;—સ્વભાવ; સ્વભાવિક.-अन ભવન; [6]બાષ્પ ભવન; [7]વક્રીભવન—ભુવન (ભોવન); ત્રિભુવન (ત્રિભોવન).—ભાવન; ભાવના; સંભાવના.—त-ભૂત (હૂઓ, હવો); પંચ મહાભૂત.—य.—[8]ભવ્ય; ભવિષ્ય; સંભાવ્ય.—म+इ.—ભૂમિ (ભોમી—ભોમ, ભોંઈ, ભૂંઈ, ભોંય-ભોં, ભાંય); ભૂમિકા (क+आ); ભૌમ (ભોમ); [ભૌમિક] (ભોમિયો, ભૂમિયો)—ति.—વિભૂતિ (ભભુતી-ભભુત)—इन् ભાવી.

ગૂ. ધા.—હોવું; ભાવવું; અનુભવવું; નિભવવું; સંભવવું.

૧.—હોવું, જીંદગી;—હોનાર, હમેશાં રહેનાર, મહાદેવ.—૨. કોઈ વસ્તુની પછાડી પછાડી હોવું—જવું, મંડી રહેવું, માહવરો.—૩ વિશેષે કરીને માત્ર પેટ ભરવા કરતાં—વધારે હોવું, મોજશોખ.—૪. સાથે હોવું, એક બીનાની સાથે બીજી બનવીજ જોઇએ એમ જે આપણે ધારી શકીએ છિયે તે.—૫. પ્રગટ હોવું, ઉદય થવો.—૬. વરાળ થવાની ક્રિયા.—૭. કિરણોનું વાંકું થવું—જવું—૮. હોવા યોગ્ય મોટું.

૫૨ भृ—(ગ્રી. Phero લા. Fero. ઈં. Bear)—ભરવું:-

अ.—[ભર]; વિશ્વંભર; અભર; સભર (સભભર)-ભાર (ભારો); ભારી (इन्) (ભારે); સંભાર.—अन.—ભરણુ; ભરણી; આભરણ (આભ્રણ);—ભારણ.—तृ.—[1]ભર્તૃ—ભર્તા (ભર્તાર, ભરથાર); ભ્રાતૃ (ભ્રાત, ભાઇ); ભ્રાત્રીય (ईय) (ભત્રીજો).—य.—[2]ભાર્યા (ભાર્જા); કુભાર્યા (કુભાર્જા) ꣾय.—ભૃત્ય.—त.—ભરત; ભરતખંડ; ભારત; ભારતવર્ષ; [3]ભારતી.

ગૂ. ધા.—ભરવું, ભારવું.—ગૂ. શ. ભરતી; ભરતર; ભરતીઉં; અભરાભરણ.

૧.—ભરનાર, ભરણપોષણ કરનાર, ધણી.—૨. ભરણપોષણ કરવા

યોગ્ય, સ્ત્રી.—૩. ભરતખંડમાં ઉત્પન્ન થએલી, તેનું રક્ષણ કરનારી દેવી, સરસ્વતી.

૫૩ भ्रम्—ભમવું:—

अ.—[1]ભ્રમ (ભરમ); [2]ભ્રંગ.—अन.—ભ્રમણ; ભ્રમણા.—इत.—ભ્રમિત (ભમિઓ—ભમીયો—ભમ્યો)—ति. ભ્રાંતિ (ભ્રાંત).—अर.—ભ્રમર (ભમર, ભમરો); [3]ભ્રમરી (ભમરી); [ભ્રમરકારી] (ભમરબારી).

ગૂ. ધા.—ભમવું

૧.—ભમવું, હોય તે કરતાં જૂદું સમજવું.—૨. ભમતો ભમતો ચાલનાર, ભમરો.—૩. ભમ ભમ કરનારી, ભમરી;—૩. પાણીનાં વમળ.

૫૪. मद्—ગાંડા થવું, મસ્ત થવું:—

अ.—મદ; ઉત્, ઉન્મદ વાયુ; પ્રમદવન; પ્રમદા. [માદ]; [1]ઉન્માદ (ઉદ્માદ—ઉધમાત); [2]પ્રમાદ.—त.—મત્ત (માતો); ઉન્મત્ત, મદોન્મત્ત.—अन.—[3]મદન.—अक.—[4]માદક.—इर+आ.—[5]મદિરા; મદિરાક્ષી (અક્ષી=આંખવાળી), મદિરેક્ષણી (ઈક્ષણી=આંખવાળી).—य. [5]મદ્ય, મદ્યપી.

૧.—ગાંડાઈ, તોફાન.—૨. બેપરવાહી, ગફલત.—૩. ગાંડાં કરનાર કામદેવ.—૪. કેફી પદાર્થ.—૫. ગાંડા કરનાર, દારૂ.

૫૫. मन्.—ઇચ્છવું; વિચારવું:—

अस्—[મનસ્] (મન); મનોયત્ન; મનોહર (મનહર); મનોજ; માનસિક (इक); [1]મનસ્વી (विन्); મનસા.—अन. મનન.—उ.—[2]મનુ; માનવ; મનુષ્ય.—(अ).—इ.—મુનિ; મૌન (अ); મૌન્ય (य)—त.—મત; [5]મતંગ (માતંગ); અનુમત; સંમત:—ति.—મતિ (મત); અનુમતિ; કુમતિ; દુર્મતિ; સુમતિ: સંમતિ.—त्र.—[6] મંત્ર (એ ઉપરથી મંત્ર્ ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે, અને બીજા ઉદાહરણ તે ધાતુના પેટામાં જોવાં). य+आ.—માયા.

ગૂ. ધા.—મનન કરવું; મંત્રવું, મંતરવું.

૧—ઈચ્છાવાળો, સ્વચ્છંદી;—વિચાર શક્તિવાળો.—૨. વિચાર કરી શ-

કનાગ, એ નામનો માણસ જાતનો મૂળ પુરૂષ, કેમકે સઘળાં પ્રાણીઓમાં માણસજ વિચાર કરનાર છે.—૩ મનુથી ઉત્પન થએલું.—૪. વિચાર કરનાર, ચુપ રહેનાર, ધ્યાન ધરનાર, જોગી—૫. ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર, હાથી.—૬. વિચાર કરવાનું—ધ્યાન ધરવાનું—સાધન;—છાનો વિચાર અથવા મસલત.

૫૬. मान. માન આપવું:—

अ.—**માન**; સન્માન; માની (इन्); [१]માનિની (માનની, માનુની); અભિમાન; સ્વાભિમાન; દેશાભિમાન.—इत.—માનિત (માનીતો)—य—માન્ય.

ગૂ. ધા.—**માનવું**:—

૧.—માન એટલે રીસવાળી અથવા રીસાએલી સ્ત્રી; સ્ત્રી.

૫૭ मा.—(ગ્રી. Metron. ઈં. Mete.)—માવું, માપવું:—

अ.—[**म**]; [१]સમ;સમાંતર;સમીકરણ; સમતા;સામ્ય;—[२]વિષમ (વસમું.) [३]**ઉપમા** (आ); [४]અનુપમ (अ)(અનોપમ, અનુપ, અનોપ).—**પ્રતિમા**; અપ્રતિમ (अ).—अन.—[५]**માન** (માણ-મણ,માણું, માણી); દિનમાન; [६]**અનુમાન**; [३]ઉપમાન; નિર્માણ; પરિમાણ—[६]**પ્રમાણ**; પ્રામાણિક-પ્રમાણિક; **અપ્રમાણ**; **સપ્રમાણ**;—[७]વિમાન, [८]સમાન, [९]સામાન્ય.—માપન; માપની (માપણી).—य.—[३]ઉપમેય. तृ.—[१०]**માતૃ**·**માતા** (માઈ-માય-મા, માત); [११]માતામહ માતામહી; પ્રમાતામહ; [१२]માતુલ (અવધી અનિયમિત રૂપ); માતુલી,—त्र. **માત્ર**; [१३]માત્રા, માત્રિક.—त.—**મિત** (કેટલાક પ્રત્યયની પૂર્વે માને ઠેકાણે મિ આદેશ થાય છે); [१४]મિતાક્ષરા; [१५]મિતાહાર; અમિત; નિમિત્ત (નિમિત-નિમત); નિર્મિત (નિર્મ્યું—નીમ્યું) પ્રમિતાક્ષરા (પ્રમિત=ઉત્કૃષ્ટ રીતે માપેલા+અક્ષરા=અક્ષરવાળી કવિતા). ति.—મિતિ; [१६]ભૂમિતિ; [६]અનુમિતિ; પરિમિતિ.

ગૂ. ધા. **માવું, સમાવું, માપવું, નિર્મવું**.

૧—સરખું માપ જેનું છે તે, સપાટ, બરાબર.—૨. સમથી ઉલટું, વાંકું.

ચૂંકું, ઉલટું.—૩. પાસે મૂકીને માપવું, મુકાબલો કરવો:—એ નામનો અ-લંકાર. "એ રાજાનું મન સમુદ્રના જેવું ગંભીર હતું" એમાં મનને સમુદ્રનો જે મુકાબલો છે તે ઉપમાલંકાર, મન એ ઉપમેય (મુકાબલો કરવાનું), અને સ-મુદ્ર એ ઉપમાન (મુકાબલો કરનાર---જેની સાથે મુકાબલો થાયછે તે) કહેવાય છે.—૪. ઉપમા—મુકાબલા વિનાનું, બેનમુન.--૫. માપ, તોલ.—૬. ઉત્કૃષ્ટ માપ, જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધન. ન્યાયશાસ્ત્રમાં તે ચાર ગણેલાં છે:—પ્રત્યક્ષ, અ-નુમાન, ઉપમાન, ને શાબ્દ. અનુમાન=એક બીનાનો પછાડી હમેશાં આવનારી બીજી બીના જાણવી તે. એમ કરવાની ક્રિયા તે અનુમિતિ.—૭. તોલ-ભાર વિનાનું, હવામાં ઊડી શકે તે.—૮. સરખા માપવાળું, બરાબર, સરખું.—૯. સરખાપણું; સાધારણ.—૧૦. (પેટમાં) મવાડનારી, મા.—૧૧. માનો બાપ. —૧૨. મામો.—૧૩. માપવાનું સાધન, પિંગળમાં જે વડે છંદ પમાયછે તે;—ઓસડનું લેવા યોગ્ય માપ;—માપીનેજ લેવા જોગ ઓસડો, રસાયન.—૧૪. માપેલા અક્ષરવાળી, એ નામની યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ ઉપર જ્ઞાનેશ્વરે મહા પ્રસિદ્ધ ટીકા કરી છે તે.—૧૫. માપેલો આહાર, તનદુરસ્તીના નિયમ પ્રમાણે ખાવું પીવું.—૧૬. જમીનનું માપ, એ નામની વિદ્યા કેમકે પ્રથમ તે મિસરદેશમાં નીકળી, ત્યારે જમીન માપવાને અર્થેજ હતી; આકારશાસ્ત્ર.

૫૮ मुच्—છોડવું; છોડવવું, છૂટવું.—

अन.—[1]મોચન, વિમોચન—त.—[2]મુક્ત; [3]મુક્તા (?મો-તી નારી જાતિનો ई પ્રત્યય ધારતાં); મુક્તા+આવલિ=હાર અથવા માળા, મુક્તાવલિ (?મુક્તાફળ); મૌક્તિક (?મોતીઓ) अ.—[4]મોક્ષ.—उ.—[5]મુમુક્ષુ (મુમુક્ષ).—ति.—મુક્તિ (મુગતી).

ગૂ. ધા. મૂકવું; મોચાવું,? મોકલવું.

૧.—છોડાવનાર, દુઃખ ભાગનાર.—૨. છટેલો.—૩. છૂટેલી, કાછુ માછલીની છૂટી પાડેલી સીપો, તેમાંથી નીકળેલાં—મોતી.--૪. છૂટવાની ઈચ્છા, છૂટવું. —૫. (ભવ બંધનમાંથી) છૂટવાની ઈચ્છા રાખનાર.

૫૯ मुह्—બેભાન થવું; બેભાન કરવું:—

अ.—[1]મોહ; મોહિત.—अन.—[2]મોહન; મોહના; મોહની. —त.—મૂઢ (મૂંઢ)—[3]મુગ્ધ; મુગ્ધ બોધિની; મુગ્ધા.

ગૂ. ધા.—મોહવું, મોહ પામવું, મૂઝાવું (मुह्यति)—ગૂ. શ.—મૂઝણ, મુઝારો (? मुह्यकार)

૧. બેભાન થવાપણું, ભૂલાવો;—અત્યંત પ્રેમ.—૨. બેભાન કરનાર, અ-ત્યંત પ્રેમ ઉપજાવનાર.—૩. બેભાન થએલો, અજ્ઞાન, બાળક.

૬૦ मृ. (લા. Mors.) મરવું:—

અ.—[1]**અમર**; અજરામર (अजर ઘરડો ન થાય એવો); અમરલોક; અમરાપુરી; અમરાવતી.—[2]**માર**; [3]મહામારી; (मृનો મૂળ અર્થ "નબળા હોવું" છે તે ઉપરથી) કુમાર (કુંવર, કુંવારો); કુમારી (કુંઅરી—કુંવરી—કૂંરી-કૂર—કોર, કુંવારી); કુમારિકા (કુંવારિકા—કુંવારકા).—अन.—મરણ (મરણું); મારણ;—अक.—મારક (મારો).—उ.—[4]મુમુર્ષુ (મમરસુ).—त.—**મૃત** (મૂઓ-મુવો, મડું); મૃતક (મડદું, મુડદું); त.—(હિંયા કર્તાના અર્થમાં લેવો) [5]અમૃત; ચરણામૃત; પંચામૃત—मन्.—મર્મ (મરમ)—त्—[6]મરૂત્, [6]મારૂતિ (इ).—મૃત્યુ (મોત).

ગૂ. ધા.—મરવું, મારવું, મરણ-મૃત્યુ પામવું. ગૂ. શ. મરકી, મારકણો, મરણિયો.

૧. ન મરનાર, દેવતા.—૨. મારી નાંખનાર, કામદેવ.—૩. મોટી મારી નાંખનારી, મરકી.—૪. મરવાની ઈચ્છા રાખનારો, મરવા જેવો, દેખીતોજ બળ કે ઉત્સાહ વિનાનો.—૫. ન મરનાર, જે પોષાથી માણસ મરેજ નહિ એવી કલ્પિત ઔષધિ.—૬. મરૂત=વાયુ. મરૂતથી ઉત્પન્ન થએલો તે, હનુમાન.

૬૧ मृग्—ખોળવું; શિકાર કરવો:—

અ.—[1]**મૃગ**; [2]મૃગરાજ; [3]મૃગાંક (મયંક); [4]મૃગજલ; મૃગતૃષ્ણા; [5]મૃગશિર્; [6]માર્ગશિર્ષ (માગસર-માધસર); મૃગલોચના; મૃગાક્ષી; મૃગી;—મૃગયા (यઆગમ+अ+आ); **માર્ગ** (મારગ, માગ-મગ); માર્ગી (इन्); વામમાર્ગી; એકમાર્ગી.

ગૂ. ધા.—(?) **માગવું.**

૧. શિકાર કરવાનું પશુ, કોઈ પણ પશુ;—હરણ.—૨ પશુઓનો રાજા, સિંહ.—૩. પશુના (સસલાના) ચિન્હવાળો, ચંદ્ર.—૪. બપોરે રણમાં દરયી પાણી હોય એમ મિથ્યા દેખાયછે તેને મૃગજળ કહેછે, કેમકે પશુઓ પાણી સમજી તે પીવા દોડે છે.—૫. એ આકારનું એક નક્ષત્ર.—૬. જે માસમાં પુનેમે મૃગશિર નક્ષત્ર આવેછે તે.

૬૨ यज् પૂજવું; બળીદાન આપવું:—

अ.—યાગ (જાગ); પ્રયાગ.—अन.—યજન.—न.—યજ્ઞ (જગન, જગન); યજ્ઞોપવીત (उपवीत=વસ્ત્ર) (જનોઈ); યાજ્ઞિક (જાની).—मान.—યજમાન (જજમાન).—उस्.—યજુર્વેદ (જજુરવેદ).—ति.—यज्‌નો इष् થઈ જઈને) ઇષ્ટિ क्विप.—[1]ઋત્વિજ (ऋतु=યોગ્ય વખત+यज्‌માં य ની इ થઈ ગઈ).

ગૂ. ધા.-યજ્ઞ-જગન કરવો, (કોઈ કવિતામાં) યજવું.

૧. હમેશાં ઘરમાં યજ્ઞાદિક કર્મ બરાબર વખતે કરવાને સારૂ રાખેલો બ્રાહ્મણ, ગોર.

૬૩ यम्—અટકાવવું:—

अ.—[1]યમ (જમ); યમક (ઝમક); ઉદ્યમ (ઉજમ); નિયમ (નીમ-નેમ); નિયમિત;—[2]યામ (જામ); યામિની (જામિની-જામની).—तृ.—નિયંતા; (आ આગમ થવાથી) યામાતૃ, (જામાતૃ, જમાઈ).—त्र.—યંત્ર (જંત્ર-જંતર);યંત્રી (इन्) (જંત્રી); યાંત્રિક.—ति.—[3]યતિ (જતિ).—य.—[યામ્ય]; યામ્યોત્તર વૃત્ત.—इन्.—[5]અંતર્યામી (અંતરજામી).

ગૂ. ધા.—નીમવું.

૧. અટકાવનાર, મૂઆ પછી સજા કરનાર--ધર્મરાજા, કેમકે તેની સજાને ભયે માણસો પાપ કરતાં અટકે છે.—૨. પહોર.—૩. અટકવું, છંદમાં અટકવાનાં સ્થળ;—(પોતાની ઈંદ્રિયોને) અટકાવનાર, યોગી;—જૈન સાધુ.—૪. અટકાવનાર, દક્ષિણ દિશા.—૫.—માંહેથી અટકાવનાર, પાપ પુન્ય સૂઝાડનાર, પરમાત્મા, પરમેશ્વર,

૬૪ या.—જવું:—

अन.—[[1]યાન] (જાન); પ્રયાણ; [2]ઉદ્યાન; [ઉદ્યાની] (ઉજાણી); ઉદ્યાપન.—त्र+आ.—[3]યાત્રા (જાત્રા).—इन्.—[4]અનુયાયી.

ગૂ. ધા.—જાવુ—જવું.

૧. જવું, કૂચ કરવી;—વરની સાથે પરગામ જનાર માણસોનું ટોળું.—૨. (ગામની, બહાર) (મઝાને સારૂ) જવાનું ઠેકાણું, વાડી.—૩, જવાનું ઠેકાણું,—૪, સાથે જનાર.

૬૫. युज्.—(લા. Jungo. ઈં. yoke).—જોડવું:—

अ.—[1]યુગ (જુગ); યુગલ (ल) (જુગલ).—[2]**યોગ** (જોગ); યોગી (જોગી); યોગિની (જોગણી, જોગણ);—[3]ઉદ્યોગ; ઉપયોગ; નિયોગ; પ્રયોગ; વિયોગ (વિજોગ); સંયોગ.—अन.—**યોજન** (જોજન); પ્રયોજન; યોજના.—अक. **યોજક**, પ્રયોજક, સંયોજક.—त.—યુક્ત (જુગત, જુગતું); ઉપયુક્ત; સંયુક્ત.—ति.—**યુક્તિ** (જુગતી-જુગત), પ્રયુક્તિ.—य.—યોગ્ય (જોગ); યોગ્યતા; પ્રયોજ્ય; स, [4]સાયુજ્ય, म.—યુગ્મ (જુગ્મ).

ગૂ. ધા.—યોજવું.

૧. જોડનાર, જોડકું;—સત્ય અથવા કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર, અને કળિ એવા જે ચાર યુગ ગણાય છે તે.—૨. જોડાઈ જવું;—બ્રહ્મ સાથે જોડાઈ જવું, તેમ કરવાની વિદ્યા;—કોઈ બે કારણનું એકઠું થવું, તેમ થવાનો સમય;—સંભવ.—૩. (મનનું) બહાર—પદાર્થો સાથે—જોડાવું, પ્રવૃતિ, કામ.—૪. (ઈશ્વર) સાથે જોડાઈ જવું, એ નામની સૌથી મોટી મુક્તિ.

૬૬. रंज्.—રંગવું; ઉશ્કેરવું; રાજી થવું-કરવું; ચહાવું:—

अ. રંગ; રંગકાર (રંગારો).—[1]રાગ; [2]રાગી (इन्); રાગિણી (રાગણી); [3]અનુરાગ;—[4]વિરાગ; વૈરાગી (इन्) (વેરાગી); વૈરાગિણી (વેરાગણ); [4]વૈરાગ્ય.—त.—[5]રક્ત (રાતું), [6]વિરક્ત (વરક્ત).—अन.—રંજન, રંજની, રજનિ. રજની(રયણી-રેણી-રેણ-રેન).—इत.—રંજિત.—अक.—રંજક.

ગૂ. ધા.—રંગવું, રંજન કરવું.—ગૂ. શ.—અણુરાગ, રાગડો, રાગોટા.

૧. રાજી કરનાર, ગાયનનો એક પ્રકાર.—૨. શોખી—૩. કોઈની સાથે રાજી થવું, પ્રીતિ રાખવી, પ્રીતિ.—૪. (સંસાર ઉપર) પ્રીતિ ન રાખવી—ન રાખવાપણું.—૫. રંગાએલું, લાલ રંગનું;—લોહી, કેમકે તે લાલ છે. રાજી થએલો; પ્રેમ ભરેલો.—૬. (સંસાર ઉપર) પ્રેમ વિનાનો, બધું છોડી બેઠેલો.—

૬૭. रभ्.—(લા. Labor)—શરૂ કરવું; આનંદ આપવો:-

अ.—[**રંભ**]; [1]રંભા; આરંભ; પ્રારંભ; સમારંભ.—त.—

[1]પ્રારબ્ધ (પ્રાલબ્ધ)—માન.—આરભ્યમાણ—ઇ.—[3]સુરભિ (સોરભ, સોરમ, સોડમ, સો'ડ).

ગૂ. ધા. આરંભવું; સો'ડવું

૧. આનંદ આપનારી, મુખ્ય અપ્સરાનું નામ.—૨. શરૂ કરેલું (કર્મ); નશીબ. કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છેઃ—પ્રારબ્ધ એટલે જેનું ફળ આ જન્મમાં ભોગવવા માંડ્યું છે તે; ક્રિયમાણ એટલે જે આ જન્મમાં કરાતું અને કેટલુંક ભોગવાતું જાયછે તે, અને સંચિત એટલે આવતા ભવમાં ભોગવવા સારૂ જે સંઘરી રખાયછે તે.—૩. આનંદ આપનારી; ગાય, પૃથ્વી, સુગંધ.

૫૮. रम्.—રમવું, પ્રસન્ન થવું—કરવું, શોભવું:—

अ.—રમા (आ);—રામ; [1]અભિરામ; વિરામ.—अन. રમણ, રમણી, રમણિક.—ईय.—રમણીય.—य. રમ્ય—तृ+ई.—રાત્રી-રાત્રિ-રાત્ર (રાત); અહન્-અહસ્=દિવસ; અહોરાત્ર.—त.—રત.—ति. [2]રતિ, [3]વિરતિ.—त्न=કરનાર રત્ન (રતન), [4]રત્નાકર (રતનાગર).

ગૂ. ધા.—રમવું, રમણ કરવું.—ગૂ. શ. રમત, રમકડું.

૧. ઘણું પ્રસન્ન કરનાર, સુંદર.—૨. પ્રીતિ, પ્રીતિની દેવી, કામદેવની સ્ત્રી. ૩. વિશેષે કરીને શોભવાપણું, પિંગળની યતિ.—૪. રત્ન=મોતી+આકર=ઢગલો=મોતી નીકળવાનું ઠેકાણું, સમુદ્ર.

૫૯. रस्.—સ્વાદ લેવો:—

अ.—રસ (રસો); રસિક (રસિયો, રસીલો); અરસિક; રસમય; રસવતી (રસોઇ); રસજ્ઞ; રસાયન (રસાયણ, રસાણ);—निः, નીરસ (નરસ, નરસું); વિરસ; સરસ, સુરસ; ઉર્ધ્વ=ઉંચે, ઉર્ધ્વરસ (ઊધરસ); ગોરસ (ગોરસું);—[1]રાસ (રાસો); [1]રાસમાળા; રાસક ([1]રાસડો).—अन+आ.—[3]રસના.—आल.—રસાલ (રસાળું).

ગૂ. ધા.—૧ રસ લેવો; ૨. રસવું.—ગૂ. શ. રસોઇઓ, રસોડું, રસી, રસણીઓ, રસોળી.

૧. રસવાળું, એક જાતનું નાટક;—ઈતિહાસ અથવા ઈતિહાસની વાત રંસાલંકૃત શૈલીમાં લખેલી હોય તે. પ્રાકૃતમાં તેને રાસો કહેછે, જેમકે ચંદનો રાસો. આવા ઘણા રાસ ર[illegible]નું તાત્પર્ય લઇ ફાર્બસ સાહેબે ગૂજરાતનો ઇતિહાસ

રચ્યો છે તેનું નામ રાસમાળા પાડયું છે.—૨.—ચાલુ બનાવના વર્ણનનો ગર-બો.—૩. સ્વાદ લેનારી, જીભ.

૭૦. रक्ष्.—રક્ષણ કરવું:—

अ+आ.—[1]રક્ષા (રખ્યા, રાખ)—अस्+अ—[2]રાક્ષસ (રાખસ); રાક્ષસી (રાખસી).—अक.—રક્ષક (રખો); રક્ષિકા (રાખડી).—अन.—રક્ષણ; સંરક્ષણ.—ईय.—રક્ષણીય.

ગૂ. ધા.—રાખવું, રક્ષણ કરવું.—ગૂ. શ. અંગરખો (अंगरक्ष); પગરખું; રખવાળ, રખેવાળ (रक्षपाल); રખોપું; રાખોડી; રાખોડો.

૧. રક્ષણ કરનારી, રાખડી. બળતાં જેનું રક્ષણ થાયછે તે, રાખ ૨—રા-ક્ષસનું રક્ષણ કરનાર એવું નામ તેની પ્રસન્નતાર્થે અથવા અમંગળ શબ્દ દૂર રાખવાને માટે પાડયું હશે.

૭૧. राज्.—(લા. Rego.)—પ્રકાશવું:—

अन्.—રાજન્-રાજા (રાજો)-રાજ (રાય, રાવ); રાજ્ઞી (રાણી); રાજધાની; રાજપુત્ર (રજપૂત); [1]રાજસૂય; અધિ-રાજ, રાજાધિરાજ; મહારાજ; [2]યુવરાજ.—इत.—વિરા-જિત—य.—રાજ્ય, વિરાજ્યમાન (બિરાજમાન); સમ્; [3]સામ્રાજ્ય.—त्र. [4]રાષ્ટ્ર, મહારાષ્ટ્ર, માહારાષ્ટ્ર (મરહઠ્ઠા-મ-રેઠા-મરેઠા).

ગૂ. ધા.—રાજવું, વિરાજવું—બિરાજવું.—ગૂ. શ. રજ-વાડો (राजवट); રાવળ; ? રાવળીયા; રાવણું; રાજવી.

૧. નવું રાજ્ય મેળવનાર રાજા બીજા રાજાઓને બોલાવી યજ્ઞ કરતા હતા તે. બીજા રાજાઓ જો નહિ આવે, તો તેનું રાજપદ મંજુર ને થયું એમ સમજાય. ૨. જુવાન રાજા; જેનો એક રાજા પછી ગાદીએ બેસવામાં હક હોય અથવા જેને તે મુજબ કબુલ રાખવાની ક્રિયા કરી હોય તે.—૩. ચક્રવર્તિ રાજ્ય; શાહેનશા-હત.—૪. (રાજાને) પ્રકાશવાનું સાધન, મુલક, દેશ.

૭૨. रुध्.—રોકવું:—

अ.—રોધ; અવરોધ; વિરોધ; વિરોધી (इन्)—अन.—રોધન (રૂંધણ)—क.—રોધક; અવરોધક; વિરોધક.—त. [रुद्ध]; અ+નિ, [1]અનિરુદ્ધ; વિરુદ્ધ.

ગૂ. ધા.—રૂંધવું; રૂંધાવું.

૧ નહિ.—અટકાવાએલો, કૃષ્ણનો પૌત્ર ઓખાને વર્યો હતો તે.

૭૩. रूप्.—ઘડવું; દેખાવું:—

અ.—રૂપ; [1]રૂપાવલિ; રૂપી (इन्); બહુરૂપી; तत्, [2]તદ્રૂપ; અરૂપ; અનુરૂપ; કુરૂપ (કરૂપ, કરૂપો-કદરૂપો); વિરૂપ (વરૂઓ-વરવો); स, સારૂપ્ય (य); સુરૂપ; સ્વરૂપ.—अक.—રૂપક (રૂપિયો); [3]નિરૂપક—य.—[રૂપ્ય] (રૂપું); [રૌપ્યક](अ+क)(રૂપૈઓ-રૂપીઓ); [3]નિરૂપ્ય.-अन.-[3]નિરૂપણ.

૧. વ્યાકરણના રૂપોની હાર—કોષ્ટક.—૨. તેના જેવું, તદ્ભિન.—૩. (મનમાંથી કાઢો)બહાર સ્પષ્ટ દેખાડવું, બરાબર વર્ણન કરવું,નિશ્ચય કરી બતાવવો તે निरूपण. એવું વર્ણન કરવાની વસ્તુ તે निरूप्य, અને વર્ણન કરનાર તે निरूपक.

૭૪. लक्ष्.—ચિન્હકરવું, તાકવું, ધ્યાન આપીને જોવું:—

અ.—લક્ષ (લાખ); લક્ષી (इन्);—[1]લક્ષા-લાક્ષા (લાખ); [લાક્ષિક] (લાખીઓ); अन.—લક્ષણ; અવલક્ષણ (અપલક્ષણ); [2]વિલક્ષણ; સુલક્ષણ (સલખણો-સખણો); લક્ષણા; [3]લાક્ષણિક.—य.—લક્ષ્ય; અલક્ષ્ય; દુર્લક્ષ્ય.—मन्. [—लक्ष्मन्]; [4]લક્ષ્મણ (अ); લક્ષ્મી (લખમી-લછમી—લાછ).

ગૂ. ધા. ઓળખવું (अवलक्ष), (?) લેખવું, લેખવવું.

ગૂ. શ. લખેશરી (લક્ષશ્રી).

૧. ચિન્હ કરનારી, રંગ આપનારી, લાખ.—૨. વિશેષ લક્ષણ—ગુણ—વાળો;—૩. લક્ષણાથી, કાંઈ સંકેત ચિન્હથી ઉત્પન્ન થએલો અર્થ; શબ્દના વાચ્ય અર્થથી જે જૂદો અર્થ થાય તે.—૪. ચિન્હવાળો, મુખ્ય; રામનો ભાઈ.

૭૫. लोक्, लोच्.—જોવું:—

अ.—લોક; અમરલોક, ગોલોક; [1]લોકાયત (आ+यम्+त); [2]લોકાલોક;—લૌકિક (લોકિક); અલૌકિક.—अन.—[3]લોચન; ત્રિલોચન; [3]ત્રૈલોચન (अ); સુલોચના;—[4]અવલોકન; [5]વિલોકન.

ગૂ. ધા.—અવલોકવું, વિલોકવું.

૧. જોવામાં-પ્રત્યક્ષમાંજ—જેનું જ્ઞાન રોકાઈ રહેલુંછે તે, ચાર્વાકાદિક નાસ્તિક મતો.—૨. જેનાવડે દેખવુ ન દેખવું થાયછેતે, જેની પછાડી સૂર્ય જાય ત્યારે રાત અને આગળ આવે ત્યારે દહાડો થાય છે એવો એક કલ્પિત પર્વત.—૩. ત્રણ આંખવાળો, મહાદેવ.—૪. નીચે ધ્યાન આપીને જોવું, ખોળવું. કેમકે માણસ કાંઈ ખોળતું હોય ત્યારે ધ્યાન આપીને જુએછે;—તપાસી તપાસીને જોવું—૫. વિશેષે કરી જોવું.

૭૬. वच.—(લા. Voco)—બોલવું:—

क्विप्.—વાચ્ (વાચ); વાગ્દાન; વાચા; વાચિક.—अ.—[१]ચક્રવાક (ચકવો)—अन.—વચન (વયણ-વેણ)—अक.—[२]વાચક; ભવવાચક; અવાચક.—तृ—વક્તા, વક્તૃત્વ.—त्र.—[३]વક્ત્ર.—ईय.—વચનીય; નિર્વચનીય; [४]અનિર્વચનીય.—य.—વાક્ય (વાએક); પંચવાક્યાં (વાએકા); વાચ્ય.—त.—[५]ઉક્ત; વેદોક્ત, શાસ્ત્રોક્ત.—ति.—[६]ઉક્તિ; અતિશયોક્તિ; પુનરૂક્તિ; [७]સ્વાભાવોક્તિ.—आल.—વાચાલ; વાચાલતા.

ગૂ. ધા.—(?) વાંચવું.

૧. ચક્રમાં—વારા ફરતી—એક આ કાંઠેથી અને બીજું બીજે કાંઠેથી રાત્રે બોલનારાં પક્ષી.—૨. કહેનાર, દેખાડનાર.—૩. બોલવાનું સાધન, મોઢું.—૪. નિશ્ચય કરીને કહી શકાય નહિ તે.—૫. કહેલું.—૬. કહેવું—૭. (માણસનો) સ્વભાવ કહેવો, ગુણચિત્ર.

૭૭ वद्.—બોલવું:—

अ.—વાદ; વાદી (इन्); પ્રતિવાદી વિવાદ; નિર્વિવાદ; સંવાદ; [१]અપવાદ.—अन.—[२]વદન—य.—[३]વાદ્ય (વાજું).—इत्र.—[३]વાદિત્ર (વાજિત્ર—વાજિંત્ર).

ગૂ. ધા.—વદવું;—વાદ કરવો.

૧. એક નિયમથી ઉલટું હોય તે કહેવું, ઉલટા દાખલા આપવા. ઉલટું, કોઇની વિરૂદ્ધ, કહેવું; તોહોમત મૂકવું.—૨. બોલનાર, બોલવાનું સાધન, મોઢું.—૩. બોલવાનું—અવાજ કરવાનું—સાધન, વાજું.

૭૮ वस्.—(લા. Vestis.)—રહેવું; ઢાંકવું; હોવું:—

अ.—[१]વાસ (વાસો); વાસી (इन्); પ્રતિવાસી (પાડોશી);

[1]મહીવાસ (મે'વાસ); [2]મહીવાસી (મે'વાસી); આવાસ (આવાસ); [3]ઉપવાસ (અપવાસ-અપ્પાસ); નિવાસ; સહવાસ (સે'વાસ); સુવાસ; [4]સુવાસિની (इनी) (સોવાસણ-સોભાસણ—સોહાસણ)—अन.—[5]વસન; [વાસન] (વાસણ); વાસના.—उ.—વસુ; વસુધા; વસુંધરા; વસુદેવ, [6]વાસુદેવ (अ.); [7]વાસવ.(अ.)—तु.—[8]વસ્તુ(વસ્ત-વસ); વસ્તુતઃ; વાસ્તવિક; વાસ્તુપૂજન.—त.—[10]ઉદ્વસ્ત.—ति.—વસતિ(વસ્તી).—य.—અમા=પાસે, અમાવાસ્યા (અમાસ)—त्र.—[5]વસ્ત્ર.—तव्य.—[વાસ્તવ્ય] [11](વસવાયાં).

૧. રહેવું, રહેવાનું ઠેકાણું;—શરીરને ઢાંકનાર, લૂગડાં;—ગંધ.—૨. મે'વાસી એટલે મહીનદી ઉપર રહેનારા, કોળી;—લૂટારા, કેમકે તે અસલ લૂટવાનોજ ધંધો કરતા હતા, અને તે ઉપરથી કોઈ પણ લૂટારા મુલકને મે'વાસ કહેવાય છે.—૩. હલકી રીતે—ફલાહાર કરીને—ખાધાવિના—રહેવું.—૪. સારાં વસ્ત્રવાળી, જેનો ધણી જીવતો છે તે.—૫. લૂગડાં.—૬. વસુદેવથી ઉત્પન્ન થએલો, કૃષ્ણ.—૭. વસુવાળો, ઇંદ્ર.—૮. હોનાર, ખરેખરૂં જે હોય તે.—૯. વાસ્તુ એટલે ઘરનું પૂજન, નવું ઘર બાંધ્યા પછી જે કર્મ કરવામાં આવેછે તે.—૧૦. વસવાથી ઉલટું—ઉજડ—કરેલું.—૧૧. વસાવવા યોગ્ય, ગામ વસાવતી વેળા ખેડુતોની સાથે અમુક કારીગરો વિગેરેને વસાવવાનું મનુસ્મૃતિમાં કહયું છે તે.

૭૯ वह्.—(લા. Veho.)—લઈ જવું, વેહેવું:—

अ.—[વહ-વાહ] (વોહ); નિર્વાહ; પ્રવાહ; પ્રવાહી (इन्); વિવાહ (વી'વા-વે'વા); વૈવાહિક (વે'વાઇ).—अन.—વહન (વે'ન-વે'ણ); વાહન (વા'ણ-વાહાણ); [1]આવાહન—अक. વાહક; ઉષ્ણતાવાહક; મંદવાહક.—[ઉઢ] પ્રૌઢ; [2]નવોઢા. इन्+ई—પૂર્વ વાહિની.—नि.—[3]વહ્નિ.

ગૂ. ધા.—વહેવું.—ગૂ. શ.—વહીતરૂં—વૈતરૂં (वाहित्र); વે'લ, વે'ળો.

૧. દેવને મર્યાદામાં અમુક સ્થળે—લઈ જવું, તેમાં વસાવવા.—૨. નવી વહન કરેલી પરણેલી સ્ત્રી.—૩. હોમેલું લઈ જનાર, દેવતાને પહોંચાડનાર, અગ્નિ.

૯૦. विद्—(લા. Video. ઇં. Wit)—જાણવું;—મેળવવું;—હોવું:—

अ.—[વિદ]; કો=બોલનાર, કહેનાર, [1]કોવિદ;—વેદ; [2]આયુર્વેદ; [3]ધનુર્વેદ; [4]વેદાંગ; વેદાંત; વૈદિક (વેદિયો); દ્વિવેદી (દવે); ત્રિવેદી (ત્રવાડી); ચતુર્વેદી; ઉપવેદ.—अन. વેદના (આ); [5]નિવેદન.—उर.—વિદુર.—तृ.—વેત્તા; ખગોળવેત્તા; તત્વવેત્તા; બ્રહ્મવેત્તા.—त.—[6]વિત્ત.—इत.—[7]વિદિત; નિવેદિત.—मान.—[8]વિદ્યમાન.—य.-વિદ્યા (આ); વિદ્યાર્થી; વિદ્યાલય;—વૈદ્ય (વૈદ); વૈદ્યનાથ (વૈજનાથ); નૈવેદ્ય.—वत्.—વિદ્વત્; વિદ્વજ્જન; વિદ્વત્તા,—वान्.—વિદ્વાન્ (વિદ્વાન).

૧. વિદ એટલે પવિત્રજ્ઞાન કહેનાર, પંડિત—ર. વૈધકશાસ્ત્ર.—૩. ધનુઃ=ધનુષ્યની વિદ્યા.—૪. વેદના અંગ, તે બરાબર શીખવાને માટે તેના પેટાના જે છ શાસ્ત્રછે તેઃ—શિક્ષા (જેમાં ઉચ્ચાર અને સ્વરની સમજ આપીછે તે); કલ્પ (વેદોકત કર્મ કરવાની સમજુતી); વ્યાકરણ (પાણિનિકૃત અષ્ટાધ્યાયી); છંદ (પિંગળકૃત છંદશાસ્ત્ર); જ્યોતિષ (વેદોકત કર્મ અમુક કાળે કરવાના છે તેથી કાળનિર્ણય કરનારૂં શાસ્ત્ર); અને નિરૂકત (જેમાં અઘરા વૈદિક શબ્દોની સમજુતી તથા વ્યુત્પત્તિ આપી છે તે).—૫. જણાવવું, જાહેર કરવું.—૬. જાણેલું, માલમ.—૮. હયાત.

૯૧. विश्.—પેસવું; વ્યાપવું:—

अ.—વેશ; આવેશ; સમાવેશ; પ્રવેશ.—अक.—પ્રવેશક.—नु.—[1]વિષ્ણુ; વૈષ્ણવ (अ).—क्विप्.—[[2]વિશ્]; [2]વૈશ્ય (य).—त.—[વિષ્ટ] (બેઠો).

ગૂ. ધા.—પેસવું;—બેસવું:—

૧. વ્યાપક.—ર. બહુ ફેલાયલા લોક, એ નામની ત્રીજી વર્ણ.

૯ર. वृ.—ઢાંકવું; રક્ષણ કરવું; પસંદ કરવું.

अ.—[1]વર; [2]વરિષ્ટ; [3]મુનિવર; સ્વયંવર; સરસ્=તળાવ, સરોવર; [4]પ્રવર;—પરિવાર; વિવાર; સંવાર;—વીર; વેર (વૈર);—अन.—આવરણ; વાતાવરણ.—[5]વારણ; નિવાર-

ણ.—उण.—[7]વરૂણ; વરૂણી; વારૂણી.—य.—વીર્ય (બીજ, બી); નિવાર્ય.—इ.—[8]વારિ (વાર).

ગૂ. ધા.—વરવું;-વારવું;-નિવારવું.

૧. પસંદ કરનાર, સ્ત્રીનો ધણી;—પસંદ થનાર, ઉત્તમ; પસંદ કરીને માગેલી વસ્તુ.—૨. સર્વોત્તમ, મોટામાં મોટી (કોઈ)—૩. મુનિઓમાં ઉત્તમ.—૪. ગોત્રમાં ત્રણ કે પાંચ જે ઉત્તમ—અતિ પ્રસિદ્ધ—પુરૂષો થઈ ગયા હોય તેનાં નામ.—૫. વાત=વાયુનું, આવરણ=ઢાંકણ.—૬. હાથી.—૭. પૃથ્વીને ઢાંકનાર, પાણી, સમુદ્ર, સમુદ્રનો દેવ; યજ્ઞને માટે બ્રાહ્મણની પસંદગી.—૮. પાણી.

૯૩. वृत्.—(લા. Verto)—વળવું;—વર્ત્તવું;—રહેવું.

अ.—આર્ય+આ, [1]આર્યાવર્ત્ત; વાર્તા (आ).—अन.—[2]વર્ત્તન (વતન); આવર્ત્તન; પરા, પરાવર્ત્તન—त.—વૃત્ત; વૃત્તાંત; નિવૃત; પ્રવૃત્ત.—ति.—વૃત્તિ; અનુવૃત્તિ; આવૃત્તિ; [3]નિવૃત્તિ; [3]પ્રવૃત્તિ.—मान.—વર્ત્તમાન.—मन्.—[વર્ત્મ] (વાટ)-उल.—વર્તુલ.— —વર્ત્તણુક.

ગૂ. ધા.—વર્ત્તવું;—(?) વરતવું.—ગૂ. શ. વર્ત્તણિયો (वर्त्तनक ?); વર્ત્તારો—વર્ત્તાળો.

૧. આર્ય લોકોને રહેવાનું ઠેકાણું.—૨. રહેવું; રહેવાનું ઠેકાણું; રહેવાનું સાધન, જીવાઈ, પગાર.—૩. આત્માનું માંહે પોતાના તરફ જ—વળવું તે નિવૃત્તિ, અને બહાર—સંસારી વિષયો તરફ—વળવું તે પ્રવૃત્તિ.—૪. માર્ગ.

૯૪. वृध्.—વધવું:—

अन.—વર્ધન; [1]ગોવર્ધન,—अक.—વર્ધક; વિવર્ધક.—त.—વૃદ્ધ (બુઢ્ઢો)—इत.—वि, વિવર્ધિત.—ति.—વૃદ્ધિ; વૃદ્ધિસૂતક.—मान.—વર્ધમાન (વઢવાણ)

ગૂ. ધા. વાધવું—વધવું.

૧. ગાયને (પુષ્કળ ચારો પૂરો પાડી) વધારનારો પર્વત, એ નામની એક ગોકુળ પાસે ડુંગરી છે તે.

૯૫. शक्.—ખમવું; શક્તિમાન હોવું:—

अ.—[1]શક; [2]શકારિ; [3]શાક (अ); [4]શાક; [4]શાકંભરી.—

इन्+ई.—શાકિની (શાકણી, શાકણ).—य.—શક્ય; શાક્ય મુનિ.—र.—[5]શક્ર.—त.—શક્ત (શક્તો-સકતો), અશક્ત.—ति.—શક્તિ; શાક્ત (अ),—उन.—શકુન (શુકન); શકુનાવલિ (શુકનાવળિ)-उन्त.—[6]શકુન્ત; [7]શકુન્તલા (ल+आ).—ट.—શકટ (છકડો); શકટી (શગડી); શકટિકા; मृद्=મોટી; [8]મૃચ્છકટિક.

ગૂ. ધા.—શકવું.

૧. શક્તિમાન હોનાર, એ નામના એક લોક, સ્કુથી અથવા સિથિયન.—૨. શકનો શત્રુ, તેમને હરાવી કાઢનાર, વિક્રમાદિત્ય.—૩. શક સંબંધી, એ નામનું વર્ષ.—૪. શક્તિમાન કરનાર, વનસ્પતિ. વનસ્પતિ ભરનાર, પુષ્કળ ઉગાડનાર દેવી તે शाकंभरा, રજપૂતોની ઈષ્ટ.—૫. શક્તિમાન હોનાર, ઈંદ્ર.—૬. એ નામનું પક્ષી.—૭. શકુન્ત પક્ષીએ ઉછેરેલી, કણ્વઋષિની પાળકપુત્રી; એ નામનું નાટક.—૮. માટીની ગાડી સંબંધી, એ નામનું એક નાટક.

૮૬. शी.—સૂવું:—

अ.—[શય]; અતિશય; [1]આશય; [2]જલાશય; સંશય—अन.—શયન (શેન-સેન)—य+आ.—શય્યા (સજ્જા-સેજા સેજ)—इन्.—[3]શેષશાયી.

૧. કહેવાનો મુદ્દો.—૨. પાણીનો આશય, પાણીને રહેવાનું ઠેકાણું.—૩. શેષનાગ ઉપર સૂનાર, નારાયણ.

૮૭. शुध्.—શોધવું; શુદ્ધ કરવું:—

अ.—શોધ.—अन.—શોધન.—अक.—શોધક; શોધક બુદ્ધિ.—त.—[1]શુદ્ધ; અશુદ્ધ; [2]વિશુદ્ધ.—ति.—શુદ્ધિ(શુદ્ધ.)

ગૂ. ધા.—શોધવું.—ગૂ. શ. બેશુદ્ધ; અણીશુદ્ધ.

૧. શોધેલું, ભૂલ વગરનું.—૨. ઘણું શુદ્ધ.

૮૮. श्रम्.—મેહેનત લેવી; થાકી જવું:—

अ.—શ્રમ; [1]આશ્રમ; ચતુર્થાશ્રમ; પરિશ્રમ;—[2]વિશ્રામ (વિસામો).—इत.—શ્રમિત; વિશ્રમિત (વીસમ્યું)—ति.—વિશ્રાંતિ.

ગૂ. ધા.—શ્રમ લેવો;—વીસમવું.

૧. શ્રમ, તપશ્ચર્યા કરવાનું સ્થળ, ઋષિમુનિઓને રહેવાની જગ્યા; માણસની જિંદગીના તમામ ઉદ્યોગના ચાર ભાગ પાડયા છે તેઃ—બ્રહ્મચર્યાશ્રમ (વિદ્યાર્થી અવસ્થા); ગૃહસ્થાશ્રમ (ઘર માંડીને રહેવું); વાનપ્રસ્થાશ્રમ (વનમાં જઈ એટલે કામધંધો છોડી પરમાર્થના કામમાં વખત ગાળવો તે); સન્યસ્તાશ્રમ (સઘળું છોડી પરલોકના ચિંતનમાંજ રહેવું).—મહેનતથી ઉલટું, વિસામો.

૮૯. श्रि, शृ.—જવું:—

अ.—[૧]આશ્રય (આશરો)—अन. શરણ (શરણું); શરણાગત (आगत) (શરણાંગત); અશરણશરણ.—इत. આશ્રિત, ઉચ્છ્રિત (ઉછર્યો).—नि.—[૨]શ્રેણિ (શ્રેઢિ); [૩]નિઃશ્રેણિ (નીસરણી.)

ગૂ. ધા.—ઉછરવું; નીસરવું.

૧ કોઇની મર્યાદામાં, હદમાં જવું; મદદ માગવી, મદદ.—૨. જવાનું, ચડવા ઉતરવાનું સાધન, પગથીઆં; પગથીઆવાર આંકડા.—૩. બહાર જવા આવવાનાં સાધન, પગથીઆં, સીઢી.

૯૦ श्रु.—સાંભળવું:—

अन.—[૧]શ્રવણ; [૨]શ્રાવણ (अ).—अक.—[૩]શ્રાવક.(શ્રાવક-સાવક)—तृ. શ્રોતા.—त्र.—[૪]શ્રોત્ર; [૫]શ્રોત્રિય.—त. શ્રુત; બહુશ્રુત.—ति. [૬]શ્રુતિ, શ્રૌતકર્મ.

ગૂ. ધા. શ્રવણ કરવું; શૂણવું—સૂણવું.

૧. સાંભળવું; સાંભળનાર, કાન; એ નામનું નક્ષત્ર; એ નામનો પુરૂષ.—૨. શ્રવણ નક્ષત્રવાળો મહીનો.—૩. સાંભળનાર; જૈનમાર્ગના સંસારી લોકો. તેઓને સાંભળનારજ કહેવાનું કારણ એ છે કે એ માર્ગને મતે ખરેખરો જૈન તો સંસાર છોડે તેનેજ કહેવાય,—૪. સાંભળવાનું સાધન, કાન; વેદ.—૫ વેદ પ્રમાણે ચાલનારો.—૬. સાંભળવાપણું, પરંપરાથી સંભળાતું આવેલું જ્ઞાન, વેદ.—૭. શ્રુતિમાં, વેદમાં કહેલાં કર્મ.

૯૧ श्वस्.—શ્વાસ લેવો:—

अ. શ્વાસ (સાસ); ઉચ્છ્વાસ (ઉસાસ); શ્વાસોચ્છ્વાસ (સાસોસાસ–શ્વાસોશ્વાસ); નિઃશ્વાસ (નીસાસો); વિશ્વાસ; અવિશ્વાસ (અણવિશ્વાસ), [૧]વિશ્વાસુ (उ); [૨]વિશ્વાસી (इन्)

ગૂ. ધા.—શ્વાસ, સાસ લેવો.

૧. વિશ્વાસ રાખવા જોગ.—૨. વિશ્વાસ રાખનાર પ્રીરતી.

૯૨. सह्.—ખમવું, જિતવું:—

अ. ઉત્સાહ (ઉચ્છાહ), દુ:સહ—अस्.—[સહસ્] [१]સહસા (आ=તૃતીયાનો પ્રત્યય);—[२]સાહસ (अ); સાહસિક.—अन.—સહન; સહનશીલ—य.—સહ્ય, અસહ્ય.

ગૂ. ધા. સહેવું.

૧. ઉતાવળે, અવિચારે.—૨. અતિશય હિંમત.

૯૩ साध्.—(ઇં. send).—મેળવવું:—

अन.—સાધન; સાધના—अक.—સાધક; [१]સિદ્ધસાધક इत.—સાધિત.—य.—સાધ્ય; અસાધ્ય; સુસાધ્ય.—उ.—[२]સાધુ (સાહુ); સાધવી (ई); [સાધુકાર] (સાહુકાર.)

ગૂ. ધા.—સાધવું.

૧. ઢોંગી સિદ્ધ અને તેના મદદનીશો.—૨. મેળવનાર, પ્રમાણિક (કેમકે પ્રમાણિકપણું એજ ફતેહ મેળવવાનો ખરો માર્ગ છે.)

૯૪ सिध्—પાર પડવું.

अ.—[१]નિષેધ; પ્રતિષેધ.—अन.—નિષેધક.—त. [२]સિદ્ધ (સિદ્ધું, સીધું); અસિદ્ધ; સિદ્ધાંત; સિદ્ધાંતી; સિદ્ધતા; [१]નિષિદ્ધ (નિષિધ-નષિદ્ધ), [३]પ્રસિદ્ધ.—ति.—સિદ્ધિ, પ્રસિદ્ધિ.

ગૂ. ધા.—સીધવું;—સીઝવું (सिद्धय); સિદ્ધ કરવું; (?) સીધાવવું.

૧. नि આદય લાગ્યાથી सिध् ધાતુનો અર્થ "મના કરવી" એવો થઈ જાયછે.—૨. પાર પડેલું, તૈયાર થએલું; સીધું, સિદ્ધ કરેલું; રાંધીને તૈયાર કરેલું; રાંધવા સારૂ તૈયાર કરેલો સામાન; યોગાભ્યાસમાં પાર પડેલો, સિદ્ધિ મેળવેલો જોગી. સિદ્ધિઓ આઠ કહેવાય છે:—અણિમા (અણુ જેટલું) નાનું રૂપ ધારણ કરવાની શકિત; મહિમા (મોટું રૂપ ધારણ કરવાની); ગરિમા (અત્યંત ભારે થવાની); લધિમા (અત્યંત હલકા થવાની);—પ્રાપ્તિ (ચાહે તે વસ્તુ મેળવવાની);—પ્રાકમ્ય (ચાહે તે કરી શકવાની):—ઈશિત્વ (સૌને વશ કરવાની).—૩. ઉત્કૃષ્ટ રીતે પાર પડેલો, નામીચો (કેમકે પોતાના કામમાં પાર પડવું એજ નામ મેળવવાનો ખરો રસ્તો છે.

૯૫ सु.—નીચોવવું; પેદા કરવું; જાણવું:—

अ.—[१]ઉત્સવ(ઉચ્છવ-ઓચ્છવ); પ્રસવ.—तृ.—[२]સવિતા;

[3]સાવિત્રી.—त्र+ई.—સ્ત્રી.——ય.—રાજસૂય.——त.—સુત; સુતા; પ્રસૂતકા પ્રસૂતિકા; સૂતક;—म.—[4]સોમ.—ति.— પ્રસૂતિ.

ગૂ. ધા.—પ્રસવવું.

૧. મનના આનંદવુ કૃતિરૂપે બહાર નીકળવું.—૨. પેદા કરનાર, પરમેશ્વર;—સૂર્ય.—૩. સૂર્યની સ્ત્રી.—૪ ચંદ્ર.

૯૬ सृ—(લા. Salio).—વ્હેહવું, જવું:—

अ.—સર (સેર); અગ્ર=આગાડી, [1]અગ્રેસર; ઉપાગ્રસર; અપ્=પાણી, [2]અપ્સરા (आ) (અપ્છરા);—સાર (સારૂં); અતિસાર, અનુસાર (અણુસાર-અણુસારો); પ્રસાર; સંસાર; સંસારિક; સંસારી (इन्).—अस्.—[3][સરસ્]; [4]સારસ (अ); સરોવર (સરવર); [5]સરોજ;સરસ્વતી; [6]સારસ્વત (अ).—अन.—અનુસરણ; પ્રસારણ; સંપ્રસારણ. —अक.—[સરક] (સડક); પ્રસારક.—इत्+आ.—[7]સરિતા (સલિતા).

ગૂ. ધા.—સરવું-સરીજવું; અનુસરવું; ઉસરવું (उत्सर) ઓસરવું (अवसर); નીસરવું; (निः:सर) પ્રેસરવું–પસરવું.— ગૂ. શ. સોંસરૂં (संसर).

૧. આગળ જનાર, આગેવાન;—આગળ જનારી રકમ.—૨. પાણીમાંથી, સમુદ્રમાંથી નીકળેલી.—૩. તળાવ.—૪. તળાવમાં ઉત્પન્ન થએલું, તેની પાસે રહેનારૂં પક્ષી.—૫. તળાવમાં ઉત્પન્ન થએલું, કમળ.—૬. સરસ્વતી (પંજાબની)નદીને કિનારે ઉત્પન્ન થએલા,એ નામના બ્રાહ્મણ.—૭.વહેતી, નદી.

૯૭ सृज्—બહાર કાઢવું; પેદા કરવું:—

अ.—સર્ગ; ઉત્સર્ગ; [1]ઉપસર્ગ; [2]વિસર્ગ; [3]સંસર્ગ.— अन.—સર્જન; [4]વિસર્જન.—त.—સૃષ્ટ.—ति.—સૃષ્ટિ(સૃષ્ઠિ) तृ.—[5]સૃષ્ટ (સૃષ્ઠા).

ગૂ. ધા.—સરજવું.—ગૂ શ.—સરજનહાર, સર્જિત (સાંજત).

૧, ક્રિયાપદની પાસે જનાર,—૨, વિશેષે કરીને (શ્વાસ) બહાર કાઢવો.

—૩. સાથે જવું, સંગ કરવો.—૪. પેદા કરવાથી ઉલટું, દૂર કરવું, વિદાય કરવું.—૫. પેદા કરનાર, બ્રહ્મા, ઈશ્વર.

૯૮ स्था.—(લા. Sto ઈં. Stand).

अ.—[સ્થ]; ગૃહસ્થ; તટસ્થ; મધ્યસ્થ; સ્વસ્થ.—अ+आ—[સ્થા];—અવસ્થા; વિ, વ્યવસ્થા; અવ્યવસ્થા;-આસ્થા; [૨]પ્રતિષ્ઠા;—[૩]નિષ્ઠા; [૪]નૈષ્ઠિક.—अन.—સ્થાન (થાણું); સ્થાનિક;—અનુષ્ઠાન; ઉપસ્થાન; પ્રસ્થાન (પસ્તાનું); સંસ્થાન;-સ્થાપન (થાપન, થાપણ-થાંપણ); [૫]ઉત્થાપન (ઉથાપન) સ્થાપના (થાપના).—त.—સ્થિત; ઉપસ્થિત; વિ+અવ, વ્યવસ્થિત; અવ્યવસ્થિત;-સ્થાપિત (થાપિત-થાપ્યા).—ति—સ્થિતિ; સ્થિતિસ્થાપક; સંસ્થિતિ.—अक.—સ્થાપક, વ્યવસ્થાપક.—र.—સ્થિર (થીર)—इन्.—સ્થાયી.-ल.—સ્થલ (થળ); સ્થાલ (થાળું); સ્થાલી (થાળી, થાળ)—वर.—[૬]સ્થાવર.

ગૂ. ધા.—સ્થાપવું-થાપવું; થાબડવું; ઉઠવું (उत्तिष्ठ), ઉઠાવવું (उत्थाप), પાઠવવું (प्रस्थाप) ગૂ. શ.—થાબડી.

૧. (માનેલી વાતની) મર્યાદામાંજ રહેવું, વિશ્વાસ.—૨. સારું બેસાડવું; મૂર્તિને બેસાડવી;—માન આપવું, આબરૂ.—૩. માંહે (ઠરીને) રહેવું—૪. (ગુરૂ પાસે) ઠરીને રહેવાવાળો; હમેશાનું જ જેણે બ્રહ્મચર્ય લીધું છે તે—૫. સ્થાપન કરવાથી, બેસાડવાથી, ઉલટું, ઉઠાડવું—૬. હમેશાં રહે—હાલી ચાલી ન શકે—તેવું, જંગમથી ઉલટું.

૯૯ स्मृ.—(લા. Memor)—યાદ કરવું:—

अ.—[૧]સ્મર—अन.—સ્મરણ (સમરણ); વિસ્મરણ.—अक.—[૨]સ્મારક.—ति.—[૩]સ્મૃતિ;—[૪]સ્માર્ત; વિસ્મૃતિ.

ગૂ. ધા.—સમરવું; વીસરવું (विस्मर्).

૧. યાદ કરનાર, કામદેવ.—૨. યાદ કરાવનાર.—૩. યાદ રાખવું, યાદદાસ્ત; સાંભળેલું યાદ રાખવા સારૂ લખી મૂકેલું, એ નામના ધર્મશાસ્ત્રના હિંદુ કાયદાના ગ્રંથો. શ્રુતિ કરતાં સ્મૃતિનું, અને સ્મૃતિ કરતાં પુરાણનું પ્રમાણ ઉતરતું ગણાય છે.—૪. સ્મૃતિ સંબંધી; સ્મૃતિ પ્રમાણે ચાલનાર.

૧૦૦ हन्.—મારવું, મારી નાખવું:—

अ.—પરિઘ; સંઘ;—કૃતઘ્ન; [1]વિઘ્ન;—ઘન; ઘનફળ; ઘનમૂળ.—त.—હત; ઉદ્ધત;—ઘાત; આઘાત; પ્રત્યાઘાત; ઉપ+ઉત્, [2]ઉપોદ્‌ઘાત; સંઘાત (સંગાત-સંગાથ)—अक. ઘાતક; વિશ્વાસઘાતક—ति.—[હતિ]; [ઉદ્ધતિ] (ઉદ્ગત); પદ્, પદ્ધતિ.—त्य+आ—હત્યા; [હત્યાકાર] (હત્યારો).—उ.—[3][હનુ]; [4]હનુમાન્ (હનમાન-હરમાન).—नि.—હાનિ.—अन.—હનન.

ગૂ. ધા.—હણવું:—

૧. વિશેષે કરીને મારનાર, હરકત કરનાર, નડતર.—૨. ગ્રંથનો પ્રવેશક ભાગ—૩. મારી નાંખનાર, જડબું.—૪. મોટાં જડબાંવાળો, રામચંદ્રના સૈન્યમાંનો એક મુખ્ય વાનર.

૧૦૧ हु. હોમવું.

अ.—હવન.—य.—[1]હવ્ય.—त.—હુત; હુત દ્રવ્ય; [2]હુતાશન (अशन=ખાનાર); [3]હુતાશની.—ति.—આહુતિ.—त्र.—[4][હોત્ર]; અગ્નિહોત્ર; અગ્નિહોત્રી (इन्).—तृ.—[5]હોતા.—म.—હોમ.

ગૂ. ધા.—હોમવું.

૧. હોમવાયોગ્ય.—૨. હોમેલું ખાનાર, અગ્નિ.—૩. હોળી.—૪. હોમવાનું સાધન, પાત્ર.—૫. હોમનાર.

૧૦૨ हृ.—લઈ લેવું:—

अ.—હર; [1]વિઘ્નહર; પ્રહર;—હાર; [હારક] (હારડો); [2]આહાર; અધિ+આ, અધ્યાહાર; નિરાહાર;—[3]ઉદ્ધાર (ઓદ્ધાર); પ્રતીહાર;—વિહાર; વિહારી (બિહારી); વિ+અવ, વ્યવહાર; વ્યાવહારિક-વ્યવહારિક (વે'વારિયો); વ્યવહારી (इन्);—સંહાર (સંઘાર).—तृ.—હર્તા.—इ.—હરિ.—अन.—હરણ; ઉત્+આ, ઉદાહરણ.—इन्.—[હારી]; દુઃખહારી अक.—ઉદ્ધારક; સંહારક.

ગૂ. ધા.—હરવું; હારવું; ઉધરવું; ઉધારવું; સંહારવું.

૧. વિઘ્ન-હરકતો લઈ લેનાર, ગણપતિ.—૨. आ, वि, अव, सं

વિગેરે ઉપસર્ગો આવ્યાથી આ ધાતુના અર્થ જૂદાજ થઈ જાયછે તે તેનાં ઉદાહરણો ઉપરથી સમજી લેવા.—૩. બહાર લઈ લેવું; બાદ કરવું;--(સંસાર સમુદ્રમાંથી) બહાર કાઢવું, કલ્યાણ કરવું.

૧૦૩ क्षि ૧ રહેવું. ૨ મેળવવું. ૩ નાશ પામવો:-

अ—**क्षय** (ખઈ-ખે); અક્ષય (આખું).—त.—**क्षत**; [1]અક્ષત.—ति.—[2]**क्षिति**; [3]ક્ષિતિજ.—त्.—પરિક્ષિત્.—त्र.—[4]ક્ષેત્ર (ખેતર); ક્ષેત્રજ; ક્ષેત્રજ્ઞ.—न.—ક્ષીણ.—म.—ક્ષેમ (ખેમ.)

ગૂ. ધા.—ક્ષય-ખે-થવો;ક્ષીણ થવું:—

૧. જેનો નાશ થએલો, ખંડન થએલું નથી તે; ચોખાના અખંડિત દાણા અથવા નહિ ખાંડેલી ડાંગર.—૨. દિશા.—૩. દિશામાં જન્મેલી, દિશાઓની હદ કરનારી લીટી.—૪. રહેવાનું, જિવન મેળવવાનું સ્થળ, ખેતર; નાશ કરવાનું, લડાઈનું સ્થળ.

૧૦૪ क्षिप्—ફેંકવું જલદીથી જવું:—

अ.ક્ષેપ(ખેપ):કાળક્ષેપ;આક્ષેપ(આખેપ·આખ્યેપ);વિક્ષેપ. સંક્ષેપ.—त.-સંક્ષિપ્ત. —अक.—[1]ક્ષેપક(ખેપીઓ).—र+आ —ક્ષિપ્રા.

૧. જૂના ગ્રંથમાં બીજાએ ઉમેરી દીધેલું હોય તે; જલદીથી જનાર.

૧૦૫ ज्ञा.—(લા. Nosio)—જાણવું:—

अ.—[**જ્ઞા**]; કૃતજ્ઞ; તત્વજ્ઞ; અજ્ઞ; અભિજ્ઞ; અનૂ; અનભિજ્ઞ; સુજ્ઞ;—[**જ્ઞા**]; આજ્ઞા (આન્યા, આણ);[1]અવજ્ઞા; પ્રતિજ્ઞા; [2]સંજ્ઞા; સંજ્ઞિક.—अन.—**જ્ઞાન**; સુજ્ઞાન (સુજાણ); અજ્ઞાન (અજાણ); [3]અભિજ્ઞાન; વિજ્ઞાન.—तृ. જ્ઞાતા.—ति.—[4]જ્ઞાતિ(ન્યાતિ-ન્યાત-નાત); [5]વિજ્ઞપ્તિ.—य. —[6]જ્ઞેય.

ગૂ. ધા. જાણવું:—

૧. હલકું જાણવું, તુચ્છ ગણવું, ન ગણકારવું—૨. સારી રીતે જાણવું; નામ; સાંકેતિક નામ.—૩ ઓળખવું, ઓળખવાની નિશાની.--૪: ઓળખ, ધંધો વતન વગેરે ઉપરથી ઓળખ આપવા સારૂ જે નામ પડેલાં છે તે. જાતિ જન્મ અને જ્ઞાતિ ધંધા વિગેરેની ઉપર આધાર રાખેછે.—૫. વિશેષે કરીને જણાવવું, જાહેર ખબર.—૬. જાણવા યોગ્ય, જાણવાનું.

ઉત્સર્ગ.

સંસ્કૃત શબ્દોને અપભ્રંશ થતાં જે નિયમો લાગુ પડે છે, તને ઉત્સર્ગ છે.એમાંના મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. જોડાક્ષરમાંથી વખતે એક અક્ષર ઉડી જાય છે, અને ત્યારે તે જોડાક્ષરની પૂર્વેનો સ્વર દીર્ઘ થાયછે:—જેમકે

સંસ્કૃત.	ગૂજરાતી.	સંસ્કૃત.	ગૂજરાતી.
अर्क	આક (આકડો)	कर्म	કામ
चक्र	ચાક	चर्म	ચામ
दुग्ध	દૂધ	नक्र	નાક
पुत्र	પૂત	सर्प	સાપ
घर्म	ઘામ	पट्ट	પાટ
गल्ल	ગાલ	मर्म	મામ
अभ्र	આભ	फुल्ल	ફૂલ
भक्त	ભાત	वल्ल	વાલ
सप्त	સાત	अर्प	આપ
कज्जल	કાજળ	अर्गली	આગળી

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

अष्ट	આઠ	अद्य	આજ
अश्रु	આંસુ	उत्कर(क)	ઊકરડો
वर्ण	વાન	कर्ण	કાન
चर्म(क)	ચામડું	तुष्ट	તૂઠો,તુઠ્યો
पक्व	પાકું	बिल्व	બિલ્લું,બીલું
दर्भ	ડાભ	मिष्ट	મીઠું

भल्ल	ભાલો	रुष्ट	રૂઠો,રૂઠયો
हस्त	હાથ	अंगुष्ट	અગૂઠો,અંગુઠો
कक्ष	કાખ	शब्द	સાદ
सिद्ध	સીધું	कर्कटी	કાકડી.
कृष्ण	કાહ્‌ન, કા'ન	कुब्ज(क)	કુબડો.
चंद्र	ચાંદો	छिद्र	છીડું
दुर्बल	દૂબળો	नग्न	નાગો
भिन्न	ભીનું	रक्त	રાતું
शर्करा	સાકર	अग्नि	આગ
चिक्कन	ચીકણું	वत्स(क)	વાછડો
शुष्क	સૂકું	मर्कट	માકડો

૨ જ્યારે સંસ્કૃત અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર મોળો પડી જઇને સ્થાન રહિત ફક્ત અનુનાસિક ઉચ્ચારણ રહેછે, ત્યારે પણ પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાયછે, કેમકે ખરેખરો એ એક જોડાક્ષરનો લોપજ છે:—

दंत	દાંત	रंक	રાંક
कंकण	કાંકણ	अंगुली	આંગળી

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ).

कंकर	કાંકરો	बंधन	બાંધણ,બાંધણું
कंठ	કાંઠો	वंश	વાંસ
संध्या	સાંઝ, સાંજ	वंध्या	વાંઝ(ણી)
लंघन	લાંઘણ,લાંઘણું	उंबर	ઊંબરો,ઉમરો
त्रिंश	બીબું	मंडप	માંડવો

कंचुली	કાંચળી	कंबल	કાંબળો, કામળો

૩. શબ્દને છેડે अः આવે, તો તેનો ओ થઈ જાયઃ—

कंकरः	કાંકરો	अंबर	ઊંમરો
कंठः	કાંઠો	रासः	રાસો
मल्लः	ભાલો	नग्नः	નાગો

(બધા ઉત્સર્ગ ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ).

कुर्कुटः	કૂકડો	घटः	ઘડો
पुटः	પુડો, પૂડો	दीपः	દીવો
मंडपः	માંડવો	बटुकः	બડઓ

ગૂજરાતીમાં ઓકારાંત નરજાતિના શબ્દો છે તે બધામાંજ ઘણુંકરીને ओ વિસર્ગ ઉપરથી થએલો છે એમ સમજી લેવું. એ વિસર્ગ સંસ્કૃતમાં પ્રથમાના એક વચનનોછે.

૪. શબ્દને છેડે अम् આવે, તો તેનું उं થઈ જાય.

कालम्	કાળું	गलं	ગળું
मधुरम्	મધુરૂં	रक्तम्	રાતું
पक्वम्	પાકું	नक्रम्	નાકું

(બધા ઉત્સર્ગ ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

कर्पटम्	કાપડું	कदलम्	કેળું
खाद्यम्	ખાજું	गौरम्	ગોરૂં
स्थानम्	થાણું	वक्रम्	વાંકું
स्वप्नम्	સ્વપ્નું	नाण(क)म्	નાણું

ગૂજરાતીમાં ઉંકારાંત નાન્યતરજાતિના શબ્દો છે તેબધાનાજ મૂળ સંસ્કૃતમાં अम् છે એમ સમજવું. એ अम् સંસ્કૃતમાં નાન્યતર જાતિના શબ્દોને પ્રથમના એકવચનમાં લાગે છે.

૫ લઘુતાવાચક क ઉપરથી ગૂજરાતીમાં ડો, ડી ડું; ને ળો, ળી, ળું પ્રત્યયો થયાછે:—

रासक	રાસડો	एकक	એકલો
कच्छक	કાછડો	अंधक	આંધળો

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

*काकक	કાગડો	पुच्छक	પૂંછડું, પૂંછડું
वत्सक	વાછડો	वंशक	વાંસડો
पंगुक	પાંગળો	वीसक	પીળું

* હાલ સંસ્કૃતમાં લઘુતાવાચકરૂપ નહિ બોલાતું હોય, તોપણ તે અસલ આવા શબ્દોમાં બહુ બોલાતું હતું એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાયછે. તેમજ હાલ સંસ્કૃતમાં કેટલા શબ્દ લઘુતાવાચક રૂપમાંજ બોલાય છે, તે અસલ મૂળરૂપ બોલાતા હશે એમ પણ પ્રાકૃતભાષાના શબ્દો ઉપરથી સાબીત થાયછે:—જેમકે માથું, પોથી, વિગેરે શબ્દોને ઠેકાણે અસલ मस्तम, पुस्ती રૂપ સંસ્કૃતમાં વપરાતા હશેજ.

૬. य નો ज થાય:—

आर्या	આર્જા	यश	જશ, જસ
यम	જમ	यजमान	જજમાન
यव	જવ	यात्रा	જાત્રા
यान	જાન	याचक	જાચક
योग	જોગ	युद्ध	જુદ્ધ
यू	જૂ	भार्या	ભાર્જા

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

अद्य	આજ	उद्यम	ઉજમ
यत्न	જતન, જતન	खाद्य	ખાજું

विद्युत्	વીજળી	भ्रात्रिय	ભત્રીજો

य ની પહેલાં त જોડાએલો હોય, ત્યારે य નો च થાય, અને त ઉડી જાય:—જેમકે सत्य ઉપરથી સાચ, नृत्य ઉપરથી નાચ, વગેરે.

૭ न નો ण થાયછે:—

जन	જણ	जमन	જમણ
गान	ગાણું	स्थान	થાણું
रंधन	રાંધણું	लंघन	લાંઘણ
हानि	હીણ	दान	દાણ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

कठिन	કઠણ	धमनी	ધમણ
फाल्गुन	ફાગણ	भाजन	ભાણું
नयन	નેણ	वचन	વેણ
निपान	નવાણ	व्याख्यान	વિખાણ,વખાણ

૮. प નો व થઈ જાય:—

गोपाल	ગોવાળ	ताप	તાવ
दीपाली	દીવાળી	कूप	કૂવો

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

वापि	વાવ	निपान	નવાણ
वाप	બાવો	विरूप	વરૂવો

૯. व નો ब થાય:—

वर्कर	બકરૂં	वाल	બાલ
वर्त्ति	બત્તી	वाप	બાપ, બાવો
द्वार	બાર	वंशी	બંશી, બંસી

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

वृजवासी	બ્રિજવાસી	वाष्प	બાફ
विराजित	બિરાજ્યો	विष्ट	બેઠો
द्वि	બે	घृतवर	ઘેવર, ઘેબર

આ નિયમ હિંદી વિગેરે ભાષાઓમાં બહુજ ચાલેછે.

૧૦. इ અથવા उ નો ક્વચિત્ લોપ થાયછેઃ—

कठिन	કઠણ	जाति	જાત
सुपुत्र	સપૂત	कुदृष्टि	કદૃષ્ટિ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

अक्षि	આંખ	कृष्णदास	કિસન-કસનદાસ
वापि	વાવ	उज्वल	અજવાળું
गुरु	ગરૂઓ, ગરવો	विरूप	વરૂઓ, વરૂવો

૧૧. इ नो ए, અથવા उ नो ओ કોઈ વખત થાય.

पिंड	પેંડો	पुस्त(क)	પોથું
पीढ	પેઢી	उषा	ઓખા
चिन्ह	ચેત	पुत्कार	પોકાર

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

तित्तिर	તેતર	कुद्दाल	કોદાળો

૧૨. ऋ नो अ, इ, કે उ થાય.

मृत	મડું	शृंगक	શીંગડું
श्रृणु	શુણ, સૂણ	पृच्छ	પૂછ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

कृष्ण	કાન, કિસન	घृष्ट	ઘાઢો, ગાઢો
शृंखला	સાંકળ	अमृत	અમી

घृत	ઘી	गृध्र	ગીધ
पृष्ट	પૂઠું	वृद्ध	બૂઢો

૧૩. ऐ, ને औ ને ઠેકાણે ए, ને ओ થાયઃ—

एकैक	એકેક	गौर	ગોરૂં
भैरव	ભેરવ	कौपीन	કોપીન
वैर	વેર	गौरव	ગોરવ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

गौरिक	ગેરૂ	यौवन	જોબન
वैदिक	વેદિઓ	गौरी	ગોર
सैन्य	સેન	दौहित्र	દોહિતર

૧૪. क ને ઠેકાણે ग, અને ट ને ઠેકાણે ड થાયઃ—

काक	કાગ	वट	વડ
बक	બગ	घट	ઘડો
मूक	મૂગો	घोट	ઘોડો
सकल	સગળું, સઘળું	तट	તડ-તેડ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

कार्यकर	કાજગરો	पर्पट	પાપડ
बटुक	બડુઓ	मर्कट	માકડો, માકડું
शाटी	સાડી	वाटी	વાડી
कुर्कुट	કૂકડો	कंदुक	ગેંદ

૧૫. ष અથવા क्ष નો ख થઈ જાયછેઃ—

हर्ष	હરખ	षट्	ખટ
क्षार	ખાર	गोरक्ष	ગોરખ

विष	વિખ	उषा	ઉખા, ઓખા
क्षीर	ખીર	द्राक्ष	દ્રાખ, દરાખ
लक्ष	લાખ	चोक्ष	ચોખ્ખો, ચોખો

(બધા ઉત્સર્ગ ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

वृक्ष(क)	વરખડો, રૂખડાં	कक्षा	કાખ
पक्षि	પંખી	रक्षा	રાખ
लिक्षा	લીખ	अवलक्ष	ઓળખ
कुक्षि	કૂખ	प्रेक्ष	પેખ
निरीक्षा	નીરખ	तीक्ष्ण	તીખું
गवाक्षक	ગોખલો	सुलक्षण	સલખણો

૧૬ श, ने ष नो प्राकृतमां स थई जायछेः—

श्याल	સાળો	वंश	વાંસ
शशक	સસલો	विषम	વસમું
वर्ष	વરસ	पौष	પોસ

બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

दंश	ડાંસ	पार्श्व	પાસ
श्वशुर	સસરો	शब्द	સાદ
अश्रु	આંસુ	षोडस	સોળ

૧૭ स નો પછી મૂળ પ્રાકૃતમાં ह પણ બહુ થતોઃ—

उष्ण	ઉહ-નું, ઉન્હું	कृष्ण	કાહ્-ન, કા'ના
पाषाण	પાહાણ, પા'ણ	स्ना	ન્હા

૧૮ ष ને क्ष નો માગધી પ્રાકૃતમાં छ પણ બહુ થતોઃ—

षट्	छ	क्षुर	છરો

उत्सव	ઓછવ, ઓચ્છવ	ऋक्ष	રીછ, રીંછ
मत्स्य	મચ્છ	लक्ष्मी	લાછ
मत्स्यक	માછલું	मनसा	મનછા-મંછા
मत्सर	મચ્છર	वत्सल	વચ્છળ

૧૯ શબ્દને આરંભે ન હોય એવા મહા પ્રાણીનો ह થઈ જાય:—

सखी	સહી	मेघ	મેહ
माघ	માહ	दधी	દહી--દહીં
अधुना	અહુણા, હમણા	मुख	મુહ, મો', મોં
मथित	મહી	बधिर	બહિરો, બહેરો
साधुकार	સાહુકાર	आभीर	આહીર

(બધા ઉત્સર્ગ ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

नखर	નહર, નો'ર	लेखक (लेखिक)	લહીઓ
प्राघुण	પાહુણો, પુરૂ'ણો	कथितव्य	કહેવું
प्रथुक	પહુઆ, પૂઆ	गाधुम	ગહું, ઘઉં
लाभन	લાહાણું	लाभ	લાહાવો
निभाल	નિહાળવું	क्रोध	ક્રોહ

૨૦. त વર્ગને ઠેકાણે ટવર્ગના અક્ષરો અનુક્રમે થાય:—

उत्थ	ઊઠ	उत्थाप	ઉઠાવ
एकस्थ	એકઠું	ग्रंथी	ગાંઠ
छिद्र	છીડું	पत्तन	પાટણ
दंड	ડંડ	वर्त्ति	વાટ

(બધા ઉત્સર્ગ ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

दाह	ડાઘ	मार्दल	મરડ-ચો
मृत्तिका	મટ્ટી, માટી	गर्त	ગાડવું
वृद्ध	બુઢ્-ઢો	सार्धपंच	સાઢાપાંચ
ऊर्द्ध्वाधानी	ઉઢાણી	वर्द्धमान	વઢવાણ

૨૧. ड, र, ल, ને ळ એક બીજાને ઠેકાણે થાય:—

तडाग	તળાવ	नाडी	નાળ
हरिद्रा	હળદર	रूक्ष	લૂખું
षोडश	સોળ	गुड	ગોળ

૨૨. જોડાક્ષરમાંથી ઘણું કરીને પહેલો અક્ષર ઉડી જાય, પણ म, न, य, ल, व, તથા र એ બીજા હોય, તો પણ લોપ પામે:—

अर्क	આક	युग्म	જૂગ
श्मशान	મસાણ	नग्न	નાગો
स्नसा	નસ	व्यंतरी	વંતરી
स्नेह	નેહ	रश्मि	રસ્સી, રસી-રાસ
सुप्त	સૂતો	शल्य	સાલ
फाल्गुन	ફાગણ	व्याघ्र	વાઘ
अद्य	આજ	शून्य	સૂનું
अर्प	આપ	धान्य	ધાન
खाद्य	ખાજું	चक्र	ચાક

૨૩. क, ग, च, ज, त, द, प, य, ને व એ શબ્દની વચ્ચે હોય, તો લોપ પામે, અને તે ઠેકાણે अ

બાકી રહી જાય, તો તેની इ થાય, અને એ રીતે થ-એલી કે બીજી इ નો य થાય અથવા પાછલા સ્વર સાથે મળી ए પણ થાય.

सागर	સાઇરિ, સાયર	नालिकेर	નાળિએર
वचन	વઇણ, વયણ-વેણ	मृत्तिकार	ભટ્ટિઆરો
कातर	કાઇર, કાયર	कुंभकार	કુંભાર
गत	ગઇઓ-ગયો	केदार	કેઆરો-કયારો
रजनी	રઇણી, રયણી, રેણ	कोपी	કોઈ
नगर	નइર, નયર, નેર	जाति	જાઈ
खदर	ખઇરિ-ખેર	सिंहपुर	સિહઉર-સિહોર
पाद	પાઈ, પાય	समय	સમઇ-સમે, સમો
कोकिल	કોઇલ, કોયલ	मयूर	મઊર-મોર
जातिफल	જાઇ-જાયફળ	भूमि	ભૂંઈ, ભોંય, ભાંય
यूका	જૂઆ, જૂવા	द्युत	જૂઉ, જૂવું
बटुक	બટુઓ, બડવો	लड्डुक	લાડુઓ, લાડવો
सूचि	સૂઈ, સોય	भगिनी	બહિન, બે'ન

૨૪. य, ને व નું સંપ્રસારણ એટલે इ, ને उ થઈ જાય, અને તે પાછલા સ્વર સાથે મળી ए કે ओ રૂપ ઘડે:—

क्षय	ખઈ, ખે	नयन	નેણ, નેન
भय	ભે	स्वर्ण	સુન્નું, સોનું
धवल	ધોળું	रसवती	રસોઈ
अवसर	ઓસરવું	अवलक्ष	ઓળખ

कवलक	કોળિઓ	लवण	લૂણ

૨૫. सकार ઉપરથી કે કોઈપણ રીતે આવેલા ह् ની પાસે क આવે તો ख, ग આવે તો घ, च આવે તો छ, ज આવે તો झ, ट આવે તો ठ, ड આવે તો ढ, त આવે તો थ, द આવે તો ध, प આવે તો फ, અને ब કે व આવે તો भ થાયઃ—

स्कंध	ખાંધ	पश्चात्	પછી
वृश्चिक	વીંછી, વીંછુ	अष्ट	આઠ
मिष्ट	મીઠું	दृष्ट	દીઠું
मुष्टि	મૂઠી	गोष्टि	ગોઠ
स्तंभ	થંભ	स्तर	થર
स्तंभक	થાંભલો	दधिस्तर	દહીંથરૂં
स्तोभ	થોભ	पूस्त (क)	પોથું
हस्त	હાથ	मुस्ता	મોથ
बाष्प	બાફ	गुह्य	ગૂંઝું
दाह्य	દાઝ	मुह्यति	મુઝાય
वंध्या	વંઝા	संध्या	સાંઝ, સાંજ
जिह्वा	જીભ	ऊर्ध्व	ઊભું

૨૬. કોઈ વખત અક્ષરોનો વ્યત્યય એટલે ઉલટ પાલટ થાયઃ—

कलशी	કુશલી	नम्र	નરમ
वाराणसी	બનારસ	बिडाल	બિલાડો
ह्रद	દહરો, ધરો	लघु	હળુ, હળવે.

ભાગ ૩ જો.

અઘરા સંસ્કૃત ધાતુ.

અક્—ચિન્હ કરવું:—અંક-આંક—આંકો, અંકિત, આજ્ઞાંકિત, પર્યંક-પલંગ;—આંકવું, આંકડો, આંકણી.

અગ્.—જવું:—અંગ-આંગ, (અંગન)-આંગણું, અંગના, અંતરંગ-અતરંગ, વ્યંગ, સાંગોપાંગ.

અંચ્. જવું, વળવું:—અંચલ, અર્વાચીન, ઉદીચ, પ્રાચીન.

અંજ્.—(લા. ungno) **તેલ લગાડી સુંદર કરવું**, આંજવું, પ્રકાશવું:—અગ્નિ, અંજન, વ્યક્ત, અવ્યક્ત, વ્યંગ્ય, નિરંજન, વ્યંજન;—આંજવું, આંજણી.

અટ્, **અત્**.—**જવું ફરવું**:—અટન, અટવી, અતિથિ, આતિથ્ય, દેશાટન, પર્યટન, (પદાતિ) પ્યાદું.

અણ્, **અન્**.—(લા. animus) **ધમવું, શ્વાસ લેવો, જીવવું**-અપાન, આનન, ઉદાન, ગજાનન, પ્રાણ, પ્રાણાયામ, વ્યાન, સમાન.

અદ્.—(લા. edo; ઈ. eat) **ખાવું**—દંત, અન્ન, સ્વાદ, સ્વાદુ, સ્વાદિષ્ટ.

અર્ચ્.—**માન આપવું**, પૂજવું:—અર્ક, અર્ચન, અર્ચા;—અર્ચવું.

અર્જ્—મેળવવું, કમાવું:—અર્જુન, ઉપાર્જન, ઉપાર્જના, ઉપાર્જિત, સ્વોપાર્જિત.

અર્થ્.—**માગવું, અરજ કરવી**:—અર્થ, અર્થશાસ્ત્ર; અનર્થ-અનરથ, પ્રાર્થના, સમર્થ, વ્યર્થ.

અલ્.—**સણગારવું**—અલંકાર, અલંકૃત, અલક, અલકા, અલિ-આલી-અલી.

અશ્.—**ખાવું**—અશન, પ્રાશન, હુતાશન; પ્રાશવું.

અસ્—(અં. is. લા. Esse. esti) હોવું, ફેંકવું:—અસ્તિત્વ, આસ્તિક, નાસ્તિ—નથી, નાસ્તિક, સત્, સત્ય, સત્તા, સત્વ; અભ્યાસ; અસ્ત, અસ્ત્ર, ન્યાસ, વ્યસન, વ્યાસ, સંન્યસ્ત, સમસ્યા, સમાસ, સ્વસ્તિ.

અર્પ્.—**આપવું:**—અર્પણ; સમર્પણ;-અર્પવું-આપવું.

આપ.—(લા. opto?) મેળવવું, વ્યાપવું:—પ્રાપ્ત, પ્રાપ્તિ, પ્રાપ્ય, વ્યાપક, વ્યાપી, વ્યાપ્તિ, વ્યાપ્ય, સમાપ્ત, સમાપ:—વ્યાપવું, પાવવું, પામવું.

આસ્.—**બેસવું:**—આસન, ઉદાસી, ઉપાસક, પ્રાસ.

ઇષ્.—**ઇચ્છવું:**—અનિષ્ટ, ઇચ્છા, ઇચ્છુ, ઇષ્ટ, ઇષ્ટરાશી. હિતૈષી-હેતેશ્રી.

કચ્, કંચ—**પ્રકાશવું, બાંધવું:**—કચ, કંચન, કાચ, કાંચન, કંચુકી, કંચુલી:—કાંચળી, કાંચી.

કથ્.—**કહેવું:**—કથન, કથા, કથિત, કથ્ય;—કહેવું.

કન્.—**ચાહવું, પ્રકાશવું:**—કનક, કંદ, કન્યા, કાનન, કાંત, કાંતા.

કણ્,—**અવાજ કરવો:**—કંકણ, કણિકા—કણકી.

કપ્, કંપ.—(ગ્રી. campto) **જવું. ધ્રૂજવું. દયા કરવી**—અનુકંપા, કંપ, કંપાયમાન, કપિ, ચપલ.

કલ્—(લા. celer, swift.) **જવું, ગણવું, ફેંકવું, શબ્દ કરવો:**—કલહ, કલ્યાણ, કલા, કલિ, કલ્લોલ, કાલ, કાલિકા, નિકાલ, સંકલના, વિકલ;—ઉકલવું-(ઉત્કલ), ઓકળી-(ઉત્કલિકા), અકળાવું.

કાશ—**દીપવું, દેખવું:**—અવકાશ, આકાશ, પ્રકાશ, કાશી, કાષ્ટ.

કિત્.—**જાણવું, વસવું:**—કિતવ, કેતકી, ચિકિત્સા, નિકેત, સંકેત.

કુ, કૂ.—**બોલવું:**—કવન, કવિ, કવિતા, કવિત્વ, કાવ્ય, કુંજ, કૂપ-કૂવો.

કુલ્.—એકઠું કરવું:—આકુલ, કુલ, કુલક, કુલીન, વ્યાકુલ, વિરહવ્યાકુલ-વ્હેવાકુંજા-વ્હેવાકળો.

કુશ્, કુસ્—ભેટવું—કુશ, કુશલ.

કૃપ્, કલૃપ—દયા કરવી; યોજના કરવી—કલ્પ, કલ્પના, વિકલ્પ. સંકલ્પ, કૃપણ. કૃપા.

કૃષ્.—ખેંચવું:—આકર્ષણ, ઉત્કર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ,કર્ષણ-કશણું, કૃષિ, કૃષ્ણ, સંકર્ષણ.

કૃત્—વખાણવું:—અપકીર્ત્તિ, કીર્તન, કીર્ત્તિ, કીર્ત્તિત, પ્રકીર્ત્તિત, કીર્તિમાન.

ક્લિશ્.—દુખેદવું—અક્લિષ્ટ, ક્લિષ્ટ, ક્લેશ, કેશ, કેસર, કેશરી.

ખન્.—(લા. canalis.) ખોદવું:—ખાતક-ખાડો. અખાત, ખનિજ ખનિત્ર-ખાતરિયું,ખાત્ર-ખાતર, (ખનિ) ખાણ;—ખણવું. ઉખેડવું—(ઉત્ખાત.)

ખાદ્.—ખાવું:—ખાદ-ખાધ, ખાદ્ય-ખાજું;—ખાવું.

ખિદ્—દુ:ખી થવું:—ખિન્ન, ખેદ;—ખીજવું.

ગદ્.—(અં. quoth.) બોલવું:—ગદગદિત, ગદ્ય.

ગલ્.—ગળવું:—ગલ-ગળું, ગલ્લ-ગાલ, (ગલન) ગલણું, નિર્ગળ;—ગળવું, ઓગળવું-(અવગળ), નિગળવું, પિગળવું (અપિગલ?)

ગા, ગૈ,—ગાવુ:—ઉદ્ગીતિ, ઉપગીતિ, ગાથા-ગાહો, ગાન, ગાયત્રી, ગાયન, ગાયક, ગીત, ગીતિ, સંગીત.

ગુણ્—વધારવું, ગણવું:—ગુણ, ગુણક, ગુણ્ય, ગુણાકાર દુર્ગુણ, નિર્ગુણ, સદ્ગુણ, સગુણ;—ગુણવું.

ગુપ્.—રક્ષણ કરવું:—ગુપ્ત, ગુપ્તિ, ગોપ્ય-ગોપ, ગોપન.

ગુહ્.—સંતાડવું.—ગહ્વર-ગબ્બર, ગુહા-ગુફા,ગુહ્ય,ગૂઢ.

ગૃ.—ખાવું, બહાર કહાડવું:—ઉદ્ગાર, ગુરુ, ઉપગુરુ, (ગગરી)-ગાગર, ગિરા.

ગ્રથ્.—ગૂથવું:—ગ્રંથ-ગાંઠો, ગ્રંથી-ગાંઠ-ગાંઠડી;-ગૂંથવું, ગાંઠવું, ગંઠિઓ, ગંઠીછોડ-ઘંટિચોર.

ગ્રસ્—ખાવું, લેવું:—ગ્રાસ, બ્યાધિગ્રસ્ત.

ઘટ્.—ઘડવું, એકઠા થવું:—અઘટિત, ઘટ-ઘડો, ઘટના, ઘટિકા, ઘટિત, સંઘટ્ટન;—ઘડવું, ઉઘાડવું, (ઉદ્‌ઘાટ.)

ઘુર.—બીવાડવું, ભયંકર શબ્દ કરવો:—અઘોર, ઘોર:-ઘોરવું, ઘરઘર, ઘડઘડાટ.

ચક્ષ્.—જોવું, સ્પષ્ટ કહેવું:——ચક્ષુ-ચક્ષ—ચખ વિચક્ષણ.

ચત્.—માગવું:—ચતુર, ચાતક.

ચદ્, ચંદ—(લા. candeo.) પ્રકાશવું:—ચંદ્ર, ચંદન, ચંદ્રમા, ચંદ્રિકા.

ચલ્.—હાલવું, ચાલવું;—અચલ, ચલ, ચલન,—ચલણ ચલિત, ચાલ, ચાલની-ચાલણી, નિશ્ચલ;—ચાલવું, ચળવું, ચાળવું, ચહ્લુ—(ચલુ).

ચર્વ—ચાવવું:—ચાર્વાક, ચવેણું (ચર્વણ):—ચાવવું.

ચ્યુ.—જવું:—અચ્યુત, ચ્યવન, પદચ્યુત.

જાગૃ.—જાગવું:—ઉજ્જાગર-ઉજાગરો, જાગરણ, જાગૃત, જાગૃતિ, જાગ્રત્;—જાગવું.

જૄ.—(લા. Granum.) જીર્ણ થવું:-અજર, અજીર્ણ-અજીરણ, જર્જર, જરા, જીર્ણ-જૂનું, જાર-જરવું, જળી જવું, ઝૂરવું.

જ્વલ્.—ભડકો થવો, પ્રકાશવું:—ઉજ્વલ—ઉજળું, જ્વાળા-ઝાળ, પ્રજ્વલિત;-જલવું, અજવાળવું, (ઉજ્વલન.)

તન્—(લા. tendo, tenio.) ખેંચવું, તાણવું:-તનુ, તનુજ, તંતુ, તાન-તાણો, સંતાન, સંતતિ.

તર્ક્.—શોધી કહાડવું, વિચારવું:—અતર્ક્ય, કુતર્ક, તર્ક, વિતર્ક,-તાકવું.

તલ્.—જવું, રહેવું:—અતલ, તલ-તળીઉં, તલાતલ, તાલ-તાડ, તાલી, તાલુ-તાળવું, પાતાલ, ભૂતલ, મહાતલ, વિતલ, રસાતલ, સુતલ.

તિજ્.—(અં. sting. લા. stigo.) **અણી કરવી**:-ઉત્તેજક, ઉત્તેજન, તીક્ષ્ણ, તેજ, તેજસ્વી, તેજોમય, નિસ્તેજ;-ઉટકવું (ઉત્તેજ.)

તુર્—ઝપટ કરવી:—આતુર, ત્વરા, તુરગ, તુરંગ, તુરંગમ;—તૂર્ત, તરત.

તૃપ્.—સંતોષ પામવું:—અતૃપ્ત, તર્પણ, તૃપ્ત, તૃપ્તિ.

ત્યજ્.—તજવું, છોડવું:—ત્યાગ,ત્યાગી,પરિત્યાગ:—તજવું, તાજ કરવું.

દમ્—(લા. damnum, domo. અં. tame.) **દમવું**, દમ, દમન, દમયંતી, દંડ, દમવું.

દય્—આપવું:—દયા, દયાલુ, દયાવંત, દયિતા, નિર્દય.

દલ્—ભાગ કરવા, દળવું:—દલ દાળ, દિલીપ, દલન-દળાણું-દયણું;—દળવું, અવડાળવું-ઓડાળવું (અવદાલ.)

દહ્.—બાળવું:—દગ્ધ, દહન, દાહ,વિદગ્ધ,દાહ (દાઘ.)

દંશ્.—કરડવું:—દંશ-ડંસ-ડાંસ, દંષ્ટ્રા-દાઢ, દશા, દશન-ડસવું-ડંસવું.

દક્ષ્.—ઉતાવળ, કરવી, સારી રીતે કરવું:—દક્ષ, દક્ષિણ, દક્ષિણા, પ્રદક્ષિણા.

દુષ્, દૂષ્.—ભૂલ કરવી:—ત્રિદોષ, દુષ્ટ, દૂષણ, દોષ, નિર્દોષ, પ્રદોષ, વિદૂષક.

દુહ્.—દોહવું:—કામદુઘા, દુહિતા, (દુગ્ધ,)-દૂધ, દોહન, (દોહની)-દોહણી-દોણી, દોહિત્ર-દોહિતર:—દોહવું.

દૃપ્.—અહંકાર કરવો:—કંદર્પ, દર્પ, દર્પણ.

દૃહ્.—વધવું:—દૃઢ, દીર્ઘ.

દૄ.—ફાડવું, બીવું:—દારણ, દારૂ, (દદ્રૂ)-દાદર, વિદારણ;—વિડારવું.

દ્યુત્, જ્યુત—પ્રકાશવું:—ઉદ્યોત, ખદ્યોત, જ્યોત્સ્ના, જ્યોતિ, દ્યુતિ, વિદ્યુત્-વીજળી.

ધન.—શબ્દ કરવો, ચલાવવું, અનાજ પેદા થવું, મારી નાખવું:—ધન, ધની-ધણી, ધનુસ્, ધન્ય, ધાન્ય, નિધન, પ્રધન.

ધાવ્—ધોવું:—ધવણ-ધોળું દંતધાવન, ધાવક-ધોબી ધૌતિ-ધોતી.-ધોવું.

ધૂ.—પૂજવું:-અવધૂત-અબધૂત, ધવ, ધૂનિ-ધૂણી,ધૂમ, ધૂમ્ર, (ધૂળી)--ધૂન,—ધૂણવું.

ધ્યૈ.—વિચારવું, ચિંતન કરવું:—ધ્યાતા, ધ્યાન, ધ્યેય, ધી, સંધ્યા.

ધ્મ.—ધમવું:—ધમન-ધમણ, ધમની;—ધમવું.

નટ્.—નાચવું—નટ, નટી, નાટક, નાટ્ય;-નટવું.

નદ્.—શબ્દ કરવો:—નદ નદી, નાદ.

નલ્.—બાંધવું, ગંધ આપવી:—અનલ, નલ, નાડી, નાળ-નાળવો, પ્રણાલ.-પરનાળ, પ્રનાલિકા,-નડવું.

નદ્, નંદ્—ખુશ થવું:—અભિનંદન, આનંદ, નંદ,નંદન, નંદિની, નંદી, નાંદી-આનંદવું.

નાથ—માગવું, દુ:ખ દેવું:—જગન્નાથ, નાથ, વિશ્વનાથ;—નાથવું.

નૃત્.—નાચવું:—નર્તક, નર્તકી,નર્તન,નૃત્ય, નૃત્ત, સુનૃત.

નૄ—લઈ જવું:—નર, નરસિંહ, નર્મ, નારંગ, નારી.

પઠ્—શુદ્ધ બોલવું,વાંચવું:—પાઠ,પાઠક,સંહિતાપાઠી;પઠવું.

પથ્—જવું:—કુપથ્ય, પથ્ય, પંથ, (પાથેય)-ભાથું.

પલ્.—જવું:—ઉત્પલ, પલ, પલાયન, (પલાલ)-પરાળ, પાળી, પિપ્પળ-પીપળો;—પાળવું, પળી જવું.

પશ્.--(લા. pactum.) બાંધવું:—પશુ, પાશ-ફાંસો
પક્ષ્—લેવું:—અપક્ષપાત;પક્ષ;પક્ષી-પંખી, પ્રતિ-પક્ષી.
પુષ્—પોષવું, વધારવું:—પુષ્કર, પુષ્કળ, પુષ્ટ, પુષ્ટિ, પુષ્પ, પોષક, પોષણ, પૌષ;—પોષવું-પોખવું.
પૂજ્.—પૂજવું:—અપૂજ્ય-અપૂજ, મૂર્તિપૂજક, પૂજન, પૂજ્ય, પૂજનીય, પૂજનીક; પૂજા; પૂજિત, પૂજારી.
પૃ.—કામે લાગવું:—વ્યાપાર-વેપાર, વ્યાપારી-વેપારી; વાપરવું-વાવરવું.

પ્રછ્.—(લા. precor.) પૂછવું:—પૃષ્ટ, પ્રચ્છક, પ્રચ્છા, પ્રશ્ન:—પૂછવું.
પ્રથ્-પૃથ્—ખુલ્લુ થવું:—પૃથિવી, (પૃથુક)—પહોંક—પહુંઆ, પ્રથમ, પ્રથા,
પ્રી.—(અં. friend.) ચાહાવું:—અભિપ્રાય, પ્રિય—પિયુ, પ્રિયતમ-પ્રીતમ, પ્રીત, પ્રિયા, પ્રીતિ, પ્રેમ.
ભક્ષ્.—(લા, fames.) ખાવું—અભક્ષ્ય, ભક્ષ, ભક્ષ્ય. ભક્ષક, ભક્ષણ:—ભખવું.

ભા.—પ્રકાશવું:—આભા, પ્રભા, પ્રભાકર, પ્રભાત, ભાન, ભાનુ, ભામા, ભામિની.

ભાસ્.—દેખાવું, પ્રકાશવું:—આભાસ, ભાસ, ભાસ્કર.
ભિક્ષ્.—(અં. beg.) માગવું; ભિક્ષા, ભિક્ષુ, ભિક્ષુક:—ભીખવું ભીખ, ભીખારી (ભિક્ષાહારી).
ભી.—બીહીવું—અભયવચન, નિર્ભય, ભય, ભયંકર, ભયાનક, ભીતિ, ભીમ, ભીરૂ, ભીષ્મ, ભૈર, ભૈરવ, ભૈરવી, વિભીષણ.
ભ્રશ્.—પડવું:—અપભ્રંશ, ઉભયભ્રષ્ટ, ભ્રષ્ટ, ભ્રંશ.
મંડ્—શણગારવું :—મંડન-માંડણ, મંડપ-માંડવો, મંડલ, મંડળી, મંડિત:—માંડવું (!)

મંત્.—છાનો વિચાર કરવો:—આમંત્રણ, નિમંત્રણ, મંત્ર, મંત્રી;—મંતરવું.

મલ્. મલ્.—ધારણ કરવું:—અમલ, (આંમલકી) આમલી; નિર્મલ, પરિમળ, મલ, મલયાચલ, મલ્લ, મલિન, મેલું, મલ્લિકા માલતી, માલા.

મંજ્ શબ્દ કરવો:—મંજરી-માંજર, મંજીરા, મંગુલ, મંજુષા-મંજુસ.

મસ્.—વિકાર પામવો.—મસ્ત, મસ્તક.

મસ્જ્.—બૂડકી મારવી:—નિમગ્ન, મગ્ન-મગન,મંજન.

મહ્.—(લા. magnus.) **મોટા થવું**:—મહતા, મહત્વ, મહત્, મહા, મહાન, મહિતા-મહેતા, મહિષી, મહિલા—મહેલા, મહી, મહીપતિ.

મથ્.—વલોવવુ:—મથન, મથુરા, મન્મથ, મંથન,મંથર.

મિશ્ર્—(mix.) એકઠું કરવું—મિશ્ર, મિશ્રગણિત; મિશ્રણ, મિશ્રિત.

મુડ્.—ભાગવું:—મુંડ, મુંડન-મૂડણ, મુંડી, મુંડિત, મૂડિયો:—મૂડવું, મોડવું.

મુદ્.-ખૂશ થવું:—કુમુદ-કમોદ (!) પ્રમોદ, (મુદ્ગર) મોગરો, મુદ્રા, મુદા, મોદ, મોદક-મોદિક.

મુર્છ્—બેભાન થવું:—મૂર્છન, મૂર્છા, મૂર્છિત.

મૃજ્—શુદ્ધ કરવું:—માર્જન, માર્જાર, સન્માર્જની;-માજવું-માંજવું.

મૃદ.—(લા. mordeo) ચૂરો કરવો:-પીઠમર્દન, મર્દન, (મર્દલક)-માદળીઉં, મૃત્તિકા, મૃદંગ, મૃદુ.

યત્—મેહનત કરવી:—પ્રયત્ન, યત્ન—જતન.

યાચ્.—માગવું:—અયાચિત-અજાચિત,યાચક-જાચક યાચના-જાચના;-જાચવું.

યુ.—(લા. juvo.) **ભેળા થવું, બાંધવું**:—અયુત, યુવાવસ્થા, (યવાસો) જવાસો, યુત, યુપ, (યોત્ર) જોત્રુ-જોતરૂં.

યુધ્.—**લડવું**:—આયુધ, દુર્યોધન, યુદ્ધ, યોધ—જોધ, યોદ્ધ-જોદ્ધો, યુધિષ્ઠિર, સુયોધન;—ઝૂઝવું.

રહ્—**તજવું, છોડવું**:—રહસ્ય, રહિત, રાહુ, વિરહ.

રાધ્—**પ્રસન્ન કરવું**:—અપરાધ, આરાધન, આરાધ્ય, રાધા.

રિચ્.—(લા. liceo. અં. leave) **ખાલી કરવું**:—રેચ, રેચક, અતિરેક.

રૂ.—**બૂમ પાડવી**:—પુરૂરવ, રવ, રાવણ, રૂંડ;—રોવું.

રૂચ્.—(લા. luceo, lux lumen. અં. light) અભિરૂચિ, ગોરોચન, રૂકમ—રૂપ્પમયો, રૂકિમણી, રૂચિ, રૂચિર;—રોક, રોકડા, રૂચવું.

રૂજ્.—**દુઃખ થવું**:—આરોગ્ય, નીરોગી, રોગ.

રૂદ્.—**રડવું**:—રૂદ્ર, રૂદ્રી, (રોદન)—રૂદન; રડવું, આરડવું, (આરોદન.)

રૂષ્—**ગુસ્સે થવું**:—રૂષ્ટ-રૂઠ, રોષ, રોષણ-રૂષણું,—રૂઠવું.

રૂહ્.—**ફણગો ફૂટવો**:—આરૂઢ, આરોહણ, રૂઢ, રૂઢિ, રોહિણી.

લગ્.—**સાથે જવું**:—લગ્ન,—લગન-લાગો, સંલગ્ન;—લાગવું, લગની.

લઘ્.—**જવું, ભૂખ્યા રહેવું**:—ઉલ્લંઘન, લંઘન—લાંઘણ, લઘુ, લાઘવી,—લાંઘવું, લંઘાવું (?), ઓળંગવું, (ઉલ્લંઘ).

લપ્.—(લા. loqui.) **બોલવું**:—આલાપ, પ્રલાપ, વિલાપ;—લવવું, વિલપવું.

લબ્, લંબ (અં. limp.) **લબડવું**:—અવલંબ-ઓળંબો, અવલંબન, લંબ-લાંબુ, વિલંબ;—લંબાવવું.

લભ્—મેળવવું:—અલભ્ય, લબ્ધ, દુર્લભ; લભ્ય,લાભ–લાહવો. (લાભન), લાહણ—લાહાણું, શૂન્યલબ્ધિ, સુલભ, વિપ્રલંભ.

લલ્.—રમવું:—લલના, લલિત, લાલ, લાલન, લાલિત્ય, લાલસા—લાલચ;—લાડવું.

લસ્ લષ્.—રમવું,પ્રકાશવું:—આલસ્ય,ઉલ્લાસ,વિલાસ,:-લસવું, આળસવું, વિલસવું.

લિખ્.—લખવું:—ઉલ્લેખ, રેખા, લેખ, લેખક-લહીઓ, લેખન,લેખની, લેખણ:—લખવું, આલેખવું (આલિખ).

લિપ્,-લીપવું. ચોપડવું:—નિર્લેપ, લેપ,લેપન—લીપણ;-લીપવું.

લી.—રહેવું, મળી જવું, ગળી જવું:—આલય, નિ-લય, પ્રલય, લય, લીન.

લુપ્.—(લા. rumpo.) **નાશ કરવો:**—લુપ્ત, લોપ, લો-લુપતા;—લોપવું.

લુભ્.—લોભ રાખવો:—નિર્લોભ, લુબ્ધ, લોભ.

વંદ.—વખાણવું;—અભિવંદન, વંદન, વંદના, વંદનીય, વંદ્ય, વંદિત;—વંદવું.

વન્—શબ્દ કરવો, ચહાવું:—વન, વનિતા, વાનર.

વર્ણ્.—રંગવું, વર્ણન કરવું:—વર્ણ,વર્ણન, વિવર્ણ,સવ-ર્ણ, સુવર્ણ,—વર્ણવું.

વિચ્.—છૂટા પાડવું:—અવિવેક, વિવેક,વિવેચન;—વ-હેંચવું (?), વેચવું (!)

વિધ્, વ્યધ્—ધડવું:—નિર્વેધ, વિધાન, વિધિ, વિધુ, વેધ-વેહ;—વિંધવું. (?)

વૃજ, (લા. Vergo.) **છોડી દેવું, વર્જવું:**—અવર્ગી-ય, અપવર્ગ,વર્ગ,વર્જન, વર્જ્ય,વર્જિત, વિવર્જિત;—વર્જવું.

વૃષ્,વરસવું:—અનાવૃષ્ટિ, વર્ષણ, વર્ષા, વૃષ્ટિ;—વરસવું.

વે:—(અં. Weave.) વણવું:—ઉપવીત, પ્રોત-પ્રોયું, (વાન)-વાણો, (વાનકાર)વણકર;—વણવું:—પ્રોવું-પરોવવું.

શપ્.—બોલવું, નિંદવું, સાપવું:—અભિશાપ, શપથ, શબ્દ, શાપ.

શંક્.—વહેમ આણવો:—આશંકા, નિ:શંક,શંકા,શંકિત.

શમ્.--સમવું:—શમ, શમન, શાંત, શાંતિ, શામ.

શાસ્.—શીખવવું, હુકમ કરવો:—અનુશાસન, આશિસ્, દુ:શાસન, શાસન, શાસ્ત્ર, શિષ્ય.

શિષ્.—બાકી રહેવું:—અશેષ, ઉચ્છિષ્ટ, નિ:શેષ,વિશેષ, વિશેષણ, વિશેષ્ય, વૈશેષિક, શિષ્ટ, શેષ.

શિક્ષ્.—શીખવું-શિક્ષક,શિક્ષા-શીખ,શિક્ષિત;-શીખવું.

શુચ્.—પ્રકાશવું, દિલગીર થવું, ભીના થવું:-શુક્ર, શોક, શોચના.

શુચ્.—પવિત્ર થવું—આશૌચ, શુચિ, શૌચ.

શુભ.-પ્રકાશવું:—શુભ, શુભ્ર, શોભન, શોભિત—શોભિતું, શોભા, શોભાયમાન, સુશોભિત,—શોભવું,સોહવું.

શુષ્.—સુકાવું:—શુષ્ક-સૂકું,શોષ-સોસ,શોષક, શોષણ;-સૂકવું.

સદ્.-(અં. sit લા. sedeo) બેસવું. જવું:-આસન્ન, ઉપનિષદ્, નિષાદ, પરિષદ્, પ્રસાદ, પ્રાસાદ,પ્રસન્ન, સદન, સભાસદ.

સિચ્.—છાંટવું:—અભિષેક, સેચન;—સિંચવું.

સેવ્.—ચાકરી કરવી:-સેવક, સેવન, સેવ્ય, સેવા;-સેવવું.

સ્તુભ્, સ્તભ્.—અટકવું:-અનુષ્ટુપ્, ત્રિષ્ટુપ, સ્તંભ—થંભ-થાંભલો,સ્તબ્ધ,સ્તંભન,સ્તોભ,—ધોભ;-થંભવું, થોભવું, ઉઠાવવું, ઉથામવું, (ઉત્તંભ ?)

સ્તુ-વખાણ કરવા:-પ્રસ્તાવ. પ્રસ્તાવના, પ્રસ્તુત, સ્તવન, સ્તુતિ, સ્તુત્ય, સ્તોત્ર, (સ્તોક)-થોડું; સ્તવવું.

સ્મિ.-(અં. smile.)હસવું:—વિસ્મય, વિસ્મિત, સ્મિત.

સ્વપ્.-(લા. sopor somnus, eupo? અં. sleep) ઉંઘવું:-સ્વપન, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ;—સૂવું.

સ્તૄ. (અં. strew.) પાથરવું:-થર (સ્તર), (પ્રસ્તર) -પથ્થર, પ્રસ્તાર, (પ્રસ્તરણ) પાથરણું, ભૂસ્તર, વિસ્તાર, વિસ્તીર્ણ;-પાથરવું, વિસ્તરવું.

હસ્.—હસવું:—અટ્ટહાસ, ઉપહાસ, હસન, હસ્ત, હસિત, હાસ્ય, હાસ, સહસ્ત્ર—હસવું.

હા.—છોડી દેવું:-વિહિન-વિહોણો-વોહોણો, હિન-હીણ —હીણો, હાનિ, હેય.

હિ.—જવું, વધવું—વિહિત, હેતુ, હેતુતા.

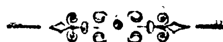
હ્લાદ્.—(અં.glad.)ખૂશ થવું: -આહ્લાદ, આહ્લાદક, પ્રહ્લાદ.

ક્ષણ્.—હણવું:—અક્ષ, અક્ષાંશ, ક્ષણ, ક્ષત, ક્ષત્રિય;—ખણવું.

ક્ષમ્.—ખમવું:—(અક્ષમ)—અખમ, ક્ષમા, ક્ષાંતિ;—ખમવું.

ક્ષર.—ખરવું, ઝરવું;—અક્ષર,(પક્ષર)-પાખર, ક્ષર, ક્ષાર;—ખરવું.

ક્ષુભ્—ગભરાવું:—વિક્ષોભ, ક્ષોભ, ક્ષોભિત.

આરબી ધાતુ.

અજબ.—આશ્ચર્ય પામવું; અજબ, અજાએબ, તાજુબ.

અઝમત.—મોટા થવું:—આઝમ, (આજમ), તાઝીમ.

અમ્ર—હુકમ કરવો:—અમીર, ઉમરા (ઉમરાવ),

અમ્લ—કરવું;—અમલહ (અમલ, અમલો), મામૂલ,

અર્ખ.—લખવું:—તારીખ, તવારીખ.

અસ્ર.—અસર કરવી:—અસર, તાસીર.

આદત.—ટેવ પાડવી:—આદત, એદી (આદી).

ઇલ્મ.—જાણવું:—આલીમ, ઓલમા (ઊલમા), ઇલ્મ. ઇલમ, તાલીમ-તાલિમ.

ઇશ્ક.—ચાહવું:—આશિક, આશક. ઇશ્ક-ઇશક-માશુક.

ઉલૂ—ઊંચા થવું:-આલીજાહ, આલીશાન, અલએલો, (અલાબઅલા.)

કુઝા.—ઠેરવવું, માગવું:-કજિયો (કઝોય) કાઝી, તગાદો, (તકઝા).

કેદ.—બેસવું:-કાયદા, કવાયદ,

કદમ.—આવવું:-કદમ, કદમી (કદીમ), મુકદ્દમ.

કદ્ર.—મુકરર કરવું:-કુદરત, તકદીર, મગદુર (મકદુર.)

કબુલ.—કબુલ કરવું:-એકબાલા (ઇકબાલ), કબુલવું, કબુલસુરત, કબુલાત.

કિયામ.—ઉભા રેહેવું:-ક્યામત, કાયમ, કીમત, મકામ-મુકામ.

કરાર.—વચન આપવું:-ઇકરાર (એકરાર), કરાર કલમા-કલમો, કોલકરાર.

કસ્દ.—ઇરાદો રાખવો:-કાસદ, મકસદ.

કસ્ર.—ટુંકું કરવું:-કસર.

કૌન.—થવું:-કાયનાત, મકાન.

કૌલ.—બોલવું:-કાયર (કાયલ,) કાએલી, કૉલ (કાઉલ)

કિબ્ર.—મોટા થવું:—અકબર, અકાબર, કબીર, તકોબરી (તકૂબરી.)

કિતાબ.—લખવું:-કિતાબ, મકતબ.

ખત્ર.—બીહીવું:—ખતરો (ખતરાહ), ખાતરનિશાન, ખાતરજમાં, ખાતરદારી, ખાતર, (ખાતિર), ખાત્રી.

ખસ.—પોતાનું કરવું;—ખવાસ, ખસૂસ—ખુસૂસ, ખાસ, ખાસીયત, ખાસું, (ખાસહ).

ખેર.—પસંદ કરવું:-ખેર, ખેરખાઈ, ખેરાત, ખેરીયત.

ધફલત.—ભૂલ કરવી:—ગફલત (ધફલત), ગાફેલ (ધાફિલ).

ધીબત.—છાનું કહી દેવું:-ધીબત, ગેબ (ગાઇબ), ગોબી.

ધુરૂર.—અભિમાન કરવો:—ગરૂરી (ધરૂરી), મગરૂર (મધરૂર).

ધુર્બ.—ગરીબ થવું:—ગરીબ, ગુરબા, ગરીબ પરવર.

જમા.—એકઠું કરવું:—જમા—જમે, જમાત, જમાદાર, જમાબંદી, મજમુદાર (મજમુઆદાર).

જલ્સ.બેસવું:—મજલિસ—મિજલસ.

ઝબ્ત.—પકડવું:-જપતી (ઝબ્તી), મઝબૂત.

ઝહમત.—મુશ્કેલીમાં પડવું:—ઝૂમત (ઝહમત), મુઝાહમ.

ઝિક્ર.—યાદ રાખવું:-ઝીકર, મઝકૂર.

ઝુલ્મ.—જુલમ કરવો:—જુલમ, જાલીમ—જાલમ.

તકલીદ.—નકલ કરવી:-તકલીદી-તકલેદી.

તબઅ.—તાબે થવું:-તાબે, તાબેદારી.

તલઅ.—ઉગવું:-તાલે, તાલેમંદ, તાલેવર.

તલબ.—માગવું;-તલબ (તલપ), મતલબ.

દખલ.—પેસવું :-દખલ (દખ્લ), દાખલ (દાખિલ).

દર્સ.—શીખવવું :-મદ્રેસા.

દલાલત.—બતાવવું :-દલાલ દલીલ.

દા.—દાવો કરવો :-દાવો, મુદ્દો.

દાર.—ફરવું :-મદાર.

નકશ.—છાપવું :-નકશો, નકાશ.

નઝલ.—ઉતરવું :-નજલો, મજલ (મંઝિલ).

નઝ્ર.—જોવું :-નઝરાણું. નઝરાનાહ, નાઝર, મંઝુર, નઝરબંદી.

નસબ.—મુકરર કરવું:-નસીબ,મનસુબો (મનસુબહ)

નિસ્ફ.—સમભાગ કરવા :-ઇનિસાફ, મુનસિફ.

ન્યામત.—આપવું:—ઇનામ, ન્યામત.

ફના.—નાશ પામવો :-ફના, ફાની.

ફરાગત—છૂટા થવું :-ફારેગ. ફારગતી. (ફારિગ્ખતી.)

ફસ્લ.—છૂટા પાડવું;—તફસીલ, મુફસ્સલ, મુફસીલ, ફસલ, ફેસલો.

ફેલ.—કરવું :-બદફેલી, ફેલ, ફેલજામીન.

મઝી.—જવું;—માઝી—માજી (પેહેલાનો)

મશી.—ચાલવું;—તમાશો (તમાશાહ).

મિલ્ક.—ધણી થવું: —માલિક-માલેક, મિલ્કત.

રઝા.—રીઝવું:-નારાઝ, મઝીર, રઝા, રાઝી.

રત્બ.—ગોઠવવું:-તરતીબ, મર્તબહ, રાતિબ-રાતબ.

રૂજૂ.—રજુકરવું:-રૂજૂ, રજૂ, રૂજાઆત-રજૂઆત,

લુઝૂમ.—જરૂર પડવી;-લાઝિમ-લાજમ, લવાઝિમ-લવાજમ.

વકલ—સોંપવું?—વકીલ, વિકાલત—વકાલત.

વઝન—તોળવું:—મિઝાન, વઝન.

વુરૂફ.—જાણવું:—વકૂફ, વાકિફ, બેવકુફ.

વુજૂબ—લાયકથવું:—મુજિબ—મુજબ, વાજબ, વાજબી.

શાર.—જાણવું:—શાઇરિ—શાહેર, શૂર—શોર.

શિકલ—ઘાટઘડવો; મુશ્કિલ શિકલ.

શુર્બ.—પીવું:—શર્બત, શરાબ.

શોલા—ભડકોથવો:—મશાલ (મશઅલ), મશાલચી, શોલો.

સુલહ—ગોઠવણકરવી:—મસલત, મસાલહ—મસાલો.

સફર—મુસાફરી કરવી:—મુસાફર, સફર,

સુરત.—ઘાટઘડવો:—ખુબસુરત, તસવીર, બદસુરત, સુરત,

હસ્લ,—મેળવવું:—તહસિલ, મહસુલ—મહેસુલ, મોહસિલ—મોહસલ, હાસિલ—હાંસલ.

હિમાયત.—રક્ષણ કરવું:—હામી, હિમાયત.

હુકમ—હુકમ કરવો:—હકીમ, હાકિમ—હાકેમ, હુકુમત, હુકમ—હુકમ.

હુજૂર—હાજરથવું:—હાજર, હુજુર, હજૂર,

ફારસી ધાતુ.

અંદાખ્તન—ફેંકવું:—અંદાજો, ગોલંદાજ, તીરંદાજ.

આમદન—આપવું:—આમદ, આમદની—આમદાની, આયંદા, ખુશામદ—ખુશામતી.

આસુદન—સુખી થવું:—આસુદો, દિલાસો.

ખાસ્તન—ઇચ્છવું:—ખામુખા.

ખુર્દન—ખાવું:—કીનાખોર, ખુર્દો, ખુરાક, ખોરાક, દારૂખોર, હરામખોર.

ઝાદન—જન્મવું:-આદમઝાદ-જાત, કમઝાદ, દોલતઝાદા, શાહઝાદા.

દાનેસ્તન—જાણવું:-દાનસ્તો, દાના, દાનાઈ, દાનેશમંદ, દાનાઈ.

દાસ્તન—મૂકવું:-દાર, નાદાર, યાદદાસ્ત.

નવાખ્તન—મોટાઈ આપવી:-ગરીબનવાઝ, બંદેનવાઝ, નવાઝવું.

પરવરદન—પાળવું:-પરવરદેગાર, પરવરશી-પરવશી.

પરેહેઝદન—દૂર રેહેવું:—પરેહેજ-પરેજ, પરહેજગારી પરહેજી.

પોશીદન—પેહેરવું:-પાયપોશ, પોશાક.

પૈમુદન—માપવું:-પાયમોશ-પૈમાશ.

પ્રસ્તીદન—પૂજવું:-આતશપરસ્ત, ખુદાપરસ્ત, બુતપરસ્ત, યઝદાંપરસ્ત.

બાઝીદન—રમવું:—આતશબાઝી, નઝરબાઝ, બાઝંદો

બસ્તન—બાંધવું:-બંદોબસ્ત, બાબસ્તા (વાબસ્તા)

બુદન—લઈજિતું:-પેગંબર.

માલીદન—મસાલવું:-પાયમાલ, રૂમાલ.

રફ્તન—જવું:-રંદાહ-રંદો.

રેખ્તન—રેડવું:-રંગરેઝ, રેઝા-રેજો.

શર્મીદન—શરમાવું:-બેશર્મ, શર્મિંદો, શર્મ.

સાખ્તન—કરવું:-સાઝ, સાઝંદો.

ધાતુ જેવા ફારસા આરબી શબ્દો.

(ફા.) **આફતાબ.**—સૂરજ:—આફતાબ, આફતાબગીરી-આબદાગીરી.

(ફા.) **આબ,**—પાણી:—આબખોરો, આબરૂ, ગુલાબ, તેઝાબ, પંજાબ.

(અ.) **આમ.**—સાધારણલોકઃ—આમની સભા, શરીઆમ (શાહરાહે આમ).

(અ.) **ઇસ્મ.**—નામઃ—આસામી.

(ફા.) **ખુદ.**—પોતેઃ—ખુદામદા—ખુદા, નાખુદા.

(ફા.) **ખુશ**ઃ—ખુશનુમા; ખુશબો, ખુશી, ખુશહાલ—ખુશાલ, ખુશહાલી, ખુશાલી.

(ફા.) **ગાહ**—જગાઃ—દરગાહ, પાયગાહ.

(ફા.) **ચોબ**—સોટીઃ—ફારગોબી, ચોબદાર, ચોબો.

(ફા.) **જાન.**—જીવઃ—જાન, જાનવર, દિલોજાન.

(અ.) **જુઝ.**—થોડું, ચોપડીનો ભાગઃ—જુઝ—જુજવી, જુઝદાન—જોસદાન—જોસતાન.

(અ.) **જૌહર.**—રત્નઃ—ઝવેર, ઝવાહિર, ઝવાહિરાત.

(ફા.) **ઝબર.**—ઉપરઃ—ઝબર, ઝબરદસ્ત—જબરુત, જબરો.

(ફા.) **ઝર.**—સોનુંઃ—ઝર—જર. ઝરીઆન, ઝરીપટકો.

(ફા.) **ઝબાન.**—જીભઃ—ઝબાન, ઝબાની.

(ફા.) **ઝેબ**—ચળકાટઃ—અવરંગઝેબ, ઝબ.

(ફા.) **ઝેર.**—હેઠલઃ—ઝેર, ઝેરબંધ.

(ફા.) **તેઝ.**—તીક્ષ્ણ, તીખુંઃ—તેઝ, તેઝદાર, તેઝાનો, તેઝાબ, તેઝી.

(ફા.) **દર.**—માંહિઃ—દરકાર, દરગાહ, દરબાર.

(ફા.) **દસ્ત.**—હાથઃ—ઇમામ દસ્તો, જબરદસ્ત, દસ્તાખત—દસ્તક, દસ્તાવેજ.

(ફા.) **દિલ.**—અંતઃકરણઃ—દિલગીર, દિલદાર, દિલાવર, દિલાસો, દિલોજાન.

(ફા.) **ના.**—હોડીઃ—નાખુદા.

(અ.) **નુર.**—તેજઃ—કોહીનૂર. નૂર, નૂરજહાં.

(ફા.) **પાય**—પગઃ—પાય, પાયગાહ, પાયજામો, પાયતખ્ત, પાયમાલ, પાયઝાર—પેજાર.

(ફા.) પેશ.—આગળ:—પેશતર, પેશવા, પેશો, પેશાવર,

(ફા.) પૈગામ.—સંદેશો:—પેગામ, પેગંબર.

(અ,) ફર્શ.—ગલીચો:—ફર્શબંદી, ફરાસ.

(અ.) ફુ.—મોઢું:—અફવાહ.

(ફા.) બાર.—પેસવું,—કારોબાર.

(ફા.) રાહ.—રસ્તો:—રાહ, રાહદારી, શરીયામ, (શાહ-રાહેઆમ.)

(ફા.) રૂ.—મોઢું:—આબરૂ, રૂમાલ.

(ફા.) સિયાહ.—કાળું:—સિયાહ—શાહી, સિયાહી શાહી.

(અ.) સફા.—સ્વચ્છ:—સફા, સફાઈ, સાફ, સાફી.

(ફા.) સજા.—બદલો:—સજા, સજાવર.

(અ.) સબબ.—અસબાબ, સબબ.

(ફા.) સર.—માથું:—સરકાર, સરદાર, સરભરા (સરબ-રરાહ,) સરાસરી, સરંજામ.

(ફા.) સંગ.—પત્થર:—સંગીન, સંગેમરમર.

(ફા.) સાલ.—વરસ:—આખિરસાલ, સાલ, સાલગીરી, સાલગુદસ્ત, સાલીઆં.

(અ.) શાન.—આકાર, દરજ્જો:—આલીશાન, શાન, શા-નદાર.

(ફા.) હર.—પ્રત્યેક:—હરકારા (હલકારો), હરગીઝ, હર-દમ, હરરોઝ, હરેક.

(અ.) હાલ.—અવસ્થા:—અલમસ્ત (હાલમસ્ત) અ-હવાલ-હવાલ, બેહાલ, હાલ, હાલત.

શુચિપત્ર.

સંક્ષેપ ચિન્હ.

અં, ઇં.=અંગરેજી ભાષા.	આ, અ=આરબી ભાષા.
ગ્રી.=ગ્રીક ભાષા,	લા=લાટિન ભાષા.
સં=સંસ્કૃત ભાષા.	ફા=ફારસી ભાષા.

જાહેર ખબર.

(श्रीनवलराम लक्ष्मीराम कृत)

बीजी आवृत्ति.

डिरेक्टर साहेबे मंजुर करेली.

દર નકલની કિંમત રોકડે **आना छ** તથા ટપાલ ખરચ **आनो अर्धो** દશ નકલની કિંમત તથા ટપાલ ખરચ (ચાર આના) મોકલનારને એક નકલ **कमिशन** દાખલ મળશે.

મુ૦ સુરત.
ખપાટિયાચકલા
૨-૨-૮૯

હરિલાલ વલ્લભરામ.
મા૦ મૅનેજર (ગૂજરાત શાળાપત્ર)